

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
„ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДАНІЛОВА ЛАРИСА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 37.013.42:177.72-057.875

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЧУТТЯ
МИЛОСЕРДЯ В СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ПРОЦЕСІ
БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

23 – соціальна робота

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Л. В. Данілова

**Науковий керівник –
Корецька Любов Олександрівна,
кандидат педагогічних наук, доцент**

АНОТАЦІЯ

Данілова Л В. Соціально-педагогічні умови формування почуття милосердя в студентської молоді у процесі благодійної діяльності. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка (231 – соціальна робота). – Державний вищий навчальний заклад „Донбаський державний педагогічний університет”. – Слов’янськ, 2018.

Дисертаційна робота є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми формування почуття милосердя в студентської молоді у процесі благодійної діяльності.

У Вступі обґрунтовано актуальність і доцільність обраної проблеми, сформульовано об’єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження, визначено теоретичні засади, розкрито наукову новизну та практичне значення роботи, наведено дані про апробацію та впровадження одержаних результатів.

У першому розділі – „Теоретичні засади формування почуття милосердя в студентської молоді в процесі благодійної діяльності” – здійснено теоретичний аналіз проблеми формування почуття милосердя в студентської молоді в процесі благодійної діяльності: розкрито генезу проблеми формування почуття милосердя в студентської молоді; обґрунтовано сутнісні характеристики студентської молоді як суб’єкта зазначеного процесу, визначено структурні компоненти почуття милосердя, критерії, показники та рівні їх сформованості в студентів.

На основі аналізу й узагальнення положень наукових праць (Ю. Глінчук, Т. Ісса, О. Савчук, О. Скриль, І. Трухіна) милосердя визначено як ціннісне поняття та моральна якість, яка є ознакою духовного багатства особистості. Структурними компонентами цього поняття є співчуття та любов до ближнього, терпимість і добродійність, повага до людей та захист

їхньої гідності, суспільні та загальнолюдські цінності, здатність до емпатії, готовність проявити активну дієву участь у турботі про інших людей.

Милосердя особистості розглядаємо як інтегральне утворення, що характеризує високодуховну цілісну особистість, її гуманну спрямованість та дбайливе ставлення до соціально значущих явищ, усвідомлення та переживання нею моральних цінностей як потреб, які мотивують її поведінку.

На підставі такого розуміння сутності милосердя змодельовано його структуру, що містить три взаємопов'язані складники: *емоційно-ціннісний* (сформованість бажання успішно реалізовувати власні моральні потреби та ціннісні установки в благодійній діяльності); *інтелектуальний* (оволодіння знаннями про сутність милосердя, його соціальну значущість та правила вияву милосердної дії); *діяльнісний* (реалізація вмінь і навичок милосердної дії), *рефлексивний* (адекватне оцінювання себе та досвіду власної благодійної діяльності).

Залучення студентської молоді до суспільно корисної діяльності, що ґрунтується на загальнолюдських принципах рівності, поваги, довіри, гуманізму, мотивується бажанням і потребою активної участі в організації власного життя, сприяє розвитку рис соціальної зрілості, суспільної компетентності, особистої відповідальності, благодійності й активності студентів сучасних вишів.

Аналіз наукових досліджень (Л. Іваненко, Л. Кобзаренко, В. Кузьмич, О. Савчук, І. Трухіна) проблеми формування почуття милосердя студентської молоді дозволив виявити науково-методичні засади цього процесу: визначено *закономірності* (органічний зв'язок морально-духовного формування з громадянською освітою студентів; пріоритет діяльності як головного чинника єдності свідомості та поведінки; залежність процесу формування почуття милосердя від уміння студентів на основі сформованих ціннісних поглядів, переконань і мотивів виявляти інтерес та потребу в участі в благодійній діяльності); *принципи* (суспільної спрямованості;

поєднання високої вимогливості з глибокою повагою до особистості студента; опори на особистий соціальний досвід студентів; інтеграції самодіяльності студентських колективів та активності особистості; узгодженості педагогічного виховного впливу та впливу зовнішнього соціального середовища); *функції* (громадянська, аксіологічна, психологічна, комунікативна, пізнавальна); схарактеризовано специфічні *особливості* процесу формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності (вікові, психолого-педагогічні, мотиваційно-спонукальні, діяльнісні) та *підходи* (аксіологічний, соціокультурний, комунікативно-діяльнісний).

Благодійну діяльність вважаємо тим механізмом, який сприяє формуванню та практичному відтворенню соціальної активності, готовності особистості до прояву милосердя як моральної й соціально-психологічної якості.

У процесі формування почуття милосердя в студентів благодійну діяльність розглядаємо як форму залучення до соціальної практики; механізм соціально-виховної роботи зі студентами; „суспільний майданчик” для формування соціально-гуманних компетентностей особистості.

Освітній процес вищої школи містить можливості для використання різних форм виховної роботи зі студентами (організація гурткової роботи, організація дозвілля, виготовлення дитячого та шкільного приладдя, ремонт приміщень, проведення екскурсій, музейна справа, благодійні концерти, соціальні ініціативи, участь у підготовці та проведенні свят тощо), що сприяють долученню до благодійної діяльності.

Визначено критерії сформованості почуття милосердя в студентів та показники до них:

– *мотиваційно-ціннісний* (рівень усвідомлення загальнолюдських цінностей, ставлення до людини як найвищої цінності, прагнення допомогти іншому, потреба участі в благодійній діяльності); *когнітивний* (наявність знань про сутність понять „духовність”, „милосердя”, „благодійна

діяльність”; розуміння змісту й засобів прояву почуття милосердя; здатність до аналізу моральних ситуацій; обізнаність щодо особливостей прояву почуття милосердя до інших); *поведінковий* (наявність комунікативних умінь і навичок, здатність до толерантної поведінки, готовність до допомоги іншому, активність та ініціативність у благодійній діяльності).

Для вивчення інтегральних проявів милосердя в поведінці студентів використано такі методи: метод спостереження, метод експериментальних ситуацій, метод компетентних оцінок, метод самооцінки, метод незалежних характеристик, методи діагностичного опитування тощо.

Якісний аналіз результатів *констатувального етапу* дослідження дав підставу стверджувати, що наразі в системі вищої освіти приділено недостатньо уваги формуванню почуття милосердя в студентській молоді, унаслідок чого останні втрачають інтерес до справ соціально-гуманного спрямування та здебільшого займаються лише оволодінням освітньо-кваліфікаційних програм з майбутньої професії.

У другому розділі – „Соціально-педагогічні умови формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності” – здійснено обґрунтування відповідних соціально-педагогічних умов і висвітлено їх реалізацію в процесі виховної роботи зі студентами, наведено аналіз результатів експериментальних досліджень.

Розробка та обґрунтування педагогічних умов формування почуття милосердя в благодійній діяльності студентів ЗВО (насичення змісту освітньої діяльності вишу морально-духовними цінностями, що є підставою формування в студентства моральних якостей, зокрема милосердя; залучення студентської молоді до різних видів благодійної діяльності в позааудиторній роботі на підставі положень „Концепції виховання студентів”; використання соціального проектування як засобу формування почуття милосердя студентської молоді в благодійній діяльності) ґрунтуються на взаємопов’язаних параметрах, які визначають можливість оптимізації освітнього процесу, а саме: розуміння протиріч, що існують у системі вищої

освіти в конкретній галузі підготовки фахівців; усвідомлення сучасних вимог, пропонованих до підготовки студентів; урахування специфіки викладання циклу психолого-педагогічних дисциплін у ЗВО; особливостей сучасного змісту й технологій викладання дисциплін професійного та спеціального циклів у процесі підготовки молоді до благодійної діяльності.

Реалізація першої соціально-педагогічної умови – *насичення змісту освітньої діяльності вишу морально-духовними цінностями, що є підставою формування в студентства моральних якостей, зокрема милосердя* – спиралась на сукупність методологічних підходів до організації освітньої діяльності: системного, діяльнісного, середовищного, компетентнісного.

На організаційному етапі впровадження першої умови були задіяні різні напрями спільної діяльності освітян і студентів, уточнено її стратегію й тактику, визначено форми та методи, упровадження яких має забезпечити ефективну взаємодію визначених соціальних інституцій внутрішнього та зовнішнього рівнів соціально-виховного середовища кожного експериментального вишу щодо активізації участі студентства в благодійній діяльності та формування в них почуття милосердя.

З метою реалізації завдань цього етапу дослідження було внесено зміни у варіативну частину навчального плану експериментальних академічних груп: уведено викладання елективних спеціальних курсів за вибором студентів 1 – 2 курсу: „Благодійництво як моральний феномен XXI століття”, „Волонтерський рух та благочинність у молодіжному середовищі”.

Студенти набували досвіду організації роботи благодійних акцій та волонтерських загонів; використання технологій соціальної роботи; визначення специфіки волонтерської роботи з урахуванням різних категорій підопічних (ветерани війни, інваліди; люди похилого віку, діти з особливими потребами, хворі тощо); емпатії та рефлексії.

Зміст навчальних курсів відпрацьовувався та доповнювався під час проведення виховних заходів, що сприяли актуалізації духовно-моральних аспектів життя: „Моральний ідеал і його місце в житті людини”, „Моральні

основи родини”, „Духовні скарби народу”, „Традиції благодійництва в Україні та за кордоном”, „Меценати ХХІ століття” тощо.

Для впровадження другої соціально-педагогічної умови – *залучення студентської молоді до різних видів благодійної діяльності в позааудиторній роботі на підставі положень „Концепції виховання студентів”* – доповнено зміст цього документа модулем „Я – гуманіст”.

До стратегічних орієнтирів виховної діяльності Херсонського національного технічного університету (м. Херсон) під час розробки стратегії розвитку закладу на 2014 – 2020 роки за нашою пропозицією було внесено й завдання формування соціальної активності та активної громадянської позиції студентської молоді.

Зміни до концептуальних засад виховання студентської молоді в кожному експериментальному закладі вищої освіти дозволили офіційно задекларувати благодійну діяльність як засіб формування почуття милосердя студентів.

Безпосередній, спільний зі студентами ретроспективний аналіз внутрішньої позиції та зовнішніх дій дозволяв гармонізувати їхню подальшу участь у благодійних акціях.

Упровадження третьої соціально-педагогічної умови – *використання соціального проектування як засобу формування почуття милосердя студентської молоді в благодійній діяльності* – супроводжувалось підсиленням до якості виховної роботи куратора.

Виховний потенціал спільного дискусійного обговорення на кураторських годинах моральних дилем забезпечувався тим, що студенти отримували можливість висловлювати різні ідеї, уточнювати власне розуміння моральних понять, оцінювати наслідки різних способів розв’язання ситуацій і, загалом, спільно мислити, відчуваючи задоволення від інтелектуального пошуку та спілкування.

Цілеспрямована та системна участь студентської молоді в проектній благодійній діяльності відбувалася в межах складеного річного плану благодійних заходів.

З метою координації благодійних соціальних проектів в експериментальних вишах створено Центри молодіжних ініціатив, до складу яких за бажанням увійшли студенти з експериментальних груп, лідери студентського самоврядування, викладачі.

Перевірка рівнів сформованості почуття милосердя в студентській молоді, яка була здійснена за програмою констатувального етапу експерименту, продемонструвала суттєве якісне зростання показників експериментальної групи порівняно з показниками контрольного зрізу на констатувальному етапі експерименту: високого рівня – на 28%; достатнього – на 13,3%; середнього рівня зменшився на 6%, низького – на 35,3%. У контрольній групі зрушення в показниках є несуттєвими.

Аналіз результатів педагогічного експерименту виявив пряму залежність між рівнями сформованості почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності та застосуванням розроблених і запроваджених у виховну практику соціально-педагогічних умов формування досліджуваного феномену, що є підставою для висновку про їхню ефективність та доцільність упровадження в освітній процес сучасного закладу вищої освіти.

Отже, обґрунтування результатів дослідження доводить, що мету роботи досягнуто, завдання реалізовані, достовірність даних перевірена за допомогою використання методів статистично-математичної обробки одержаних експериментальних даних.

Ключові слова: милосердя, студентство, благодійна діяльність, заклади вищої освіти, куратор, соціально-педагогічні умови, формування почуття милосердя у студентській молоді.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Данілова Л. В. Особливості формування почуття милосердя у сучасної студентської молоді. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2012. Вип. 1 (18). С. 75–79.

2. Данілова Л. В. Критерії та показники сформованості почуття милосердя у студентів ВНЗ. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*: збірник наукових праць Херсонського національного технічного університету. Херсон: Грінь Д. С., 2014. Вип. 2 (11). С. 29–32.

3. Данілова Л. В. Історичні аспекти виникнення поняття милосердя. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*: збірник наукових праць Херсонського національного технічного університету. Херсон: Грінь Д. С., 2015. Вип. 1(12). Т. 1. С. 81–84.

4. Данілова Л. В. Почуття милосердя як соціальна якість студентської молоді. *Освіта та розвиток обдарованості особистості: щомісячний науково-методичний журнал*. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. № 3 (58). С. 10–13.

Статті в зарубіжних наукових виданнях:

5. Данілова Л. В. Социальная обусловленность формирования чувства милосердия у студенческой молодежи. *Pedagogik Mahorat: Ilmiy-nazariy va metodik jurnal*. Vuxoro, 2017. № 1. С. 99–103.

6. Danilova L. To the issue: historical aspects of the concept mercifulness. *Znanstvena misel journal*. Slovenska cesta 8, 1000 Ljubljana, Slovenia, 2017. № 4. S. 77–80.

Статті та тези в збірниках матеріалів конференцій:

7. Данілова Л. В. До проблеми формування у студентської молоді почуття милосердя: європейський досвід та перспективи. *Європейські інтеграційні процеси в Україні: стан, проблеми та перспективи*: матеріали

всеукраїнської практичної конференції (м. Херсон, 11 жовтня 2011 р.).
Херсон: Херсонський державний університет, 2011. С. 96–97.

8. Данілова Л. В. Громадська активність студентської молоді як важлива умова виховання у вищих навчальних закладах. *Теорія і методика виховання: науково-педагогічний вісник*. Херсон: Грінь Д. С., 2012. Вип. 1. С. 46–49.

9. Данілова Л. В. Формування у студентської молоді почуття милосердя: європейський досвід та перспективи. *Теорія і методика виховання: науково-педагогічний вісник*. Херсон: Грінь Д. С., 2015. Вип. 1 (4). С. 40–43.

SUMMARY

Danilova L. V. Socio-pedagogical conditions for forming a sense of mercy in student youth in the process of charitable activity. – Qualification scientific work as the manuscript.

The thesis for a degree of the candidate of pedagogical sciences in the specialty 13.00.05 – „Social pedagogics”, (231 Social work). – The State Higher Educational Institution “Donbas State Pedagogical University”. – Sloviansk, 2018.

Dissertation work is the theorist pilot study of a problem of formation of feeling of mercy in student’s youth in charity.

In introduction the relevance and expediency of the chosen problem is proved, an object, a subject, the purpose, tasks, research methods are formulated, theoretical bases of a research are defined, the scientific novelty and the practical importance of work is disclosed, data on approbation and introductions of the received results are provided.

In the first chapter – „Theoretical bases of formation of feeling of mercy in student’s youth in the course of charity” the theoretical analysis of a problem of formation of feeling of mercy at student’s youth in the course of charity is carried out: it is opened genesis of a problem of formation of feeling of mercy in student’s youth; reasonably intrinsic characteristics of student’s youth as subject of the

specified process, are defined structural components feeling of mercy, criteria, indicators and levels of their formation at students.

On the basis of the analysis and synthesis of provisions of scientific works (Yu. Glinchuk, T. Issah, A. Savchuk, A. Skryl, I. Trukhina) the mercy is defined as a valuable concept and moral quality which is sign of spiritual wealth of the personality. Structural components of this concept are the compassion and love for the neighbor, tolerance and charity, respect for people and protection of their advantage, social and universal values, ability to empathy, readiness to show active effective participation in care of other people.

The mercy of the personality is considered as the integrated education characterizing the complete personality high-spiritual, its humane orientation and careful attitude to the socially important phenomena, understanding and experience of moral values as requirements which motivate behavior.

Based on such understanding of an entity of mercy it is simulated its structure containing three interdependent components: *emotional and valuable* (formation desire is successful to realize own moral needs and valuable installations for charity); *intellectual* (mastering knowledge of a mercy entity, social significance and rules of manifestation merciful actions); *activity* (implementation of skills merciful actions), *reflexive* (adequate estimation of and experience of own charity).

Involvement of student's youth to the socially useful activities based on the universal principles of equality, respect, trust, humanity is based on desire and need of the active involvement for the organization of own life, contributes to the development of line of a social maturity, public competence, personal responsibility, charity and activity of students of the modern higher education institutions.

The analysis of scientific research (L. Ivanenko, L. Kobzarenko, V. Kuzmich, A. Savchuk, I. Trukhina) of a problem of formation of feeling of mercy of student's youth has allowed to reveal scientific and methodical bases of this process: regularities are defined (organic communication of moral and spiritual

formation with civic education of students; an activity priority as main factor of unity of consciousness and behavior, dependence of process of formation of feeling of mercy on ability of students on the basis of the created valuable views, beliefs and motives to show Inter with and the need for participation in charity), the principles (public orientation, a combination of high insistence to deep respect for the identity of the student; support on personal social experience of students; integration of amateur performance of student's collectives and activity of the personality; coherences of pedagogical educational influence and influence of external social environment); functions (civil; axiological; psychological communicative; informative), specific features of process of formation of feeling of mercy in youth age in the course of charity are characterized (to age; psychology and pedagogical; motivational and incentive; activity) and approaches (axiological, sociocultural, communicative and activity).

We consider charity that mechanism which promotes formation and practical restoration of social activity, readiness of the personality for manifestation of mercy as moral and social and psychological qualities.

In the course of formation of feeling of mercy at students charity by us is considered as an attraction form to social practice; mechanism of social and educational work with students; "The public platform" for formation of social and humane competence of the personality.

Educational process of the higher school contains the opportunities for use of various forms of educational work with students (the organization of extra-class work, the organization of leisure, production children's and school supplies, repair of rooms, holding excursions, museum business, charity concerts, social initiatives, participation in preparation and carrying out holidays, etc.) promoting familiarizing with charity.

Criteria of formation of feeling of mercy at students and indices to them are defined:

– *motivational-valuable* (level of realization of universal values, the attitude towards the person as supreme value, the aspiration to help another, need of an

involvement for charity); *cognitive* (existence of knowledge of an entity of the concepts „spirituality”, „mercy”, „charity”, understanding of contents and means of manifestation of feeling of mercy, ability to the analysis of moral situations; awareness on features of manifestation of feeling of mercy to others) *behavioral* (existence of communicative skills, ability to tolerant behavior, readiness for the help to another, activity and initiative in charity).

For a study of integral manifestations of mercy in behavior of students the following methods were used: observation method, method of the experimental situations, method of competent estimates, self-assessment method, method of independent characteristics, methods of diagnostic inquiry and so forth.

Qualitative analysis of results of *the stating investigation phase*, gave the grounds to claim that now in the system of the higher education not enough attention is paid to formation of feeling of mercy in student's youth therefore last lose interest in affairs of the social and humane direction and generally are engaged only in mastering of educational and qualification programs for future profession.

In the second chapter „Social and Pedagogical Conditions of Formation of Feeling of Mercy in Student's Youth in the course of Charity” justification of the corresponding social and pedagogical conditions is carried out and are lit their realization in the course of educational work with students, the analysis of results of pilot studies is provided.

Development and justification of pedagogical conditions of formation of feeling of mercy in charity of students of higher education institution (saturation of content of educational activity of higher education institution moral cultural wealth that is the formation basis at students of moral qualities, in particular mercy; involvement of student's youth to different types of charity in the out-of-class work on the basis of provisions developed in higher education institution „Concept of education of students”; use of social design as means of formation of feeling of mercy of student's youth in charity) are based on the interconnected parameters which define a possibility of optimization of educational process, namely: understanding of contradictions that exist in the system of the higher education in

the concrete field of training of specialists; understanding of the modern requirements imposed to training of students; accounting of specifics of teaching a cycle of psychology and pedagogical disciplines in the Western Military District; features of modern contents and technologies of teaching disciplines of professional and special cycles in the course of training of youth for charity.

Realization of the first social and pedagogical conditions (*saturation of content of educational activity of higher education institution moral cultural wealth, is formation at students of moral qualities, in particular mercies*) leaned on set of methodological approaches to the organization of educational activity: system, activity, ecological, competence-based.

At an organizational stage of introduction of the first condition various directions of joint activity of teachers and students have been involved, specified strategy and tactics, forms and methods which introduction has to provide effective interaction of certain social institutes of internal and external levels of the social and educational environment of each experimental higher education institution on activization of participation of students in charity and formation of feeling of mercy at them are defined.

For the purpose of realization of problems of this investigation phase, changes have been made to a variable part of the curriculum of experimental academic groups: teaching elective special elective courses of students 1 – 2 courses is entered: „Charity as a moral phenomenon of the 21st century”, „The volunteer movement and charity among young people”.

Students, gained experience of the organization of work of charity events and volunteer groups; use of technologies of social work; determination of specifics of volunteer work taking into account various categories of wards (veterans of war, disabled people, people of advanced age, children with special needs, patients, etc.); empathy and reflections.

The maintenance of training courses it was fulfilled and supplemented when holding educational actions which promoted updating of spiritual and moral aspects of life: „A moral ideal and its place in human life”, “Moral bases of

family”, „Spiritual treasures of the people”, „Traditions of charity in Ukraine and abroad”, „Patrons of the 21st century” and others.

For introduction of the second of a social and pedagogical condition – *involvement of student’s youth to different types of charity in out-of-class work on the basis of provisions developed in higher education institution* „Concept of education of students” is complemented contents of this document with the *I-humanist module*.

To strategic reference points of educational activity of the Kherson national technical university of Kherson city when developing the strategy of development of establishment for 2014 – 2020 according to our offer also problems of formation of social activity and an active civic stand of student’s youth have been brought.

Changes in conceptual bases of education of student’s youth in each experimental institution of the higher education have allowed to declare officially charity as means of formation of feeling of mercy of students.

The retrospective analysis of an internal position and external actions, direct, general with students, allowed to harmonize their further participation in charity events.

Introduction of a social and pedagogical condition by the third – *use of social design as means of formation of feeling of mercy of student’s youth in charity* – was followed by *strengthening to quality of educational work of the curator*.

Educational potential of joint debatable discussion on curator hours of moral dilemmas was provided that students had an opportunity to express various ideas, to specify the understanding of moral concepts, to estimate consequences of various ways of the solution of situations and, generally, in common to think, feeling pleasure from intellectual search and communication.

Purposeful and system participation of student’s youth in design charity occurred within the made annual plan of charitable actions.

For the purpose of coordination of charitable social projects in experimental higher education institutions the Centers of youth initiatives which part students

from experimental groups, leaders of student government, teachers at will were have been created.

Check of levels of formation of feeling of mercy at student's youth which has been carried out according to the program of the stating stage of an experiment has shown essential high-quality growth of indicators of experimental group in comparison with indicators of a control cut on state experiment stage: high level for 28%; sufficient – for 13,3%; the average level I have decreased by 6%, low – for 35,3%. In control group shifts in indicators are insignificant.

The analysis of results of a pedagogical experiment has found direct dependence between levels of formation of feeling of mercy in student's youth in the course of charity and application of the social and pedagogical conditions of formation of the studied phenomenon developed and entered into educational practice, is the basis for a conclusion about their efficiency and expediency of introduction in educational process of modern institution of higher education.

So, justification of results of a research shows that the objectives of work are achieved, tasks are realized, the reliability of data is checked by means of use of methods of maths-statistical processing of the obtained experimental data.

Keywords: mercy, students, charity, institutions of higher education, the curator, social and pedagogical conditions, formation of feeling of mercy at student's youth.

The list of the published works on a thesis

Articles in scientific professional publications of Ukraine:

1. Danilova L. V. Features of formation of feeling of mercy in modern student's youth. Pedagogical innovations: ideas, realities, prospects. Kiev: Institute of the exceptional child of NAPN of Ukraine, 2012. Issue 1 (18). Page 75-79.

2. Danilova L. V. Criteria and indicators of formation of feeling of mercy at students of higher education institutions. Current problems of public administration, pedagogics and psychology: collection of scientific works of the Kherson national technical university. Kherson: Grin D. S., 2014. Issue 2 (11). Page 29-32.

3. Danilova L. V. Historical aspects of emergence of a concept of mercy. Current problems of public administration, pedagogics and psychology: collection of scientific works of the Kherson national technical university. Kherson: Grin D. S., 2015. Issue 1(12). T. 1. Page 81-84.

4. Danilova L. V. Feeling of mercy as social quality of student's youth. Education and development of endowments of the personality: monthly scientific and methodical magazine. Kiev: Institute of the exceptional child of NAPN of Ukraine, 2017. No. 3 (58). Page 10-13.

Articles in foreign scientific publications:

5. Danilova L. V. Social conditionality of formation of feeling of mercy in student's youth. *Pedagogik Mahorat:Ilmiy-nazariy va metodik jurnal*. Buxoro, 2017. No. 1. Page 99-103.

6. Danilova L.V. To the issue: historical aspects of the concept mercifulness. *Znanstvena misel journal*. Slovenska cesta 8, 1000 Ljubljana, Slovenia, 2017. № 4. S. 77-80.

Articles and theses in collections of materials of conferences:

7. Danilova L. V. On the problem of forming a sense of mercy in student youth: european experience and perspectives. *European Integration Processes in Ukraine: Status, Problems and Prospects*: materials of the all-Ukrainian practical conference (Kherson, October 11, 2011). Kherson: Kherson State University, 2011. P. 96-97.

8. Danilova L. V. Public activity of student's youth as an important condition of education in higher educational institutions. Theory and technique of education: scientific and pedagogical messenger. Kherson: Grin D. S., 2012. Issue 1. Page 46-49.

9. Danilova L. V. Formation at student's youth of feeling of mercy: European experience and prospects. Theory and technique of education: scientific and pedagogical messenger. Kherson: Grin D. S., 2015. Issue 1 (4). Page 40-43.

ЗМІСТ

ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОЧУТТЯ МИЛОСЕРДЯ В СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ПРОЦЕСІ БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	28
1.1. Генеза проблеми формування почуття милосердя в студентської молоді	28
1.2. Студентська молодь як суб'єкт процесу формування почуття милосердя у процесі благодійної діяльності	54
1.3. Діагностика сформованості почуття милосердя в студентської молоді у процесі благодійної діяльності.....	91
Висновки до розділу 1	110
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЧУТТЯ МИЛОСЕРДЯ В СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ПРОЦЕСІ БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	113
2.1. Обґрунтування соціально-педагогічних умов формування почуття милосердя в студентської молоді у процесі благодійної діяльності.....	113
2.2. Реалізація соціально-педагогічних умов формування почуття милосердя в студентської молоді у процесі благодійної діяльності.....	142
2.3. Результати експериментальної роботи.....	168
Висновки до розділу 2	175
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	180
ДОДАТКИ.....	203

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасна епоха характеризується загостренням соціально-економічних суперечностей, різноманітністю та нестійкістю орієнтацій і установок особистості, що привносить у життя певну напруженість та викликає появу негативних тенденцій у процесі соціалізації молоді. Саме це зумовлює мету, що стоїть перед сучасною вітчизняною освітою, – формування духовно розвиненої й вільної особистості, яка здатна до самовизначення, самоактуалізації, самореалізації в прояві милосердя та наданні допомоги іншій людині.

Заклади вищої освіти України мають оптимізувати не лише процес навчання, але й, зважаючи на можливий деструктивний вплив нерегламентованої інформації, удосконалювати позааудиторну діяльність, що спрямована на формування морально-ціннісних орієнтацій студентської молоді та гуманної поведінки.

Про здійснення комплексу гуманітарних заходів щодо залучення студентської молоді до різних видів позааудиторної виховної діяльності, зокрема благодійної, йдеться у „Концепції національно-патріотичного виховання студентської молоді” (2015), Законі „Про вищу освіту” (2014), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. (2013) (інших нормативно-правових актах, що стосуються закладів вищої освіти).

Міждисциплінарний контекст проблеми формування гуманної особистості, здатної до співчуття, співпереживання, прояву милосердя, репрезентовано в дослідженнях зарубіжних і вітчизняних філософів, соціологів, психологів (О. Бойко, О. Демчук, О. Джура, І. Іванцев, Л. Лепіхова, Т. Титаренко, Т. Тюльпа, І. Чорний).

Соціальну зумовленість процесу розвитку особистості вивчали Л. Беленчук, Ф. Гідденс, Е. Еріксон, М. Лукашевич, М. Пирогов, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, К. Ушинський; сутність соціального виховання, його категоріальний статус досліджували О. Андреева,

І. Андреевський; зміст історичних форм соціального виховання – С. Вардумян, А. Гуревич, В. Данилова, М. Демков, І. Кон; особливості соціального виховання в освітніх закладах та установах – О. Караман, К. Колтакова, Д. Лебедєв, М. Сакурова, І. Трубавіна; цілеспрямований вплив суспільства на особистість – Ю. Андреев, І. Бех, Т. Кисельова, А. Орлова, В. Постовий; сутність соціального виховання через визначення його цілей, змісту, форм, методів, очікуваного результату – О. Безпалько, В. Бочарова, Л. Завацька, Н. Заверико, А. Капська, С. Коношенко, С. Курінна, С. Омельченко, С. Харченко.

Благодійництво як соціальний феномен стало предметом обговорення в працях істориків, філософів, соціологів, педагогів: Д. Багалія, М. Вебера, М. Грушевського, Е. Дюркгейма, М. Карамзіна, В. Ключевського, В. Соловйова, Л. Толстого та багатьох інших.

Різні аспекти доброчинства привертають увагу сучасних зарубіжних дослідників: історичні (Р. Бремнер, П. Власов, О. Лейкінд); філософські та культурологічні (Р. Апресян, Б. де Жувенель, Г. Жуков); гендерні питання доброчинства (Л. Жукова, Ю. Зелікова, Н. Соловйова); психолого-педагогічні (В. Агафонова, К. Брукер, Є. Ільїн та ін.).

В Україні теоретичні розвідки доброчинності та доброчинної діяльності досліджують у напрямках: інституціалізація доброчинної діяльності (О. Моросовський, О. Стрельнікова); теоретико-методологічні аспекти благодійності (М. Лукашевич); благодійність як вимір розвитку громадянського суспільства (О. Бень); функції та типологія благодійності (В. Заярна); чинники та механізми благодійної діяльності (О. Балакірева, Т. Бондар); стан та перспективи розвитку благодійництва (О. Безпалько, А. Гулевська-Черниш); соціально-правові аспекти діяльності благодійних організацій (Ю. Галусян, М. Шевченко); корпоративна соціальна солідарність та відповідальність (С. Буко, Д. Коник, В. Юрасов); благодійний маркетинг (Д. Акімов, В. Полторак), дослідження проблем морального

виховання студентів (О. Гомонюк, Г. Курган, А. Образцова, Д. Пащенко), стан та розвиток волонтерства (С. Горбунова-Рубан, Н. Комарова).

Зміст доброчинності сформульовано в Законі України „Про благодійну діяльність та благодійні організації” (2012 р.), де визначено загальні засади благодійності в Україні, терміни, цілі, сфери, суб’єкти та її види, що пов’язані з наданням допомоги та підтримки тим, хто її потребує. Така діяльність здійснюється виключно безкорисливо (без мети одержання прибутку чи іншої вигоди), її актуальність підкреслено в законах України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, „Про волонтерську діяльність” (2015 р.), „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” (2011 р.), „Про соціальні послуги” (2003 р.).

У соціально-педагогічній практиці вишу благодійність реалізується в контексті доброчинної та волонтерської діяльності – і одноосібної, і в складі групи однодумців.

Проблема формування почуття милосердя в благодійній діяльності має психологічне підґрунтя, бо, як свідчать результати досліджень Л. Божович, Л. Виготського, І. Кона, К. Левіна, О. Леонтьєва, Ж. Піаже, Ф. Райса, студентський вік є сенситивним для самоусвідомлення власних психічних якостей і рис, прищеплення моральних цінностей; удосконалення моральної самооцінки; проектування власної поведінки на гуманних засадах; культивування потреби надання допомоги.

Аналіз наданих вище наукових розвідок свідчить про те, що проблема формування гуманних почуттів та гуманної поведінки молоді на сучасному етапі розвитку українського суспільства є однією з провідних у теорії і практиці суспільного виховання. Виникає необхідність переходу від нормативних до ціннісних механізмів моральної регуляції поведінки особистості, основу яких становлять людяність, милосердя, толерантність, доброта. Публічна риторика про моральність має змінитися розумінням духовності як основи життя та буття особистості в умовах сьогодення, що

потребує підвищеної уваги влади, громадянського суспільства, усіх соціальних інституцій.

Освітнім закладам у розв'язанні означеної проблеми належить провідна роль. Отже, формування гуманних почуттів і гуманної поведінки студентської молоді можна розглядати як актуальне завдання сучасної вищої освіти, що сьогодні вирішується не зовсім ефективно, зважаючи на наявність таких *суперечностей* між:

- актуалізацією проблеми формування гуманної особистості в освітньому процесі на рівні суспільного замовлення та недостатньою увагою до неї з боку закладів вищої освіти;

- значним потенціалом змісту соціально-виховного процесу закладу вищої освіти щодо формування почуття милосердя в студентській молоді та відсутністю для цього науково обґрунтованих та спеціально створених соціально-педагогічних умов;

- соціальною потребою в залученні студентів до різних видів благодійної діяльності й недостатнім інформаційно-ціннісним і навчально-методичним забезпеченням зазначеного процесу.

Соціальна значущість означеної проблеми, необхідність її практичного вирішення та усунення суперечностей зумовили вибір теми дисертаційної роботи **„Соціально-педагогічні умови формування почуття милосердя в студентській молоді у процесі благодійної діяльності”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи ПрАТ ВНЗ „Міжрегіональна академія управління персоналом” за напрямом „Теоретико-методологічні основи становлення української державності та соціальна практика: політичні, юридичні, економічні й психологічні проблеми” (державний реєстраційний номер 011ZI007698), ухвалено рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (протокол № 8 від 26.11.2014 р.). Дисертацію завершено на базі кафедри соціальної

педагогіки та соціальної роботи ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” та рекомендовано до захисту (протокол № 6 від 06.02.2018 р.).

Об’єкт дослідження – процес морального виховання особистості студента в умовах вищої школи.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні умови формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити соціально-педагогічні умови формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. На підставі комплексного аналізу філософської, психологічної та соціально-педагогічної літератури схарактеризувати теоретичні засади проблеми формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності.

2. Уточнити сутність понять „милосердя”, „почуття милосердя особистості”, „моральне виховання студентської молоді”, „формування почуття милосердя в студентській молоді”, „благодійна діяльність”.

3. Розробити критерії, показники та виявити рівні сформованості почуття милосердя в студентській молоді.

4. Науково обґрунтувати соціально-педагогічні умови формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності.

5. Упровадити та експериментально перевірити ефективність визначених соціально-педагогічних умов формування почуття милосердя в студентів у процесі благодійної діяльності.

Для розв’язання поставлених завдань використано комплекс **методів**: *теоретичні* – зіставлення положень філософської, педагогічної та соціологічної науки з метою усвідомлення сутності базових понять дослідження; синтез та узагальнення наукових підходів і концепцій з метою визначення змісту базових понять дослідження й обґрунтування соціально-педагогічних умов формування почуття милосердя в студентській молоді в

процесі благодійної діяльності; *емпіричні* – діагностичні (анкетування, тестування, включене спостереження), що дозволило виявити реальний стан сформованості почуття милосердя в студентської молоді в процесі благодійної діяльності; *прогностичні* (моделювання експертної оцінки) для визначення рівнів сформованості почуття милосердя в студентів та динаміки їх прояву; *педагогічний експеримент* (констатувальний, формувальний, підсумковий етапи) дав змогу перевірити ефективність соціально-педагогічних умов формування почуття милосердя в студентів у благодійній діяльності; *методи математичної* статистики для визначення кількісних і якісних показників сформованості почуття милосердя в студентів; методи *обробки* та *графічної інтерпретації* матеріалів дослідження, уточнення висновків.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

- *уперше* розроблено та обґрунтовано соціально-педагогічні умови формування почуття милосердя в студентської молоді в процесі благодійної діяльності:

- збагачення змісту освітньої діяльності вишу морально-духовними цінностями, що є підставою формування в студентства моральних якостей, зокрема милосердя;

- залучення студентської молоді до різних видів благодійної діяльності в позааудиторній роботі закладів вищої освіти на підставі положень „Концепції виховання студентів”;

- використання соціального проектування як засобу формування почуття милосердя студентської молоді в благодійній діяльності;

- *уточнено* сутність понять „милосердя”, „почуття милосердя особистості”, „формування почуття милосердя в студентської молоді”, „благодійна діяльність студентів”; *конкретизовано* критерії, показники та рівні сформованості почуття милосердя в студентів;

- *подальшого розвитку* набули зміст, методи та засоби формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності, форми позааудиторної виховної роботи зі студентами вишу.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що розроблено та впроваджено *програму* спецкурсу „Волонтерський рух і благодійна діяльність у молодіжному середовищі” з метою ознайомлення студентів з історією та сучасним станом волонтерського руху та благодійності, залученням їх до практики благодійної діяльності, формування мотивації до морального вчинку та усвідомлення його соціальної значущості; *програму* постійно діючого семінару для кураторів академічних груп „Формування почуття милосердя в студентській молоді”.

Результати дослідження можуть бути використані кураторами та організаторами соціально-виховної роботи в процесі організації позанавчального виховного процесу у виші, а також у викладанні таких навчальних дисциплін: „Педагогіка”, „Психологія”, „Соціальна педагогіка”, „Історія соціальної педагогіки”, „Теорія та історія соціального виховання”, „Технології соціально-педагогічної роботи”, „Психолого-педагогічні основи професійної діяльності”, „Організація роботи соціальних інституцій”, „Методика організації волонтерського руху”.

Результати дослідження *впроваджено* в навчально-виховний процес Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 57-30/180 від 22.02.2017 р.), Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка (довідка № 0754/01-55/19 від 01.03.2017 р.), Херсонського національного технічного університету (довідка № 12-28/74 від 05.04.2017 р.), Херсонського інституту ПрАТ ВНЗ „Міжрегіональна академія управління персоналом” (довідка № 60 від 30 червня 2017 р.).

До участі в дослідженні було залучено 132 студенти 1 – 4 курсів закладів вищої освіти, з них: експериментальна група – 68 осіб, контрольна – 64; 8 студентів-експертів (5 курс) і 10 викладачів вишу.

Апробація результатів дослідження. Результати та висновки виконаної роботи обговорено й позитивно оцінено на засіданнях кафедри фундаментальних дисциплін ПрАТ ВНЗ „Міжрегіональна академія управління персоналом” (2015 – 2017 рр.).

Основні теоретичні положення та результати дослідження оприлюднено на наукових і науково-практичних конференціях та семінарах різного рівня:

Міжнародних: VIII Міжнародній науково-практичній конференції XII Всеукраїнських педагогічних читань „Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: виховуємо культуру потреб особистості” (Херсон, 2015), VIII Міжнародній конференції Українського форуму благодійників „Стратегічна філантропія: мистецтво змінювати світ” (Київ, 2016), IX Міжнародному інвестиційному форумі Херсонщини „Таврійські горизонти: співпраця, інвестиції, економічний розвиток” (Нова Каховка, 2016);

Всеукраїнських: „Європейські інтеграційні процеси в Україні: стан, проблеми та перспективи” (Херсон, 2011), „Організація виховної роботи з учнівською та студентською молоддю: досвід та перспективи” (Херсон, 2011), „Національна освіта і виховання молоді” (Херсон, 2012), „Особливості формування образотворчих знань та розвиток творчих здібностей учнів початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів засобами кольорознавства” (Херсон, 2014), „Психолого-педагогічне забезпечення професійної підготовки фахівців технічного, економічного та гуманітарного профілю” (Херсон, 2014), „Виховання особистості: національно-патріотичний вимір” (Херсон, 2015), „Науково-методичне забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців в системі юридичної освіти” (Херсон, 2015).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційної роботи опубліковано в 9 наукових працях, із них: 4 статті в наукових фахових виданнях України, 2 – у зарубіжних наукових виданнях, 3 – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (246 найменувань, із них 7 – іноземною мовою) і 10 додатків на 36 сторінках. Рукопис містить рисунків – 10, таблиць – 11. Загальний обсяг дисертації становить 238 сторінок, з них 163 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОЧУТТЯ МИЛОСЕРДЯ В СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ПРОЦЕСІ БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Генеза проблеми формування почуття милосердя в студентській молоді

Актуальними завданнями сьогодення є теоретичне осмислення благодійної діяльності студентської молоді як єдиної цілісної системи, розуміння закономірностей, що зумовлюють її функціонування та розвиток.

Отже, як зазначає Т. Спіріна, „об’єктивні процеси суспільного розвитку висувають проблематику благодійності на перший план, надаючи їй надзвичайної гостроти” [68, с. 12]. До переліку актуальних у цьому контексті проблемних питань, безперечно, можна віднести і проблему формування почуття милосердя в студентській молоді як найвищого рівня їхнього духовно-морального розвитку в процесі навчання в закладах вищої освіти.

Аналіз соціально-педагогічної (Т. Алексєєнко, Л. Завацька, Н. Заверико, І. Зверєва, А. Капська, С. Коношенко, Г. Лактіонова, С. Харченко) [7; 91; 105; 110; 124; 221], філософської (Р. Апресян, Г. Жуков, В. Зеньківський) літератури з означеної нами проблематики засвідчує необхідність розгляду ціннісного її підґрунтя [60; 97], що й спонукало нас до уточнення сутності та змісту базових понять дослідження.

Установлено, що в аксіологічних концепціях визначення змісту морального виховання його властивості поєднуються навколо поняття „цінність”, яке, за Т. Парсонсом, є „психологічним утворенням, у якому в знятому вигляді присутнє безпосереднє або опосередковане ставлення людини до середовища й себе. Це ставлення є результатом особливого суб’єктно-соціального за своєю природою ціннісного акту, складниками якого слугують власне суб’єкт оцінки, об’єкт, що оцінюється, рефлексія з приводу оцінки та її реалізація” [178, с. 496].

З'ясовано, що аксіологічний аспект вивчення моральної поведінки індивіда є важливим у вирішенні проблеми співвідношення між цінностями, що декларуються, та цінностями, що слугують реальною спонукальною силою, оскільки, як зауважує О. Гомонюк, будь-яка „загальнозначуща цінність стає дійсно значущою тільки в індивідуальному контексті” [58, с. 161].

Так, О. Гуменюк розглядає поняття „цінність” у вузькому розумінні як особистісно забарвлене ставлення до світу, яке з'являється не лише на основі знання та інформації, а й на основі життєвого досвіду [59, с. 38]. Теорії ціннісного ставлення особистості до навколишнього світу присвячено праці І. Беха [25 – 27], І. Зязюна [99], О. Крохмальова [120], у них акцентовано увагу на необхідності формування такої особистісної якості, як милосердя.

Проблема формування милосердної особистості, яка здатна до співпереживання, уміє відчувати біль і страждання інших людей та готова до співучасті в їхній долі, з давніх часів посідала центральне місце в історії педагогіки і філософії.

Мислителі минулого вважали милосердя найбільш важливою якістю людини, а проповідь милосердя знайшла відображення в багатьох світових релігійних і філософських ученнях. У різних культурних традиціях милосердя осмислюється як важлива моральна вимога, найбільша чеснота, що спонукає людину діяти проти власних інтересів, спрямовувати свою діяльність на благо оточення, не вимагаючи матеріальної винагороди.

Основні підходи до розуміння поняття „милосердя” формувалися в кількох напрямках:

- одні філософи розглядали милосердя як завдання вільного виховання;
- інші – як соціальну цінність;
- треті звертали увагу на процес виховання милосердя.

Ми будемо розглядати підходи паралельно, керуючись принципами історико-культурного опису різних періодів розвитку філософії.

З давнини в різних культурних традиціях милосердя осмислювалося як важлива, істотна моральна вимога. Так, китайський філософ Конфуцій, якого по праву вважають творцем однієї з перших гармонійних філософських концепцій, розглядав виховання, самовдосконалення як істотні чинники людського буття, неодмінні умови благополуччя. За Конфуцієм, ідеально вихована людина („благородний муж”) має володіти високими якостями: благородством, прагненням до істини, правдивістю, шанобливістю, багатою духовною культурою. У конфуціанстві людинолюбство вважалося основою чесноти, а турботу про людей Конфуцій називав одним із основних життєвих принципів. Відомий афоризм Конфуція, що підтверджує його концепцію, проголошує найвищою цінністю милосердя й гуманізм: „Не роби іншому того, чого не прагнеш собі” [151, с. 266 – 272].

В античній філософії, незважаючи на всю різноманітність поглядів мислителів того періоду, у контексті досліджуваного поняття відзначається природне розуміння сенсу людського життя, відображення духовних шукань, оптимістичне сприйняття світу. Так, давньогрецька цивілізація дала суспільству чимало чудових філософів, у концепціях яких відображено важливі думки про моральність і милосердя. Вимога міри в задоволеннях і поведінці стала однією з основних нормативних установок античної етики [48].

У подальшому ідею міри обґрунтовували Піфагор і Геракліт. Піфагор склав своєрідну збірку правил моральної поведінки, розшифрувати конкретний зміст яких було досить складно (правило „поважай закон” означало, наприклад, повагу до батьків, стриманість і небагатослівність). Тема самообмеження людиною своїх потреб звучить у Піфагора як слідування моральному імперативу, що припускає виконання вимог самообмеження та дотримання міри у всьому [48]. Розуміння „справедливості” як „рівної відплати”, тотожного рівності призводить до формулювання діалектичної суперечності між „божественним досвідом” минулого та реальною соціальною практикою. Вирішення цієї суперечності

відбувається за допомогою системи приписів, що нав'язувалася людині та спрямовувалися проти моральних установок.

Геракліт у своєму розумінні логосу, який є основою світобудови, представляє людину як гармонію, тобто тотожність суб'єктивності й навколишнього світу. Ідея про відносну тотожність протилежностей і властивостей дозволила Геракліту і софістам зробити висновок про довільний характер людських суджень та оцінок, з одного боку, а з іншого – про об'єктивність людського знання. Філософ висловив ідеї про навченість і освоєння моральності як властивості людини („всім людям дано пізнавати себе і бути цнотливими”) [48, с. 47].

Соціальні та моральні проблеми займають велике місце і в етиці Демокрита, який уважав метою життя людини ідеальний душевний стан – евтюмію, яка не тотожна чуттєвій насолоді й означає безтурботний і щасливий стан, коли людина не піддається дії пристрастей і остраху [163, с. 157]. Згідно з його вченням, необхідною умовою збереження демократії є моральні якості громадян, що створюються вихованням, у результаті якого людина оволодіває трьома дарами: „добре мислити”, „добре говорити”, „добре робити” [48, с. 48]. У філософській концепції Демокрита ми знаходимо вчення про чесноти. Чесноти, або морально справедлива діяльність, – це спосіб досягнення вищого блага, кінцевої мети життя, а найвища чеснота – безтурботна мудрість. Демокрит особливо акцентує увагу на тому, що „сором” і „обов'язок” визначають внутрішні обмежувачі дій людини, і розрізняє право й мораль [163, с. 158].

Спільною рисою вчень софістів був принцип постійної мінливості дійсності, заперечення відносної стійкості речей і явищ, що знайшов класичне відображення у вислові Протагора: „Людина – міра всіх речей”. Софісти спрямували свої етичні дослідження на проблему виховання чесноти. Прямо чи опосередковано заперечуючи існування богів, вони вірили в здатність самовдосконалення людини та великі можливості виховання.

Так, у педагогічних судженнях Сократа основною є теза про те, що первинною серед життєвих цілей людини має бути моральне самовдосконалення, самопізнання, у результаті чого на перший план висувається питання про соціальну відповідальність людини за свої вчинки. За Сократом, людина є володарем розумної свідомості, спрямованої на добро та істину. Сократ розглядає мораль як ціннісний сенс вчинків людини, а шлях для прояву здібностей бачить у самопізнанні, ототожнюючи тим самим знання і добродійність: „Хто знає себе, той знає, що для нього корисно, і ясно розуміє, що він може, а чого він не може” [150, с. 49].

Учні Сократа на чільне місце морального виховання ставили формування почуття справедливості (Ксенофонт) і розвиток звички долати труднощі і злидні, а також презирство мирських благ (Антисфен) [Там само, с. 67].

Філософське вчення Платона майже все пронизане етичними проблемами, у його діалогах розглядаються такі питання, як природа вищого блага, його здійснення в поведінкових актах людей, у житті суспільства. Індивідуальна добродійність і суспільна справедливість – це два полюси думки Платона, між якими він намагається знайти узгодження [48; 150].

Аристотель, своєю чергою, класифікує чесноти, виділяючи в окремий вид чесноти моральні, набуті людиною в процесі життя: „Природа дає можливість стати добродійним, але ця можливість формується і здійснюється лише в діяльності”; „Чесноти також здатні благодіяти тим, хто цього гідний, і любити добрих, не карати, не мстити, але милувати і співчувати. Чесноти супроводжує доброта, порядність, сумлінність, надія на краще, вдячність, так само як любов до домашніх, друзів, товаришів, чужинців, а також людинолюбство і любов до краси”. Саме розуміння чеснот у Аристотеля постає як поєднання щедрості й поміркованості, як мистецтво правильного життя. Згідно з Аристотелем, держава вимагає від громадянина певних чеснот, без яких людина не може здійснювати свої цивільні права. Ідея справедливості займає виняткове місце у вченні філософа: „Справедливим

можна бути лише стосовно іншого, а турбота про іншого, своєю чергою, є прояв турботи про суспільство” [218, с. 431].

Отже, в античності розуміння милосердя пов’язували з наявністю в людини таких якостей, як: стриманість, небагатослівність і самообмеження; міра в задоволеннях і поведінці; сором і обов’язок; соціальна відповідальність людини за свої вчинки; звичка долати труднощі; поєднання щедрості й поміркованості, мистецтво правильного життя; доброта й турбота про оточення.

Милосердя визначали як найбільшу чесноту, розвиток якої стимулювався суспільними потребами, що спонукають людину діяти всупереч власним інтересам, спрямовувати свою діяльність на благо інших, не вимагаючи матеріальної винагороди.

Ідеї людинолюбства, співчуття, терпіння активно розвивалися в Новий час і в епоху Просвітництва. Дж. Локк, розглядаючи питання про природу моральних принципів, стверджував: „Добро є те, що надає або збільшує задоволення і зменшує страждання, в досягненні чого й полягає щастя, прагнення до якого є підставою всякої свободи”. У розсудливій і благочестивій свідомості, на його думку, в кінцевому підсумку, досягається гармонія між особистими й громадськими інтересами.

Цікавою видається також ідея Д. Юма про альтруїстичні почуття загальнолюдської „симпатії”, які передбачають утримання від крайнощів індивідуалізму і стимулювання об’єднання людей на основі масового співпереживання і співчуття [83, с. 54]. Французький просвітитель Ж.-Ж. Руссо вважав, що люди стають щасливими, якщо вміють співчувати й допомагати іншим. Серед усіх моральних якостей він проголошував природну доброту людини, з урахуванням якої розробив власну концепцію морального виховання: виховання добрих почуттів, добрих суджень і доброї волі. У творі „Еміль” Ж.-Ж. Руссо намагався виділити основні періоди в житті людини, позначивши завдання морального виховання для кожного з них. На думку просвітителя, з 15 до 25 років закінчується формування

морального обличчя людини, а моральне виховання набуває практичного характеру, розвиваючи в людині добрі почуття, волю, співчуття і людяність [138, с. 121].

Крім Ж.-Ж. Руссо, ідеї доброти, любові до людей, співчуття і терпимості як умови духовного розвитку кожної особистості висловлювали також багато відомих педагогів минулого: Я. Коменський, І. Песталоцці, Ф. Дистервег та ін. [83].

Цікавими видаються також моральні вчення представників німецької класичної філософії. Так, І. Кант основним законом етики проголосив формальне внутрішнє веління – категоричний імператив, при цьому він прагнув суворо відокремити свідомість морального обов'язку від чуттєвої емпіричної схильності до виконання морального закону: вчинок буде моральним тільки в тому випадку, якщо відбувається на основі поваги до морального закону: „Чини тільки відповідно до такої максими, керуючись якою ти в той же час можеш побажати, щоб вона стала загальним законом, чини так, щоб ти завжди ставився до людства і в своїй особі і в особі всякого іншого так само як до мети, і ніколи не ставився б до нього лише як до засобу” [183, с. 270]. І. Кант закликає: визнач себе сам, переймися свідомістю морального обов'язку, слідує йому завжди і скрізь, сам відповідай за свої вчинки.

Л. Фейєрбах з усіх людських почуттів виділяв почуття любові, маючи на увазі моральну любов. Зосередившись на людині й її почуттях дружби й любові, мислитель прагнув саме на цих морально-психологічних засадах сформулювати теорію утворення суспільства, у якому царювали б любов і справедливість. Учення Фейєрбаха про моральність виходить з єдності „Я” і „Ти”. Прагнення до щастя, що розглядається як рушійна сила людської волі, тягне за собою усвідомлення морального обов'язку, оскільки „Я” не може бути ні щасливим, ні взагалі існувати без „Ти”. Прагнення до власного щастя переростає межі егоїзму, воно недосяжне поза людським єднанням [200; 218, с. 686].

У християнстві милосердя набуває особливого етичного значення як одна з трьох – поряд з вірою і надією – богословських добродієвостей. Милосердя – ініціативне почуття й активна дія. У милосерді людина присвячує себе Богу й тим самим відкривається добру. З етичного погляду, милосердя становить обов'язок людини: у милосерді людина має здійснити моральний ідеал. У милосерді людина обмежує себе, жертвує собою заради іншого.

Християнська ідея середньовічної Русі визнавала цінність людини як такої, що створена за образом і подобою Бога. У цей період з'явилися безцінні твори, що містять канони моральної поведінки людини, зокрема „Повчання Володимира Мономаха” включає педагогічне повчання нащадкам: „Всього ж більш убогих не забувайте, але наскільки можете, по силі годуйте і подавайте сироті і вдовицю виправдовуйте самі, а не давайте сильним губити людину” [48].

У „Домострої” проголошено ідеал середньовічного виховання, заснованого на принципах повного підпорядкування молодших старшим. Особливе значення, крім таких чеснот, як терплячість до незгод, смиренне благочестя, надано *милосердю, під яким розуміється, передусім, вміння піклуватися про малопотужних і нужденних: „Вдивися в їхню біду і страждання, у всі потреби, і допомагай, як зможеш, не зневажай тих, хто страждає в бідності і нужді, запроси в свій будинок, напої, нагодуй, зігрій, з любов'ю і чистою совістю привітай”* [Там само, с. 221].

У більш пізній період відомий діяч і педагог І. Бецькой прагнув виростити „нову породу людей” за допомогою морального виховання, а найбільш важливими якостями вихованців уважав *чемність, милосердя до бідних і нещасних*. Л. Толстой основу *милосердного ставлення до людини* визначав як любов, яка є основоположним і єдиним моральним законом [54].

Філософи М. Бердяєв, С. Булгаков, В. Соловйов, С. Трубецькой, С. Франк розглядали милосердя, спираючись на християнські погляди,

вбачаючи вищий моральний ідеал людини в образі Ісуса Христа [183, с. 242 – 256, с. 324 – 326].

Феноменологічна концепція моралі В. Соловйова показує, що він виходив із трьох головних моральних почуттів: сорому, жалю і благоговіння, які вважав безпосередньо даними й такими, що не вимагають ніяких додаткових обґрунтувань [Там само, с. 186 – 200].

М. Бердяєв як *джерело милосердя* виділяє любов до людей, підкреслюючи значущість альтруїстичної потреби в допомозі іншим.

Отже, проаналізувавши духовні шукання мислителів минулого, можна стверджувати, що ідеї милосердя, допомоги ближньому знаходять своє відображення практично у всіх філософських концепціях у різні періоди розвитку суспільства. Більшість етичних учень як основні розглядає питання самовдосконалення людини, що виявляється в прагненні до Бога, у любові, безкорисливому служінні людям і милосерді.

Проблема формування милосердної особистості стає особливо значущою в сучасному молодіжному соціумі.

Пройшовши великий історичний шлях і знаходячи новий зміст, сьогодні поняття „милосердя” є знову актуальним.

„Милосердя” запозичене із старослов'янської мови, де воно є словоутворювальною калькою з латини – „гідний жалю, милості”, іншими словами – „милує серце” [43, с. 187].

Милосердя – жалісливе, доброзичливе, дбайливе, любовне ставлення до іншої людини [196].

У тлумачному словнику живої мови В. Даля милосердний визначається як серцеболісний, співчуття, любов на ділі, готовність робити добро всякому; жалісливість, м'якосердість [175, с. 12].

Сьогодні „милосердя” стоїть в одному ряду з такими поняттями, як гуманізм, альтруїзм, толерантність, філантропія, співчуття, співпереживання, доброта, любов, людяність, емоційна чуйність. Спираючись на характеристику цих понять у довідковій та психолого-педагогічній

літературі, можна зробити висновок про те, що всі вони пов'язані одне з одним і в сукупності мають смислове та змістовне поєднання. Гуманізм у широкому сенсі – історично змінювана система поглядів, що визнає цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей, уважає благо людини критерієм оцінки соціальних інститутів, а принципи рівності, справедливості, людяності бажаною нормою відносин між людьми [196, с. 139]. Милосердя – це більш конкретне поняття й сутнісне вираження гуманізму, його дієвий аспект.

Милосердя розглядають також як одну з етичних характеристик способу життя людини, що націлює її на допомогу іншим людям. Це співчутлива й діяльна любов, що виражена в готовності допомагати кожному й поширюється на все живе. У понятті „милосердя” поєднуються два аспекти: духовно-емоційний (переживання чужого болю як свого) і конкретно-практичний (прагнення надати реальну допомогу). Без першого аспекту милосердя перетворюється на філантропію, без другого – обмежується сентиментальністю.

Милосердя передбачає наявність у людини трьох властивостей: чуйності (здатності побачити чужу біду), співчуття (здатності відгукнутися на неї), потреби надати безоплатну допомогу тим, хто її потребує.

Продовження цього визначення знаходимо в дослідженнях педагогів. Так, М. Стельмахович зазначає, що милосердя – готовність допомогти будь-кому, виявити поблажливість до кого-небудь зі співчуття, людинолюбства, сердечної участі, діяльна допомога кому-небудь, викликана цими почуттями [206]. Л. Ощепкова також звертає увагу на жалісливе, доброзичливе, дбайливе ставлення до іншої людини [164]. В. Сухомлинський уважав милосердя діяльним співчуттям і конкретним виявленням доброти щодо нужденних, знедолених [207]. Тобто особистість може просто спостерігати, проте ніяких дій не вчиняти. Тому педагог акцентує увагу на дієвості допомоги, на причетності до безпосереднього розв'язання проблеми. Адже саме причетність створює передумови виникнення гуманістичних стосунків

як життєвої позиції кожної особистості. Серед таких інтегральних якостей і характеристик він виокремлював терпимість і миролюбство, з якими тісно пов'язане почуття милосердя, осередням формування якого є загальнолюдські цінності – добро, милосердя, повага до батьків, піклування про старших і знедолених людей, інвалідів, тобто абетка формування людяності [207]. Він акцентував увагу на тому, що милосердя передбачає не тільки самовідданість і доброзичливість, а й розуміння іншої людини, співчуття їй, участь у її житті. І найголовніше, ... милосердя опосередковано служінням, цим воно підноситься над милостинею, послугою, допомогою [208, с. 203 – 654].

І. Шутова у своїх наукових розвідках визначає милосердя як інтеграційну моральну якість, яка є основою розвитку здатності людини до співпереживання, душевної щедрості, безкорисливого надання допомоги іншим людям [233].

Слід звернути увагу, що окремі питання, які стосуються милосердя, розглядаються в контексті світоглядних змін сучасного суспільства. Так, дослідники Т. Андреева [9], Т. Бабенко [15; 16], Н. Вишнівська [46; 47] розглядають проблему милосердя в царині морального виховання школярів молодшого і старшого віку, оскільки ця якість має закладатися на ранніх етапах онтогенезу, від самого початку формування особистості. Так, у своєму розумінні змісту поняття милосердя Н. Вишнівська поєднує два аспекти – духовно-емоційний і конкретно-практичний. Без першого милосердя вироджується в холодну філантропію, без другого – в порожню сентиментальність. Говорячи про основні якості милосердної особистості, науковець визначає емоційні компоненти поняття: позитивні – співпереживання, співчуття, причетність, турбота про інших, практична допомога іншим; негативні – замкнутість, байдужість, відлюдність, показне співчуття, холодна філантропія [47].

Як бачимо, проблема милосердя в міру своєї актуальності завжди була одним із важливих чинників наукових пошуків у філософії, соціології,

психології, педагогічній науці й суспільній практиці. Тому розуміння значущості милосердя у становленні особистості молодої людини простежується впродовж усього історичного шляху цивілізації. Питання виховання в молодого покоління загальнолюдських моральних цінностей, включаючи й милосердя, відображено в працях І. Гербарта, Д. Дьюї, І. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо та ін. Методологічні позиції Д. Дьюї використали основоположники непрагматичної концепції А. Маслоу [83], К. Роджерс [83], які відстоювали ідею діяльнісного пізнання цінностей: тренування поведінки в реальних життєвих ситуаціях сприяє самоствердженню особистості, котрій не потрібно зважати на думки оточення (сім'ї, групи, суспільства).

Усі розглянуті вище підходи до вирішення проблеми тлумачення поняття „милосердя” уявляються нам правомірними, оскільки відображають складність й унікальність досліджуваного явища.

Уважаємо, що *почуття милосердя* – це така інтегральна якість особистості, що включає співпереживання, співчуття, жалість, готовність прийти на допомогу тому, хто цього потребує. Підґрунтям милосердя є:

- цінності (людина та її здоров'я);
- моральні уявлення про любов до людини взагалі, доброту, терпимість, толерантність, піклування про близьких та нужденних;
- надання реальної допомоги людям, що мають проблеми в соціумі.

Розглянемо більш детально ці складники.

Психологи вважають милосердя моральною якістю, основу якої складають інтелектуально-емоційні зв'язки. Вони поєднують моральні уявлення, які відповідають за почуття й поведінку.

Філософський словник соціальних термінів визначає моральну якість особистості як поняття моральної свідомості, за допомогою якого виділяються в суспільному житті й характеризуються з морального погляду найбільш типові риси поведінки людей [218].

Філософи трактують термін „якість” як сукупність усіх істотних, стійких властивостей і характеристик об'єкта” [200, с. 171].

Процес формування почуття милосердя стосується безпосередньо соціальних якостей особистості, які виявляються у діях, вчинках, ставленні до інших. Зокрема, К. Абульханова-Славська вважає, що за цими проявами можна зрозуміти внутрішній світ особистості, її духовні й моральні якості [1], що створює можливості не тільки пізнання соціальних якостей особистості, а й формувального впливу.

Викладене вище дає змогу констатувати, що милосердя є головним спонукальним чинником благодійності. Так, благодійна діяльність зумовлена розвитком потребнісно-мотиваційної сфери особистості, адже й доброчинність, і милосердя, і співчуття є соціальними за своєю сутністю. На думку В. Соловйова та М. Бердяєва, допомога у свідомості людей насамперед асоціюється із підтримкою, піклуванням, співучастю, співчуттям та розумінням, які є необхідними для кожної особистості, незважаючи на специфіку проблеми, що вирішується. Такий умовивід вони пояснюють тим, що гуманістична теорія соціально-філософської моделі відстоює ідею руху від національної відмежованості до загальнолюдської єдності. У контексті цього, як доводить Л. Корецька, вивчення регіонального досвіду соціально-педагогічного потенціалу доброчинності дає змогу за допомогою різних соціальних інституцій, адміністративно-організаційних форм і методів соціальної підтримки використовувати його елементи в організації соціального захисту населення у процесі створення різних суспільних форм доброчинності в сучасних умовах [116]. Відтак, створення соціально-педагогічних умов сприятиме формуванню почуття милосердя у студентської молоді не лише на ранніх етапах онтогенезу, а й протягом усього життєвого циклу.

Н. Сейко наголошує на соціально-педагогічному змісті доброчинної діяльності та різнорівневому змісті мотиваційних чинників її здійснення, серед яких чільне місце посідають загальносоціальна та макромотивація. Останні забезпечують прагнення суспільства до суспільного миру, де доброчинність стосується безпосередньо соціально незахищених верств

населення і є своєрідним „страхуванням від ризиків для населення з більш високим рівнем добробуту”.

Підтримуючи точку зору Р. Апресяна [7] щодо припустимості будь-яких мотивів у процесі доброчинності, Т. Алексеєнко доводить недоцільність протиставлення милосердя й доброчинної діяльності, оскільки серед сучасних благодійників досить часто трапляються ті, хто зацікавлений і в публічній самопрезентації успішності власного бізнесу, тобто виокремлює мотив самоствердження і корисливості, і в отриманні відповідно податкових пільг, тобто мотив корисливості. Така благодійність, за її переконанням, суперечить суті доброчинності як безкорисливої діяльності [7]. Проте ще Т. Веблен, аналізуючи мотиви доброчинної діяльності, зазначав, що навіть у тих предметах, які, на перший погляд, слугують лише показним цілям, завжди можна виявити елемент деякої, у крайньому разі уявної, корисності, принаймні для тих, на кого спрямовано доброчинну діяльність.

Ми дійшли висновків, що доброчинна діяльність пов’язана із наданням допомоги та підтримки тим, хто її потребує, виходячи із загальнолюдських принципів гуманності та взаємодопомоги, і здійснюється виключно безкорисливо.

До того ж, використовуючи принципи гуманності та взаємодопомоги, ми створюємо соціально-педагогічні умови щодо формування духовної сфери особистості, моральної спрямованості її психічної діяльності, інтересів, поглядів, думок, чеснот, соціальної позиції. Серед усього цього розмаїття й формуються особистісні та суспільні чесноти: доброта, увага, чуйність, милосердя, толерантність, доброчесність, чесність, повага, правдивість, справедливість, гідність, терпимість, благородство, вірність, мужність, великодушність, витримка, достоїнство, щирість, жертвовність, скромність, сміливість, співчуття, працелюбність, бережливість тощо. Окрім того, їх формування торкається емоційно-чуттєвої сфери особистості через її психіку, від чого залежить прийняття або відмова людини від благодійної

діяльності, оскільки примусити до прояву почуття милосердя неможливо; це має відбутися усвідомлено, стати власним моральним надбанням.

Отже, формування почуття милосердя в студентській молоді в благодійній діяльності неможливо здійснити без розв'язання проблеми морального формування особистості загалом.

Взаємозв'язок моральних процесів, зокрема формування почуття милосердя та інших морально-духовних якостей молоді людини та її соціалізації в студентські роки є предметом досліджень О. Безпалько [21], О. Бондаренка [33], М. Боришевського [34], Н. Вишнівська [46] та ін.

На думку відомих учених Л. Катинської [107], Ю. Колесника [111; 112], О. Корольчука [116] О. Крайнюка [117], Л. Москальова [151], які обґрунтували концептуальні засади морального виховання, схарактеризували основні структурні компоненти моральності, розробили моделі формування моральної свідомості, структуру і зміст виховної системи у закладах вищої освіти, ціннісні орієнтації є складниками свідомості, частиною її структури, тому вони підпорядковуються принципу єдності свідомості й діяльності.

Заслуговують на увагу результати наукових розвідок О. Батистової [20], П. Бенескул [23], І. Беха [25 – 29], Н. Вишнівської [46; 47], О. Волика [49], О. Газмана [55], Л. Лук'янець [138], О. Олексюк [159], Л. Ощепкової [164], О. Скриль [193; 194], К. Чорної [230], де розкрито соціально-педагогічні умови морально-духовного розвитку дітей різного віку.

Однак в окремих судженнях авторів мають місце деякі суперечності. Так, О. Скриль наголошує, що формування милосердя доцільно особливо інтенсивно проводити в підлітковому віці, оскільки саме в цей період формуються моральні переконання людини, а характерними віковими особливостями учня підліткового віку є сприйняття ідеалів моральності не через конкретну людину, а через узагальнений образ. Тому педагог має надати вихованцям якомога більше інформації про людей, які є взірцями милосердя й на підставі досвіду яких формується детальне уявлення про ідеал гуманної людини [193].

Натомість у працях Ю. Глінчук [61] засади формування почуття милосердя пов'язуються з молодшим шкільним віком, при цьому автор підкреслює, що саме молодший шкільний вік є сенситивним для формування цієї якості, оскільки учні початкових класів чутливі до навколишнього середовища, виявляють інтерес до змісту моральних правил.

На наше переконання, особистість формується з раннього віку, і всі етапи життєвого розвитку пов'язані між собою. Тому проблема формування почуття милосердя стосується будь-якого віку, але розпочинати цей процес потрібно ще в умовах родинного виховання з раннього дитинства й надалі поступово здійснювати його в тісній взаємодії батьків і педагогів під час навчання й виховання дитини в дошкільному та загальноосвітньому навчальному закладі, а також у період здобуття вищої освіти. Результатом такої системної діяльності є сформованість почуття милосердя в особистості як прояву її ціннісного ставлення не лише до людей, а й до всього живого. Адже базовим компонентом структури поняття „милосердя” є любов, яка породжує духовну щедрість, оскільки саме через любов з особливою силою розвивається прагнення дарувати радість іншим. Для цього необхідно формувати вміння захищати слабкого (людину чи тварину), сироту, несправедливо ображеного, бути готовим безкорисливо допомагати нужденним, відгукуватися на радість або засмучення ближнього.

У становленні сучасних поглядів на проблему формування почуття милосердя у студентської молоді великого значення набувають ідеї педагогіки та психології ненасилля, спрямовані на забезпечення безконфліктної взаємодії між різними соціальними та етнічними групами, з метою запобігання можливих соціальних конфліктів. Це зумовлює необхідність усвідомлення мотивів моральної діяльності, яку І. Кант уважав особливим родом людської діяльності, що мотивована суто моральними й ніякими іншими спонуками, імперативами. Якщо особистість говорить, що чинить так, а не інакше, оскільки вчинити інакше їй не дозволяє совість, ми спостерігаємо дійсно прояв моральної мотивації людської поведінки [30].

До того ж, дієва функція норм у моральній діяльності забезпечується двома типами моральної мотивації. Згідно з *першим типом* визначення моралі здійснюються на основі негативних емоцій (розкаянь совісті), яких особа прагне уникнути, наприклад, на стадії боротьби мотивів особистість думає про наслідки своєї відмови від морального вчинку. За *другим типом* моральна поведінка може бути викликана прагненням особистості до позитивних емоцій, що і є позитивною мотивацією, оскільки особистості приємно робити людям добро, і вона не замислюється над тим, як би вона себе відчувала, якби не зробила цього добра. Саме через здійснення добродійних вчинків відбувається утвердження гідності, самоповаги особистості, що не може не спричинити радість. Як доводить О. Разін, у поведінці другого типу позитивна мотивація „...стосується етично схвалюваної дії не з особливих етичних, а з боку вищих соціальних потреб особистості” [181, с. 123].

Отже, формування почуття милосердя у студентської молоді залежить від мотивації останньої до свідомого прояву моральної поведінки. Разом з тим, на думку І. Беха, означений процес може ускладнюватися через суперечність між зростаючими вимогами до моральної вихованості особистості й невідповідністю використання з цією метою методичних засобів [28]. Широковживані у виховній практиці методи (привчання, заохочення, покарання тощо) реалізують теоретично невиправдану, але практично діючу стимул-реактивну схему. У результаті відбувається переважно культивування в молодіжному середовищі моралі, орієнтованої на зовнішнє підкріплення її соціальної значущості; мораль же, як поведінка, що передбачає лише самовинагороду, стає йому не властивою. Це пояснюється тим, що уявлення про волю як діяльність суб'єкта, яка здійснюється на основі усвідомленої необхідності, залишаються неперетвореними на конкретно-психологічні закономірності. Відтак, неможливо розв'язати проблему свідомого сприйняття особистістю певних моральних норм, що має здійснюватися на основі вольового спонукання.

З огляду на це, виникає необхідність у розробленні принципів побудови генетико-моделювального методу як єдиного адекватного засобу формування вищих моральних утворень, довільних за генезою. Умовою, що передує розробленню вказаних принципів, є розкриття психологічного механізму вольового спонукання. Так, І. Бех розкриває низку принципових положень, зокрема:

– волю доцільно розглядати не як особливу психічну функцію, а як первинну динамічну основу психічного життя, стадію оволодіння процесами поведінки;

– воля як усвідомлене прагнення є способом породження окремих компонентів самосвідомості як інтелектуально-афективної єдності;

– механізм волі такий: на етапі розгорнутого вольового процесу це – рефлексія, на заключному етапі – переживання [27, с. 129].

Процес свідомого сприйняття суб'єктом моральної вимоги поділяється на два етапи. На першому відбувається оволодіння зовнішньою ситуацією, результатом чого є формування у суб'єкта емоційного переживання поставленої вимоги. На другому – у результаті внутрішньої (рефлексійно-вольової) діяльності виникає довільне позитивне ставлення до моральної вимоги й готовність до втілення її в реальну поведінку. Від того, наскільки в суб'єкта розвинена воля, залежить рівень його морального розвитку. Через багаторазові повторення морального вчинку довільний механізм спонукання перетворюється на постдовільний і характеризується ознаками, які відповідають бажанню. У результаті цього моральний вчинок набуває вигляду звички. Між моментом вольового рішення й моментом утворення звички відбувається тривала робота із переходу від волі як первинного мотиваційного чинника до невольового за психологічною структурою мотиву вчинку [26, с. 17].

До того ж, воля як усвідомлена більшою чи меншою мірою готовність виконати в конкретних умовах поставлену моральну вимогу породжує мотиваційний процес, суть якого полягає в емоційному забарвленні

однорідних ситуацій моральної вимоги, у встановленні зв'язку узагальненої емоції зі змістом вимоги, з поняттям про моральну норму та моральний вибір, де останній – це усвідомлене віддання переваги людиною тому чи тому варіанту поведінки відповідно до особистих або суспільних моральних настанов. Кожний вибір залежить від тих цілей, які постають перед людиною, групою або суспільством. Реальні цілі, які обирає особистість, не завжди мають власне моральний характер, але вони завжди включають моральний аспект, який характеризується:

- наявністю об'єктивних умов, що орієнтують на різні варіанти поведінки;
- можливістю оцінки цих варіантів з позиції добра чи зла;
- моральною необхідністю, тобто зумовленістю поведінки людини моральними нормами й цінностями, що діють у суспільстві.

Результатом морального вибору є здійснення морального вчинку милосердя, що й усвідомлюється активним суб'єктом як суспільний акт, як прояв суб'єкта, який виявляє ставлення людини до інших людей [177, с. 444 – 445]. На відміну від імпульсивних дій, вчинок здійснюється відповідно до прийнятого наміру. Вчинок як елемент поведінки підпорядкований мотивам і меті діяльності людини. У ньому виявляється ціннісна сутність особистості – її провідні потреби, ставлення до навколишньої дійсності, характер, темперамент, а також такі риси особистості, як наполегливість, лицемірство, відвертість, замкнутість тощо. Відповідно до соціальних, етичних і правових норм вчинок оцінюють як моральний або аморальний, чесний або нечесний, героїчний або боягузливий тощо.

Аналіз вчинку психологічно й морально зрілої особистості завжди передбачає у своїй основі ставлення до іншої людини як до такої самої особистості. Вчинок як діалог – це ставлення, яке передбачає взаємність, співучасть, при цьому ролі учасників можуть розподілятися по-різному. Вчинок як універсальний засіб самовиявлення, самовдосконалення,

самотворення й самоствердження людини в суспільстві в певному розумінні притаманний будь-якій особистості, соціальній групі й будь-якій культурі, відбиваючи в собі специфіку та загальний рівень свого суб'єкта.

Тому сходження особистості до цінностей суспільства і формування на їхній основі гуманності й милосердя може розвиватися в заданому напрямі за певних умов, серед яких основними будуть суб'єктивна позиція особистості, визначення місця цінності в структурі якості особистості, привласнення особистістю цінностей колективної життєдіяльності, позиція в спілкуванні, присвоєння моральних цінностей. Отже, милосердя можна розглядати як індивідуальну цінність, набуту індивідом у процесі соціалізації, як цінність групову, значущу на певному етапі розвитку суспільства, як цінність загальнолюдську, яка набуває сенсу моральної норми.

Підґрунтям формування милосердя особистості є моральні уявлення про любов до людини, доброту, терпимість, толерантність, піклування про ближніх і нужденних.

У системі морального багатства людства зосереджено моральні постулати всіх світових філософських систем, що відображають природу духовного світу людини, регулювання людських відносин упродовж тисячоліть. Вічні моральні цінності любові, свободи і братерства, мужності і стійкості духу, відповідальності людини за себе перед суспільством і самою собою тільки посилюються з часом. Збільшення моральних норм різного типу, пов'язаних із професійною етикою, забезпечує творчу поведінку на основі соціально-моральних принципів і особистих моральних цінностей та установок [98].

У науці поняття моральних цінностей включає такі типи явищ:

- бажані, необхідні для всіх, що сприймаються більшістю як благо;
- привабливі для особистості, пов'язані з її основними матеріальними та духовними потребами;
- розуміються як ставлення до чого-небудь, що стоїть над усім іншим, до чого треба прагнути й чого варто домагатися;

- прийняті кимось і для чогось як умова повноцінного буття [107; 112; 119].

У своїй сукупності вони визначають методологічний аспект поняття моральності, пов'язаний із позначенням її як соціально-психологічного явища, за допомогою якого суспільство висуває те, що не існує, як вищу визначеність (наприклад, культура, релігія, добродієність тощо), а людина приймає це як найпотрібніше й необхідне їй для власного існування. Прийняті соціальні еталони і зразки конкретної людини – суть її моральних цінностей як особистості.

Якщо людина – творча особистість, перетворює та оновлює навколишню дійсність на основі власної, внутрішньо детермінованої активності, то вона виступає як суб'єкт „концепції свого майбутнього” (В. Білоус, О. Щербетенко). При цьому його саморегулювальні дії звернені до моральних цінностей, на основі яких людина безпомилково обирає спосіб орієнтації в соціумі – світорозуміння. До того ж, активність виявляється на рівні усвідомлення ціннісної стратегії соціального розвитку та на рівні виборчого вибору в контексті норм і потреб. Прийняті людиною соціальні цінності є основою світобачення і в реальній поведінці виступають як індивідуальні моральні норми, що відображають її духовний досвід [107]. Якщо людина використовує гуманні способи і шляхи досягнення своїх індивідуальних цілей, у неї зміцнюється прихильність до моральних цінностей.

У філософських і релігійних ученнях ідеалом моральності й духовності є особистість милосердна, чиста серцем, здатна навіть ворогів своїх любити й не противитися злому. Ця загальнолюдська цінність є спільною для всіх релігійних систем; вона наповнена глибоким моральним і гуманістичним смислом, пов'язаним із становленням духовності людини.

Тому можна стверджувати, що милосердя є вищим проявом людського співчуття й поєднує жалість, співчуття, співпереживання з активною, діяльною любов'ю до ближнього. Милосердя є показником сердечної

ніжності й чутливості, воно включає такі якості, як доброзичливість, розуміння іншої людини, і в досконалому своєму виявленні передбачає діяльну участь у житті іншого. Милосердя є важливою чеснотою для всіх людей, оскільки стосується процесу виховання та рівня вихованості особистості.

Допомога старим, хворим, інвалідам, дітям, людям, які потрапили у скрутну ситуацію й не можуть самотійно її здолати, – це невід’ємна частина моральної культури та суспільних норм усіх цивілізацій. Вони існували задовго до становлення національних і світових релігій, а з виникненням останніх органічно увійшли до морально-етичної системи суспільства. Адже серед індивідуально-особистісних рис кожного з народів планети є й спільні, що стосуються насамперед співчуття, співпереживання, готовності надати підтримку, допомогу. З часом форми і способи вираження причетності до людських проблем змінюються, проте залишається основний стрижень – людяність.

У науковій літературі милосердя визначають як жалість, співчуття, співпереживання, готовність безкорисливо чинити добро кожному, хто цього потребує, діяльно любити слабких і нужденних [150, с. 5]. Відомий український філософ В. Малахов уважає милосердя діяльним прагненням допомогти кожному, хто має в тому потребу [151]. Він зауважує, що милосердя має поєднуватися з толерантністю й повагою до кожного його адресата, а інакше воно втрачає свій позитивний духовний сенс [171]. Більше того, милосердя не обмежується визнанням цінності іншого, а стосується діяльної допомоги щодо особистісної або професійної самореалізації, усього буття. Діяльно допомагати іншому залишатися особистістю є достатньо складним питанням, проте в цьому й полягає сенс милосердя, хоч би до якої істоти воно було звернене [171].

А. Гусейнов, Р. Апресян також співвідносять його зі співчутливим, доброзичливим, турботливим, любовним ставленням до іншої людини [60, с. 349]; а М. Мчедлов пов’язує сутність милосердя зі ставленням особистості

до складної ситуації, фізичних та розумових вад і слабкостей іншої людини, з готовністю їй допомогти.

На діяльну природу милосердя вказує П. Бенескул, зазначаючи, що „милість серця” також стосується співчутливої та діяльної любові до людей, до всього живого, яка містить готовність допомагати кожному нужденному завдяки великому людинолюбству, милості. Милосердя як чеснота ґрунтується на повазі людської гідності, доброзичливості, чуйності, турботі та активній допомозі [23, с. 155]. На думку вченого, головним принципом милосердя є відмова від поділу на „своїх” і „чужих”, зближення всіх, хто розділений груповою нетерпимістю [23, с. 156].

Своєю чергою, І. Бех [28 – 29], І. Кон [113] зміст морально-духовного виховання пов’язують із таким проявом, як милосердя, адже милосердя, за твердженням І. Беха, – це вчинок, який є виявом почуттів, спрямованих на добробут іншої людини. У вчинку-милосерді обов’язково наявна відкритість внутрішнього світу людини до подібної собі, в іншому разі такий учинок не може бути здійсненим [27, с. 218]. Учений виокремлює два види вчинку-милосердя. Перший – це вчинок, у якому особистість здійснює акт благодіяння, мотивуючи це переживанням співчуття до іншої людини. Другий вид пов’язаний з актом виправдання, прощення чи пробачення людиною людини. За вияву милосердя як безкорисливого благодіяння відбувається духовне єднання: одна особистість настільки переймається негараздами іншої, що тимчасово ототожнює себе з нею, ніби розчиняється в ній. Ця емоційна особливість посідає чільне місце у процесі міжособистісної взаємодії, у сприйнятті людьми один одного, у встановленні взаєморозуміння [26, с. 218].

Отже, учинок – це моральний вибір особистості, що виявляється в тому, з якою метою особистість його здійснює.

Оскільки вибір завжди є власним, інші пропозиції можуть бути актуальними лише за умови їхньої узгодженості з моральними принципами людини, які й визначають свободу рішень. Окрім вибору мети, перед

людиною стоїть завдання вибору засобів її реалізації. Оскільки засоби можуть бути різноманітними, важливо, щоб їх вибір не відповідав окресленим цілям; неправильно обрані засоби можуть докорінно змінити первісну мету. Зокрема, для втілення моральної мети мають бути обрані й достатньо досконалі морально виправдані засоби. В іншому випадку досягнення цілі сприятиме підміні добра на зло.

Для того, щоб вибір вчинку, тобто мети й відповідних засобів її реалізації, набув ґрунтовності і з позицій моралі, і практичної значущості, кожна особистість має заздалегідь передбачати всі його можливі наслідки, на підставі чого обрати найбільш оптимальний. Характер морального вчинку, зокрема милосердя, цілком залежить від ціннісного ставлення людини до себе й до інших та передбачає сформованість у зростаючої особистості душевних і соціальних сил. Отже, прояв почуття милосердя залежить від морально-духовної спрямованості особистості.

У педагогіці під спрямованістю особистості розуміється така її характеристика, яка віддзеркалює прагнення індивіда до участі в суспільному житті, його сприйняття різних сфер життєдіяльності суспільства, а також сукупність особистісних ставлень, психологічних особливостей, певних особистісних якостей [15].

З огляду на проблему дослідження, для нас важливим є розуміння сутності терміна „морально-духовна спрямованість”, запропонованого О. Вишневським, який трактує її як готовність до вибору [46]. А звідси формується й гуманістичний ідеал суспільного виховання – самоцінність особистості, що визначає зміст і призначення цієї діяльності, а її цінності певною мірою відображають визнання гармонії суспільних й особистих інтересів, пріоритету загальнолюдських цінностей, серед яких: істина, здоров'я, мир, милосердя, добро, допомога іншій особистості тощо. У зв'язку з цим основним завданням соціально-суспільного виховання є налагодження балансу між відповідальністю суспільства перед особистістю й особистості перед суспільством [104, с. 9].

А звідси формується соціальність особистості, яку А. Капська [105] вважає інтегрованим результатом соціального виховання, здатністю до взаємодії із соціальним світом, при цьому рисами соціальності вчений називає милосердя і співчуття, а також потреби і здатності до такої діяльності на практиці. Ми погоджуємося з А. Капською, що соціальність виявляється в індивідуально-творчому ставленні до суспільного буття, а також активності, комунікабельності, умінні співпрацювати, налагоджувати контакти з іншими людьми, у розвитку таких рис, як милосердя і співчуття. Крім того, соціальність, за А. Капською, – це вияв суспільної природи людини на індивідуальному рівні, що ... є джерелом особистісної активності [105, с. 39]. При цьому ми підтримуємо А. Мудрика [152, с. 111 – 112] в тому, що метою соціального виховання є не тільки цілеспрямований позитивний розвиток і набуття позитивно-якісних форм, зокрема духовних цінностей у їхньому особистісному вимірі), а й також розуміння та сприйняття себе й інших, соціальних проблем; відчуття єдності з соціумом. А формою реалізації і ставлення до інших, за Е. Бабосовим, є милосердя. Тобто спостерігаємо прояв соціальної поведінки як зовнішній вияв діяльності, у якому „виявляється особистісна позиція, переконання особистості, форма переходу діяльності в реальні дії стосовно соціально значущого об’єкта” [17, с. 385]. Звідси можна говорити про милосердя як прояв соціальної поведінки особистості.

Отже, морально-духовна спрямованість є ставлення людини до суспільства, до дійсності, до себе, до інших людей. Показниками морально-духовного становлення особистості є: знання про моральні й духовні цінності; уміння керуватись у житті вищими духовно-моральними принципами, наявність ідеалу; усталеність вияву моральних якостей; здатність вільно робити свій вибір; турботливість та добродійна поведінка, спрямована на благо інших; наполегливість у самовихованні.

Формування означених показників відбувається внаслідок організованого виховного впливу, що актуалізує морально-духовне

виховання особистості, її систему цінностей, яка розкривається і виявляється через її власне ставлення, зокрема до найближчого оточення. Ціннісне ставлення до людей виявляється у моральній активності особистості, прояві чесності, правдивості, працелюбності, справедливості, гідності, милосердя, толерантності, совісті, терпимості до іншого, готовності допомогти іншим, обов'язковості, ввічливості, тактовності, умінні працювати з іншими, здатності прощати й просити пробачення, протистояти виявам несправедливості, жорстокості [150, с. 76].

До того ж, почуття милосердя є предметом морально-духовного виховання, а його формування – складником суспільно-виховної системи, адже формування почуття милосердя неможливе без переходу зовнішніх чинників (суспільних вимог, правил і норм поведінки) у внутрішній стрижень особистості, тобто формування свідомо-емоційного ставлення до суспільних еталонів, єдності їх з особистісними якостями, значущими в суспільній діяльності.

Тому процес формування милосердя має ґрунтуватися на взаємозв'язку та єдності трьох важливих аспектів морально-духовного виховання: *діяльнісного, інтелектуального та емоційного*. Важливою характеристикою емоційного аспекту є здатність до емпатії, спрямованої на зовнішній об'єкт, тобто здатність допомогти будь-кому в разі потреби [150; 151].

Отже, аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури дає нам змогу констатувати, що милосердя завжди розглядалося як поняття ціннісне, як моральна якість, яка свідчить про духовне багатство особистості. Структурними компонентами цього поняття є співчуття та любов до ближнього, терпимість і добродійність, повага до людей та захист їхньої гідності, суспільні та загальнолюдські цінності, здатність до емпатії, готовність проявити активну дієву участь у турботі про інших.

Ми розглядаємо *милосердя* особистості як *інтегральне утворення, що характеризує високодуховну цілісну особистість, її гуманну спрямованість та дбайливе ставлення до соціально значущих явищ, усвідомлення та*

переживання нею моральних цінностей як потреб, які мотивують її поведінку.

Отже, формування високоморальної особистості в студентські роки нерозривно пов'язане із розвитком свідомого прагнення людини до добра, пробудження в ній любові, співчуття, жалю, здатності співпереживати, вияву дієвої участі, милосердя й турботи про інших. Тому заклади вищої освіти мають сприяти формуванню в студентів почуття милосердя як механізму суспільної активності особистості, оскільки воно стосується ціннісного ставлення до самого себе, особистісних потреб, мотивів, переконань, взаємодії із соціумом на основі суспільно значущих вимог, правил і норм. Почуття милосердя має бути діяльним, а процес його формування – соціально значущим.

1.2. Студентська молодь як суб'єкт процесу формування почуття милосердя у процесі благодійної діяльності

Студентський період життя людини припадає переважно на період пізньої юності або ранньої дорослості, який характеризується оволодінням усім різноманіттям соціальних ролей дорослого, отриманням права вибору, набуттям певної юридичної та економічної відповідальності, можливості включення в усі види соціальної активності (аж до державного рівня), здобуттям вищої освіти та опануванням професією. Головними сферами життєдіяльності студентів є їхнє професійне навчання, особистісне зростання та самоствердження, розвиток інтелектуального потенціалу, духовне збагачення, моральне, естетичне й фізичне самовдосконалення.

На думку відомих учених (О. Безпалько, М. Васильєва, Н. Заверико, І. Зверєва, А. Капська, О. Караман, М. Кратінов, Г. Лактіонова, А. Рижанова, С. Савченко, С. Харченко) [21; 41; 106; 110; 185; 222], студентська молодь є суспільно диференційованою соціально-демографічною спільнотою, якій

властиві специфічні фізіологічні, психологічні, пізнавальні, емоційно-вольові, діяльнісно-поведінкові властивості, що впливають на її біосоціальне дозрівання, саморозвиток, самовдосконалення її індивідуально-особистісних рис і соціальних якостей.

Студентство, як і молодь загалом, є специфічною спільнотою, тому що її суттєві характеристики й риси, на відміну від представників старших поколінь і вікових груп, перебувають у стані формування і становлення. Сутністю молоді та проявом її головної соціальної якості є міра досягнення нею соціальної суб'єктності, ступінь засвоєння суспільних вимог, правил і норм. Як зазначено в соціологічному дослідженні О. Пташник-Сердюк, студентство – це ті, хто навчається у закладах вищої освіти і вирізняється спільністю інтересів, субкультурою і способом життя при віковій однорідності, не притаманній іншим соціально-професійним групам [180, с. 110]. Крім того, ця сукупність індивідів, об'єднаних спільними інтересами, перебуває між собою у взаємодії, надає допомогу один одному в досягненні особистих цілей. Характерним для студентської молоді є особистісна незалежність, цінність свободи в прийнятті рішень, престижність освіти, що здобувається. Молодь, як ніхто інший, є законотворцем нетрадиційних і прогресивних підходів до обставин, що склалися, частіше за все саме молодь є критиком накопиченого історичного досвіду, а також об'єктом для наслідування [180].

Проте звертає на себе увагу той факт, що студентство має тимчасовість свого соціального статусу, вирізняється інтенсивністю та широтою контактів, недостатнім рівнем власного життєвого та соціального досвіду, практичних навичок, мінливістю орієнтирів поведінки, а разом з тим допитливістю, потягом до розширення знань, полярним баченням проблем та намаганням їх вирішити в найбільш радикальний спосіб, максималізмом, перебільшеною оцінкою власної думки, конфронтаційністю щодо старших, студентство найбільш яскраво генерує та презентує новітні ідеї, передові погляди [72, с. 2]. Соціально важливою рисою студентства є також напружений пошук

сенсу життя, прагнення до нових ідей і прогресивних перетворень у суспільстві [100].

Теоретичним підґрунтям вивчення проблеми формування милосердя у студентської молоді слугують такі дослідження: визначення засад соціалізації студентської молоді у позанавчальній діяльності (С. Савченко), розробка соціально-педагогічних основ виховної роботи зі студентами у вищих навчальних закладах (В. Штифарук), інтеграція виховних соціальних впливів суспільства у формуванні громадянськості молоді (Н. Чернуха), формування ціннісних орієнтацій студентської молоді (А. Донцов) та ін.

На думку Н. Черниш, розуміння студентської молоді як субсоцієтальної спільноти, гетерогенної (тобто складної та багатовимірної) за характером, дозволяє виділити в її складі низку внутрішніх гомогенних, однорідних груп, які об'єктивно посідають у структурі суспільства особливе місце, оскільки відрізняються широтою і змістом сфер діяльності, специфікою духовного світу і, відповідно, виконують у процесі розвитку суспільства неоднакову роль. Досліджуючи вікові особливості студентської молоді, науковець звертає увагу на когнітивний рівень, адже в цей період відбувається систематизація знань, формується науковий світогляд і переконання, закріплюються сукупності моральних норм, правил і принципів, формується здатність об'єктивно й адекватно оцінювати дійсність. Емоційний рівень тісно взаємопов'язаний зі змістом когнітивного рівня й перебуває у певній залежності від нього. Когнітивний рівень містить соціальні установки, а також волю, прагнення і вміння здійснювати свою діяльність якісно [213].

Учені – психологи, філософи, соціологи – Т. Авксентьева [3], Р. Вайнола [40], О. Дмитрієва [72], А. Донцов [75] розглядають студентську молодь та її навколишнє середовище як самостійну систему в загальній соціальній системі, визначаючи внутрішні й зовнішні взаємозв'язки елементів цих систем залежно від конкретних функцій. Оптимальна

взаємодія всіх елементів соціальних систем суспільства загалом слугує меті позитивного розвитку людства і прогресу.

На думку І. Беха [28; 29], А. Венгера [43], Т. Зюзіної [98], С. Рубінштейна [184], студентський вік характеризується досягненнями найвищих, вершинних, результатів, які базуються на всіх попередніх процесах біологічного, психологічного й соціального розвитку. Розглядаючи студента як особистість віком 18 – 20 років, можемо зазначити, що цей віковий період є періодом найбільшого розвитку моральних та естетичних почуттів, становлення і стабілізації характеру і, що є особливо важливим, оволодіння повним комплексом соціальних ролей дорослої людини: громадських, професійних, духовних. З цим періодом пов'язаний початок суспільної активності, під якою демографи розуміють включення людини до самостійної діяльності, початку творення власної біографії та створення власної сім'ї. Перетворення мотивації, усієї системи ціннісних орієнтацій, з одного боку, сприяють інтенсивному формуванню спеціальних, професійних здібностей, з іншого – характеризують цей вік як центральний період становлення характеру й інтелекту. Це час власних професійних і суспільних досягнень студентства [187], коли обирається професійний напрям, і тому основною проблемою молоді на початку навчання у виші є пристосування до нових умов, тому що методика викладання навчальних дисциплін в університетах значно відрізняється від шкільної. До того ж, змінюються методи навчання: у виші значну увагу приділяють самостійній роботі студентів із науковими джерелами, що сприяє розвитку умінь визначити з усього матеріалу головні ідеї та формувати власну думку з тієї чи тієї проблеми.

На думку науковців (К. Абдульханова-Славська, Т. Алексеєнко Л. Божович, З. Борисенко, Р. Вайнола, М. Кричфалушій) [1; 7; 40; 123], термін навчання в закладі вищої освіти характеризується складністю становлення особистісних рис молоді людини. Спостерігається посилення свідомих мотивів поведінки; помітно закріплюються ті риси, яких не вистачало у

старших класах, – цілеспрямованість, рішучість, самостійність, ініціативність, уміння володіти собою; зростає інтерес до моральних якостей: повага, довіра, любов, кохання, вірність. Разом з тим, здатність до свідомої оцінки власної поведінки у 17 – 19 років реалізується неповною мірою, про що свідчать випадки немотивованого ризику, непередбачуваності власних дій.

В. Оржеховська та Т. Тарасова [163] вважають, що студентська юність – пора самоаналізу й самооцінок. Самооцінка здійснюється шляхом порівняння ідеального „Я” з реальним. Але ідеальне „Я” ще не вивірене й може бути хибним, випадковим, а реальне „Я” ще всебічно не оцінюється особистістю. Це об’єктивне протиріччя в морально-духовному становленні особистості молодій людині може викликати в неї внутрішню невпевненість і супроводжуватися подекуди зовнішньою агресивністю, розкутістю. На думку науковців, факт вступу до закладу вищої освіти зміцнює віру молодій людині в свої сили і здібності, зароджує надію на цікаве життя. Разом з тим на другому і третьому курсах нерідко постає питання щодо правильного вибору вишу, професії, спеціальності. До закінчення третього курсу цілком формується професійне самовизначення. Проте трапляються поодинокі випадки відмови студента від продовження навчання через зміну професійних інтересів, що актуалізує проблему свідомого життєвого вибору в студентські роки [163, с. 45].

Отже, студентська юність – період інтелектуальної та морально-духовної зрілості, для якого характерні такі особистісні якості, як упевненість, відчуття нового, рішучість, здатність до захоплення, оптимізм, самостійність, прямолінійність, критичність, самокритичність, максималізм. Це період прийняття життєво важливих рішень: вибір професії, створення власної сім’ї. Це, за визначенням Т. Логвіновської, вік безкорисливої жертвовності та повної самовідданості [137].

Ми згодні з науковцями (М. Боришевський, Р. Вайнола, Н. Заверико, І. Зверєва, А. Капська, С. Савченко, С. Харченко) [34; 40; 106; 110; 185; 222], що в соціальній педагогіці будь-який процес зумовлюється віковими і

психолого-педагогічними особливостями. Так, студентські роки для молоді людини є не лише періодом підготовки до майбутньої професійної діяльності, але й першою сходинкою до соціальної зрілості. Зокрема, період життя людини від 16 до 22 – 23 років є найбільш вирішальним, адже завершується період утворення окремих низок (плетениць) уявлень, і якщо не всі вони, то значна їхня частина групується в одну мережу, досить широку, щоб надати вирішальну перевагу тому чи тому уявленню стосовно думок людини та її характеру [137].

Студента як людину певного віку і як особистість можна розглядати у *трьох іпостасях: соціальній, психологічній та біологічній*. Соціальна обумовлена належністю студента до певної соціальної (академічної) групи й виявляється через виконання ним функцій майбутнього фахівця. На думку С. Савченка, існує низка характерних рис і протиріч соціально-психологічного змісту, що мають місце в розвитку студентської молоді. У цей період здійснюється вибір професії, оволодіння нею, випробовування себе в інших сферах життя, самостійне планування своєї діяльності й поведінки. У цьому віці на основі синтезу наявних знань, життєвого досвіду, самостійних міркувань і дій формуються світогляд, етичні та естетичні погляди. Багато з них переходять зі сфери теоретичних уявлень у сферу практичних здійснень (кохання, шлюб, створення власної сім'ї) [192].

Однак, у зв'язку з матеріальною залежністю від батьків виникає економічне протиріччя між різноманітністю бажань і можливістю їхнього задоволення [191]. Поєднання роботи з навчанням обумовлює у молоді ще одне протиріччя – дефіцит вільного часу, який негативно впливає на навчання, сімейні відносини, що й призводить до зниження інтенсивності інтелектуального та емоційного життя. Отже, юність – час максимального розвитку особистісних якостей.

Психологічна іпостась відображає єдність психічних процесів, станів і таких властивостей особистості, як характер, темперамент, спрямованість,

здібності, від яких, власне, й залежить протікання психічних процесів та виникнення психічних станів.

Біологічна найчастіше вказує на відповідність стану організму та його функціональних систем певному моменту життя людини. Межі її не є чітко окресленими, оскільки існують значні відмінності у тривалості життя, стані здоров'я людей. Її беруть до уваги передусім під час розгляду закономірностей розвитку когнітивної сфери, зіставляючи особливості людини зі специфікою динаміки психофізіологічних функцій, які визначають закономірності дії пізнавальних процесів. Це зумовлене тим, що будь-яка психічна властивість формується як певне поєднання психофізіологічних функцій (сенсорної, мнемічної, моторної), дій з різними операціями (перцептивні, мнемічні, логічні тощо) і мотивацій (потреби, настанови, інтереси й ціннісні орієнтації) [201; 203].

Отже, період студентства, на нашу думку, є соціальним індикатором, під час якого виявляються сформовані в шкільні роки ціннісні ставлення до світу й самого себе в суспільній практиці, зокрема благодійній. Діяльність особистості є складним цілеспрямованим процесом вирішення життєво важливих питань і характеризується осмисленням і цілеспрямованістю. Молодій особистості притаманне певною мірою оцінювати себе і свою актуальну діяльність, на основі чого формується ідеальна модель майбутнього. Такою моделлю є мета (ціль). Особистість ставить перед собою найближчі цілі, які є відображенням більш віддалених, до досягнення яких вона прагнутиме пізніше.

Аналіз праць О. Платонова [173], В. Плахтія [174 – 175], О. Погребника [177], С. Подмазіна [178] доводить, що процес інтеграції інтерпретується як активне включення особистості до всіх сфер життєдіяльності суспільства та реалізується в процесі міжособистісної взаємодії, спільній діяльності, прийнятті норм, цінностей та стандартів суспільства, що загалом забезпечує єдність особистості й суспільства.

Інтеграція, або включення студентів у суспільні процеси, розглядається в контексті процесу соціалізації, оскільки це є свідченням причетності студентів до проблем студентів-сиріт (С. Коношенко, О. Кузьміна, С. Курінна, Л. Цибулько) [124; 125; 128], облаштування університетської території, до надання допомоги багатодітним родинам та тим, хто внаслідок неоголошеного військового конфлікту втратив годувальників, до волонтерської діяльності тощо. Ця позиція ґрунтується на визнанні того, що освітнє середовище є частиною соціального, процес входження до якого позначається ставленням до суспільних проблем.

З огляду на те, що сама сутність поняття соціалізації (М. Кратінов, С. Савченко, С. Харченко) [185; 222] стосується включення особистості, у нашому випадку студентської молоді, до суспільних процесів, то вона не може залишити поза увагою такі особистісні прояви, як милосердя, добродійність, соціальна компетентність, обізнаність, поінформованість, досвідченість у царині питань, пов'язаних із їхнім функціонуванням у соціальному оточенні, а також стосується низки аспектів формування громадянина.

Підтримуючи думки І. Беха [25], І. Булах і Л. Долинської [38], О. Дмитрієва [72], Н. Калашникова [102], М. Лукашевич [139], А. Міняйлової [147], Н. Паніна [165], М. Фіцули [219] про те, що цей процес стосується соціального становлення особистості студентів, їхньої дорослості, ми звертаємо увагу на те, що він є специфічною соціальною формою свідомості, яка орієнтує особистість на причетність до суспільних проблем, на небайдужість до реальної дійсності. Оскільки студенти в майбутньому будуть безпосередньо брати участь у суспільній перетворювальній діяльності, то в період навчання відбувається становлення суб'єкта діяльності й суспільних відносин, про які наголошує С. Подмазін [178]. Тому можна стверджувати, що саме студентський вік дає можливість ґрунтовно зрозуміти сутність почуття милосердя як необхідної особистісної якості.

Основа механізму соціалізації – активно-перетворювальна діяльність особистості, за допомогою якої здійснюється її включення до суспільного життя та культури, установлення соціальних зв'язків, засвоєння способів практичної діяльності, формування свідомості, самосвідомості й систем соціальної орієнтації (Л. Мардахаєв) [144]. Зважаючи на те, що процес формування в широкому соціальному значенні найчастіше розглядають як керований процес соціалізації, то, підтримуючи думку О. Олексюк [159], звертаємо увагу на дві основні функції суспільного виховання: упорядкування всього спектра впливів (фізичних, соціальних, психологічних та ін.) на особистість і створення умов для пришвидшення процесів соціалізації з метою розвитку особистості. Відповідно до цих функцій, „формування дає змогу перебороти або послабити негативні наслідки соціалізації, надати їй гуманістичної орієнтації, дати запит на науковий потенціал для прогнозування й конструювання педагогічної стратегії й тактики” [139, с. 35].

Отже, у широкому педагогічному розумінні формування – цілеспрямований, організований та систематичний соціально-педагогічний процес формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості. А студентська пора, безперечно, є важливим етапом особистісного становлення людини, оскільки в цей період розкриваються її потенційні можливості, вдосконалюється інтелект, трансформується система ціннісних орієнтацій, формуються нові соціальні настанови, розвиваються професійні здібності у зв'язку з набуттям фаху.

Крім того, Ю. Колесник [111 – 112] акцентує увагу на тому, що студентство є складником такої суспільної групи, як молодь, яка є резервом інтелігенції, а інтелігенція завжди була причетною до перебігу соціальних процесів. Тому студентство накопичує, засвоює й перетворює накопичені знання, отримані вміння й навички використовує в реалізації соціальних ролей. Вони ризиковані, і, як зазначали М. Михальченко, В. Баранівський, О. Бульвінська [148], в юності за нормальних умов життя інстинкт

самозбереження недостатньо виявляється, тому вони здатні ризикувати навіть через дрібниці, не піклуючись про наслідки своїх вчинків. Часто в основі цих вчинків лежать піднесені мотиви, але не менш часто юнаки розтрачують себе на вчинки, гідні всякого осуду. Молодість – це вік і безкорисливих жертв, і різноманітних зловживань [147].

Не слід забувати, що студентський вік збігається з юнацьким, який є періодом найбільш інтенсивного дозрівання особистості. У цей час починається перехід від дитинства до зрілої і відповідальної позиції дорослої людини, процес поступового включення молоді в соціальне життя: завершення освіти, отримання стабільної професії, соціальна активність, спроби виконувати організаторські та керівні функції, наявність політичних прав тощо. Це один із завершальних етапів процесу формування особистості, у ході якого індивід, засвоюючи соціальний досвід, набуває відповідних соціальних якостей і готується до вступу в громадське життя в ролі його активної сили.

З урахуванням зазначеного вище, можна стверджувати, що усвідомлення індивідом свого зв'язку із середовищем, а також соціальні орієнтації життєвих планів впливають на формування милосердя й дають позитивні результати саме в період студентства, оскільки духовний світ студентства перебуває в процесі безперервного руху, інакше кажучи, може істотно змінюватися протягом досить короткого часу, що насамперед пов'язано з лабільністю психіки молодих людей, орієнтованістю на цінності мікрогрупи, вони можуть переживати одночасно кілька варіантів взаємодій з реальністю, і при цьому кожен „варіант” або „етап” відносин рівноцінний порівняно з іншими. Ця багаторівневість сприйняття світу вказує на пошуковий характер молоді, її відмінність від старших вікових груп (В. Пенскі) [171].

Як відомо, у період студентства відбувається вироблення і трансформація власної системи поглядів на життя та ціннісних орієнтацій, формування життєвого ідеалу; засвоєння культури людських взаємин і

соціально-професійних функцій; формування індивідуального стилю навчально-професійної діяльності та власної моделі моральної поведінки; опанування професійної діяльності та форм ділового спілкування; досягнення соціальної зрілості. І саме в період навчання у закладі вищої освіти на формування індивідуально-особистісних та професійно значущих якостей значний вплив має підтримка, увага, допомога з боку викладачів і куратора, а також позааудиторна та позауніверситетська громадська діяльність, рекомендації щодо участі в різних видах соціальної діяльності, включаючи добродійну. Тобто долученню студентів до добродійної діяльності сприяє весь навчально-виховний процес закладу, який вирізняється структурованістю, чіткістю та послідовністю заходів [16].

Отже, аналіз наукових розвідок філософів, психологів та соціальних педагогів дозволив сформулювати визначення: *студентська молодь* – це соціально-демографічна група, яка переживає період становлення соціальної зрілості, адаптації до соціального буття й майбутніх змін, соціальної активності. Вона має рушійні механізми свого віку, які залежать від соціально-економічного розвитку суспільства, рівня культури, умов життєдіяльності. Ця особлива соціальна група постійно перебуває у фокусі дослідників – педагогів, психологів, соціологів, оскільки саме ця категорія є чутливим індикатором суспільних змін і визначає потенціал розвитку суспільства, що створює найсприятливіші умови для виховання інтегральної особистісної якості – соціальної спрямованості, яка не залишить особистість осторонь соціальних проблем, які потребують нагального розв’язання чи допомоги [20; 22; 23].

Від того, наскільки вивчений світ цінностей сучасної студентської молоді є зрозумілою систематизованою структурою, наскільки досліджені її установки, життєві плани, залежить ефективність проведених виховних заходів. Адже заклад вищої освіти є одним із соціальних інститутів, який забезпечує цілеспрямований виховний процес. Тому метою суспільного виховання студентської молоді є розвиток суспільно значущих якостей

особистості, яка здатна до постійного самовдосконалення і володіє високим культурним рівнем, розвиненим фізичним, інтелектуальним і морально-духовним потенціалом, готова рішуче протистояти проявам жорстокості, бездушності, наруги над людською гідністю. Утілення цієї мети неможливо без формування моральної свідомості, моральної совісті та глибокого внутрішнього прагнення студентів до морального благородства, проявом чого можна вважати й милосердя [44; 72; 73].

Звідси метою *формування милосердя* в студентській молоді є формування моральних почуттів, міцних переконань і потреб поводити себе згідно з морально-духовними цінностями суспільного життя.

Наукові дослідження в галузі морально-духовного виховання особистості здійснювали Т. Авксентьєва [3], А. Венгер [43], М. Буланова-Топоркова [39], Ю. Глінчук, О. Гуменюк [59; 61], О. Леонтьєв [133], М. Лук'янець [138], Т. Люріна [140]. У їхніх працях визначено психолого-педагогічні основи досліджуваної нами проблеми, а саме: методологія, функції, принципи, умови, чинники формування милосердя.

Як уважають В. Оржеховська та Т. Тарасова, духовність може розглядатися „...як прагнення і здатність людини до спрямованого пізнання істини, добра, краси, любові і ствердження у своїй життєдіяльності загальнолюдських етичних та естетичних цінностей...” [163, с. 50].

Отже, морально-духовний розвиток особистості неможливий без формування її моральної свідомості, совісті та глибокого внутрішнього прагнення до морального благородства, виявом якого є милосердя.

Здійснивши аналіз праць, ми дійшли висновку, що почуття милосердя є інтегральною моральною якістю, яка містить потреби, інтереси, почуття, ціннісні орієнтації особистості. Проте, незважаючи на посилену увагу науковців до питань з теорії соціальної педагогіки та виховання проблема формування почуття милосердя в студентів потребує додаткового осмислення.

Формування почуття милосердя в студентів відіграє важливу роль не стільки для набуття спеціальних знань, скільки для розвитку й відтворення особливого культурного прошарку, найважливішим елементом якого є і сама студентська молодь. Саме створення справжнього студентського колективу, який виконує важливі виховні функції, є одним із головних завдань професорсько-викладацького складу закладу вищої освіти.

Морально-духовне виховання як складник виховної діяльності сучасного вишу спрямовується на формування у студентів стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності [214; 216]. Не менш важливим у нашому дослідженні є формування в молодого покоління емоційної чуйності, уміння співчувати та співпереживати, виховання людяності й особистої відповідальності за власні вчинки.

Отже, у нашому дослідженні суб'єктом процесу формування почуття милосердя є студент. А оскільки період студентства в онтогенезі молоді найбільш сприятливий для всіх соціальних перетворень, необхідно враховувати вплив соціального середовища на ефективність означеного нами процесу, тому що становище студентства в соціумі як найбільш потенційної значущої рушійної сили залежить від змісту соціокультурних змін. Тому, досліджуючи моральний стан цієї соціальної групи, можна говорити про стан молоді й суспільства загалом. З іншого боку, студентство – це майбутнє держави, її духовна, інтелектуальна проекція, що активізує дослідження виховання соціальної спрямованості [211] та пошук видів діяльності, через які студенти матимуть можливість виявити рівень сформованості почуття милосердя.

Формування почуття милосердя відбувається через взаємодію студентства із соціумом, яка здійснюється в системі міжособистісних відносин, навчання, соціального буття та внаслідок засвоєння матеріальних і духовних надбань. За реальними зв'язками, що об'єктивно складаються у процесі взаємин, криється складна мережа проявів, очікувань, інтересів,

різноманітних позицій, у яких закріпилися ціннісні установки. Характер зв'язків визначається реальними чинниками, діями та вчинками спільної діяльності насамперед у студентському середовищі, у якому хід життєдіяльності юнацтва має свою відповідну спрямованість [143].

В основі аналізу стану сучасного студентського середовища лежать результати досліджень, які ґрунтуються на теоретичних розробках цього поняття. Їх співставлення базується на положеннях про зв'язки суспільної та індивідуальної свідомості й бачиться правомірним і достеменним [143]. Так, теоретично обґрунтовано, що студентське середовище, до якого належить сучасна українська молодь, є носієм ціннісних переваг соціокультурного тлумачення і „залежною змінною” від домінуючих суспільних установок.

Осередками студентського середовища є вищий навчальний заклад, студентське містечко з його організаційно-методичною структурою, самоврядуванням. Його призначення полягає у встановленні й розвитку безпосередніх контактів з ровесниками, викладачами, наставниками, старшими товаришами. Адже, як зазначають В. Базилевич, М. Поночовний, Н. Косарева [162], суспільні інституції задають зразки наших дій і формують наші очікування; вони винагороджують нас, доки ми дотримуємося їхніх приписів.

Становлення студентського середовища відбувається під різними впливами й буває організованим і стихійним; зокрема, останній – вплив соціального середовища – подекуди не відповідає морально-ціннісним нормам суспільного буття. Урегулювання стихійного впливу соціального середовища здійснювати складно, оскільки його чинники впливають на особистість по-різному. Тому необхідно здійснювати диференціацію соціального досвіду кожного студента та забезпечувати умови його соціалізації та соціальної інтеграції.

На думку Л. Назаренко [154], означені процеси відбуваються через пізнання навколишнього соціуму – стихійно, конфліктно, свідомо, що так чи інакше допомагає студентам розв'язати „протиріччя застою” в особистісному

соціальному розвитку, які виникають між їхніми запитами й потребами та суспільним замовленням. *Критерієм* акумуляції зусиль для розв'язання протиріч є соціальна спрямованість та активність студентів.

Своєю чергою, *соціальне середовище*, як зазначено у філософському словнику соціальних термінів, – це суспільні, матеріальні та духовні умови, що оточують людину, забезпечують її існування, формування й діяльність [88]. Воно як постійне джерело поповнення особистого досвіду, знань є тією основою, яка впливає на формування життєвих потреб, інтересів, цінностей, реальну поведінку особи, процес її самовизначення й самореалізації. Це складна ієрархія підпорядкувань, у якій кілька динамічних стосунків знаходять своє вирішення; це цілий конгломерат взаємодій, підпорядкувань, визнань тощо О. Літовченко [134].

Педагоги, психологи, соціологи в основі функціонування соціального середовища вбачають регульовану успішність соціальних змін, які лежать не тільки у площині сьогоdnішніх регулятивно-управлінських відносин [134; 143; 172; 225], що не може не впливати на особистість та її ставлення до соціуму.

Управління навколишнім середовищем, що безпосередньо оточує молодь, зокрема студентську, є предметом педагогічної соціології. Так, В. Блюмкін [30], М. Лукашевич [139], В. Тимошенко [212], К. Чорна [230] у своїх працях аналізують соціальну дійсність, висвітлюють прогресивні чинники, на які можна спиратися, вивчаючи вплив соціуму на особистість. Соціальна педагогіка тісно поєднана із соціальною психологією, одним із завдань якої є вивчення впливу соціальних умов життя на формування життєво важливих якостей і цінностей особистості, що дає змогу проблему формування в студентів почуття милосердя розглядати у взаємозв'язку і взаємозалежності елементів культури – норм, ідеалів, нормативності або девіантності поведінки, ставлення до ціннісної системи соціального середовища.

Як стверджує О. Безпалько, середовище змінюється під впливом людини, а особистість змінюється у процесі перетворення [21]. Так, В. Аверін вважає, що соціальне середовище – це суспільні, матеріальні та духовні умови існування, формування й діяльності людини, що її оточують. Середовище соціальне в широкому розумінні (макросередовище), на думку вченого, охоплює соціально-економічну систему загалом – виробничі сили, сукупність суспільних відносин та інститутів, суспільну свідомість, культуру певного суспільства. Натомість, у вузькому значенні мікросередовище є елементом соціального середовища й становить безпосередньо соціальне оточення людини – сім'ю, трудовий, навчальний та інші колективи й групи [2, с. 24]. Це своєрідне, неповторне поєднання всіх обставин життєдіяльності людини, сфера безпосередніх стосунків, спілкування, контактів, що формують конкретну, неповторну спрямованість життєдіяльності.

Отже, соціальне середовище має безпосередній вплив на формування почуття милосердя в студентів та його практичний прояв. Цей вплив здатен перетворити діяльність молоді, унаслідок чого активізується її активність та ціннісні ставлення до соціальної дійсності.

До того ж, вплив соціального середовища на формування почуття милосердя в студентській молоді – не односторонній процес: йому властива закономірність між його соціальною спрямованістю та соціальною активністю особистості. Оскільки студент селективно ставиться до зовнішніх впливів, одні й ті самі умови можуть породжувати в нього різноманітні реакції. Під час взаємодії із соціальним середовищем він не лише адаптується до його цінностей, можливостей, ресурсів, але й діяльнісно-творчо пристосовує їх відповідно до власних потреб, інтересів, мети. Саме „адаптивноадаптована діяльність” [5, с. 520] є способом реалізації його морально-духовних сил”.

Оскільки соціальне середовище, як і студентське, має потенційні можливості для прояву морального вчинку милосердя, узгодження їх

взаємовпливів позитивно впливає на залученість студентів до різних видів соціальної практики, зокрема благодійної діяльності [211].

Звідси предметом нашого дослідження є визначення й обґрунтування соціально-педагогічних умов формування почуття милосердя в студентській молоді у процесі благодійної діяльності.

Ураховуючи відсутність широкого досвіду практичного розв'язання означеної нами проблеми в контексті морально-духовного виховання студентів у вітчизняних вишах, схарактеризуємо насамперед його специфіку та визначимо базові підходи до формування почуття милосердя в студентській молоді.

Основні вимоги до морально-духовного виховання студентів викладено в Законах України: „Про вищу освіту” [94], „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” [95], „Про соціальні послуги” [96], Національній стратегії розвитку освіти в Україні до 2021 року та інших нормативних документах, які визначили стратегію розвитку вітчизняної освіти в Україні, пріоритетні напрями та шляхи забезпечення можливостей постійного морально-духовного самовдосконалення особистості.

Зазначимо, що університети завжди були центрами збереження та передачі духовних і культурних цінностей, так само як центрами їхнього розвитку та примноження; і сьогодні вони покликані протистояти деформації цих цінностей. Сучасні виші є ефективним засобом збереження й розвитку і світової культури загалом, і національних культурних і моральних традицій зокрема, а також засобами протистояння загрозам стандартизації, уніфікації та культурного колапсу.

Зауважимо, що виховання сучасної студентської молоді суттєво відрізняється від того, яким воно було ще 10 – 15 років тому. Складний хід соціально-економічних реформ у державі, що зумовив зниження рівня життя, формування ринкових відносин, нівелювання звичної системи цінностей, криміналізація суспільства, поширення наркоманії, підвищення ризику зараження різними інфекційними хворобами – усе це вимагає пошуку нових

шляхів виховання молоді, формування у молодій людині такої системи цінностей, яка б допомагала їй не лише протистояти негативним впливам соціального середовища, а й свідомо, активно втілювати в життя власну життєву стратегію: будувати кар'єру, досягати громадської, професійної та особистої самореалізації.

Як зазначають І. Бех [25; 28], О. Волик [49], О. Сухомлинська [207], освітньо-виховна діяльність у закладі вищої освіти спирається на Концепцію громадянського виховання [114], у контексті якої специфіка системи виховання загалом виявляється в сприянні засвоєнню студентами соціально-політичного, правового, економічного, морально-етичного досвіду демократичних відносин у громадянському суспільстві та формуванні готовності особистості студента до оволодіння культурою громадянської гідності й культурою соціальної корисності.

Громадянське виховання – процес формування свідомого громадянина, людини з притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні.

Головна мета суспільного виховання – це підготовка молоді до життя в соціумі з його проблемами, визнання та прийняття цінностей, що виступають головними, визначальними для нашого суспільства, це формування громадянської позиції у кожного учня. Процес розвитку й формування громадянина – це процес розвитку особистості, у якій органічно поєднуються високі моральні чесноти, громадянська зрілість, патріотизм, професійна компетентність, активність, творчі начала, почуття обов'язку й відповідальності перед суспільством, перед Батьківщиною.

Згідно з напрямками Концепції громадянського виховання [114] особистості в умовах розвитку української державності педагоги мають *формувати* соціальну активність особистості на основі таких соціальних умінь, як готовність узяти на себе відповідальність, здатність до спільного

життя і співпраці в громадянському суспільстві, до самостійного життєвого вибору на основі гуманістичних цінностей, відповідальності за свої дії.

Студентська молодь є джерелом великого інтелектуального потенціалу, особливих здібностей і прагнень до творчості, ініціатор інноваційних технологій, оскільки вона завжди перебуває у протиріччях із консерватизмом і застоєм. Отже, студентство є не стільки демографічною категорією, скільки соціальною і політичною [68]. Вона є найбільш здорова частина населення, це життєва сила суспільства, акумуляція енергії, невитрачених інтелектуальних і фізичних сил, які потребують виходу. За рахунок цих сил життя суспільства може бути оновленим. Соціальний статус молоді в усіх суспільствах і в усі часи в основному однаковий: молодь одночасно є і об'єктом, і суб'єктом соціального буття. Означена група суспільства за законами спадковості, тобто законом заперечення, засвоює спадкові суспільні відносини, духовні й матеріальні цінності конкретного суспільства з метою їхнього подальшого відновлення. Чи це буде просте чи розширене відновлення – залежить від рівня соціального розвитку студентської молоді як продукту самого суспільства [80]. А цей рівень, своєю чергою, в основному залежить від поглядів суспільства на студентську молодь. Якщо суспільство скероване на стійкий розвиток, воно соціалізує, тобто навчає і виховує, розвиває молодь таким чином, щоб вона була здатна розвивати суспільство й розвиватися сама. Якщо суспільство скероване, перш за все, на збереження існуючого ладу, консервацію його ідей, цінностей і традицій, воно формує молодь виключно за своїм зразком. Між тим, молодь може й повинна бути соціальним суб'єктом, здатним до ініціативи і зворотного впливу на суспільство. Але в силу маргінальних проявів і двоякої природи вони часто не мають власної самостійності у прийнятті особистісно значущих рішень. Вони отримують суб'єктивність за рівнем самоідентифікації, самоусвідомлення своїх інтересів, росту своєї організованості [126, с. 45].

Позитивним для студентської молоді є те, що свою соціальну активність вона може спрямувати й оцінити чи то з позицій власної особистості, чи то з позицій будь-кого авторитетного іншого – групи, колективу, спільноти; чи то через ті матеріальні й ідеальні об'єкти, на які особистість скеровує свою активність чи відмову; чи то в часовому аспекті, який характеризує спрямованість з погляду рівня зосередженості активності особистості на миттєвих чи майбутніх інтересах і потребах того чи того позиційного елемента спрямованості [180, с. 5].

У соціальному становленні особистості милосердя можна сформулювати досить своєрідно: як виховну діяльність особистості, що перейшла у звичку, як прояв нових суб'єктивних якостей особистості, її суспільної свідомості, моральної вихованості. І дійсно, основною соціальною детермінантою, що визначає адекватну соціальну готовність до формування такої якості, як милосердя, є її морально-духовне зростання, яке забезпечує у нашому випадку добродійну діяльність. Саме вона є джерелом розвитку морально досконалої особистості. Така діяльність безпосередньо трансформується згодом у власне соціальну діяльність у межах соціокультурного середовища [178].

Специфіка морально-духовного виховання у закладі вищої освіти полягає в тому, що її провідним чинником є соціальна зрілість студентської молоді, яка, за І. Коном, характеризує рівень соціального розвитку особистості і свідчить не тільки про оволодіння соціальними ролями, а й про здатність до самостійних вчинків, активну соціальну позицію, прийняття відповідальності за соціальні наслідки своєї поведінки [113].

Соціально зрілій особистості притаманні стійкість цінностей і переконань, активна соціальна позиція. Це виявляється у процесі міжособистісної взаємодії, у взаємодії з певною соціальною групою і соціальним середовищем загалом. Відбувається інтенсивний розвиток особистісних якостей (нові інтереси, настанови, набувається самостійності й

розвивається творчість), професіоналізація особистості та входження в професійну діяльність, зростає соціальна відповідальність.

Не менш важливим є визначення змісту морально-духовного виховання студентів, якому має бути властива соціальна спрямованість, що залежить від стану когнітивної сфери особистості (наявності системи знань, умінь і навичок щодо структури і змісту соціуму й усвідомлення себе як його частини); емоційно-ціннісної сфери (готовності до сприйняття демократичних цінностей як зразків поведінки, як співвідношення індивідуальних і суспільних інтересів); мотиваційної (спонукання до відповідальної діяльності студентів, спрямування на суспільний добробут) [111; 112].

Виконання сукупності означених вище завдань сприяє формуванню позитивної соціальної позиції студентської молоді та мотивує її до прояву моральних вчинків, зокрема милосердя. Тому стратегія морально-духовного виховання студентів у сучасному виші має вибудовуватися із основного соціокультурного постулату сучасності: головною справою людства, нормою його життя є вирішення моральних проблем. Для багатьох із нас це незвична позиція, але вона єдино правильна, оскільки виклики сьогодення – бездуховність, агресивність, жорстокість, лихослів'я, зневага до представників старшого покоління, аморальність, конфліктність із законом тощо – і є наслідками нехтування цим постулатом. Звідси випливає, що специфіка милосердя студентів полягає в тому, що кожна предметна дія має розгортатися як особистісний вчинок, як моральне діяння [59, с. 61]. Тому процес формування почуття милосердя в студентській молоді має бути підкріплений виховним підґрунтям – заходами, метою яких, за твердженням М. Фіцули, є формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок, правил і норм поведінки на основі ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності [220, с. 53].

Отже, стратегічною ідеєю формування почуття милосердя є збагачення студента загальнолюдськими, суспільними, національними та професійними

цінностями, формування готовності ефективно працювати на благо України та самої себе.

Відображення специфіки морально-духовного виховання студентської молоді знаходимо й у його *принципах*. Зокрема, О. Платонов до принципів виховання висунув такі вимоги, як обов'язковість, комплексність, рівнозначність [173]. На його думку, сукупність цих вимог забезпечує також системний підхід науково-педагогічного працівника до виховання, комплексний вплив на кожного студента та студентський колектив загалом. Дотримання психолого-педагогічних вимог, одного з принципів виховання, передбачає необхідність безумовного виконання вимог інших принципів, оскільки серед них немає головних і другорядних, вони всі рівнозначні та обов'язкові.

Так, ґрунтуючись на загальних принципах виховання, які сформулювали О. Двінянінова [62] (суспільна спрямованість, розвиток діяльнісних та комунікативних здібностей, стимулювання внутрішньої активності особистості; поєднання гуманізму з високою вимогливістю; оптимістичне прогнозування; опора на позитивні якості особистості; урахування вікових та індивідуальних особливостей студентів, виховання в колективі; єдність та узгодженість вимог, зусиль і дій навчального закладу, родини й громадськості; виховання у громадянському, національному дусі; демократизм, природовідповідність; єдність родинного і суспільного виховання; наступність, спадковість поколінь) та Т. Зякун [100] (*гуманістичний* характер змісту і методів формування, який означає пріоритетність особистості над загальним процесом масового (фронтального) колективного формування; поєднання формування і навчання в єдиний навчально-виховний процес, у якому провідну роль відіграє навчально-виховний процес у формуванні та засвоєнні не тільки знань, умінь і навичок, а й найкращих моральних рис людини; *урахування* вікових та індивідуальних особливостей кожного студента у процесі формування; морально-психологічний клімат у колективі на основі педагогічної людяності та

доброзичливості; *поступове* перетворення студента з об'єкта пасивного сприймання на суб'єкт активного самоформування; *плюралізм* у діяльності громадських юнацьких і дитячих організацій, відмова від масового, тотального залучення до них), ми можемо сформулювати принципи формування почуття милосердя в студентській молоді, зокрема [41]:

- *принцип суспільної спрямованості*, що передбачає використання в процесі навчально-виховної роботи зі студентами кращих традицій виховання українського народу, систематичне ознайомлення та залучення студентів до активної благодійної діяльності;

- *принцип поєднання високої вимогливості з глибокою повагою до особистості студента*, сутність якого полягає в провідному сенсі гуманістичної педагогіки в процесі міжособистісної взаємодії. Повага до студента втілюється в шануванні його особистої гідності, в урахуванні його вподобань і прагнень при визначенні або конкретизації цілей навчання і способів їх досягнення, у сприйнятті його думки;

- *принцип єдності виховання і життєдіяльності*, основним завданням якого є забезпечення цілісної системи міжособистісної взаємодії в умовах закладу вищої освіти, готовність надати безкорисливу допомогу;

- *принцип інтеграції особистості в добродійну діяльність на основі власного поклику*, який сприяє безпосередній участі студента в добродійній діяльності вишу, державних і недержавних соціальних інституцій. Саме сформованість почуття милосердя допоможе особистості в реалізації власних інтересів, своїх громадських справ безпосередньо через добродійну діяльність.

Визначені нами принципи формування почуття милосердя в студентській молоді зумовлені певними *закономірностями*, зокрема:

- органічним зв'язком почуття милосердя в студентській молоді з громадянською освітою студентів;

- пріоритетом благодійної діяльності як головного чинника вияву соціальної активності та поведінки;

– залежністю процесу формування почуття милосердя від уміння студентів на основі сформованих ціннісних поглядів, переконань і мотивів виявляти інтерес та потребу в участі у благодійній діяльності [216].

Виокремлені принципи та закономірності визначають *функції* формування почуття милосердя у процесі благодійної діяльності, зокрема: громадянську, аксіологічну, психологічну, комунікативну, пізнавальну.

Зазначимо, що поняття „*функція*” має кілька трактувань: від математичного розуміння будь-якої залежності між двома й більше перемінними до виконання обов’язків, кола діяльності, призначення, ролі [196].

Проаналізуємо функції формування почуття милосердя в студентів [154; 201].

Так, *громадянська функція* здійснюється через систему інтеграції самодіяльності студентських колективів та активності особистості, унаслідок чого формуються почуття милосердя як духовно-моральна цінність, світоглядна і психологічна характеристика особистості, що визначає її обов’язок і відповідальність перед співвітчизниками та готовність стати на захист нужденних, обездолених, сиріт та всіх інших, кому потрібна допомога.

Аксіологічна функція – привнесення в процес формування почуття милосердя в студентської молоді світоглядних, правових, моральних, етичних вимог, правил, норм і цінностей, які складають основу соціальної активності та громадянської позиції, поглядів, ставлень, переконань особистості. Аксіологічна функція реалізується через залучення студентської молоді до високих надбань культури українського народу та інших етнічних груп, що дає можливість зміцнити у кожного студента почуття належності до єдиної цивілізації, громадянської та суспільно-політичної спільності, піднести на рівні індивідуальної свідомості його прагнення досягати високих морально-духовних зразків суспільної поведінки.

Психологічна функція забезпечує вивчення процесів чуттєвого пізнання особистістю навколишньої дійсності на рівні відчуттів, сприймання, уявлень, тобто почуття милосердя має сформуватися на рівні свідомості та самосвідомості.

Не менш суттєвою для формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності є *комунікативна функція*. Її сутність полягає в тому, щоб забезпечити міжособистісну взаємодію всіх учасників навчально-виховного процесу в умовах вищого навчального закладу та з іншими соціальними інституціями. Як зазначає І. Зязюн, комунікація пов'язана зі спілкуванням, передаванням інформації від однієї людини до іншої та є специфічною формою взаємодії людей у процесі пізнавально-трудова діяльності за допомогою мови чи інших знакових систем [99, с. 259]. Отже, комунікативна функція формування почуття милосердя в студентській молоді є об'єктивно необхідною.

Слід звернути увагу на те, що аксіологічна і психологічна функції пов'язані з актуалізацією у навчально-виховному процесі певних цінностей і можливостей особистості студентів, а комунікативна функція свідчить про надбання навичок спілкування з метою забезпечення діалогу під час обговорення, осмислення, практичного вирішення питань суспільного змісту й спрямованості. Спілкування є умовою порозуміння, постановки питань та отримання необхідної відповіді.

Пізнавальна функція полягає в тому, щоб забезпечувати студентів необхідними знаннями, розвивати їхні навчальні здібності, уміння й навички, задовольняти пізнавальні інтереси та потреби, створювати умови для отримання актуальної інформації з питань сучасної політики, права, етики, культурології, психології та ін.

Розвивальна функція формування почуття милосердя актуалізується в сучасних умовах у зв'язку із завданням формування ключових компетентностей особистості, які не менш значущі, ніж здобуті в навчальному закладі знання, проте є життєво необхідними. Адже поруч з

розумінням необхідності бути ефективним фахівцем та й взагалі людиною сучасною, тобто конкурентоспроможною [3], випускник закладу вищої освіти повинен уміти продукувати в суспільство знання морального ґатунку. Тому ця функція пов'язана із залученням студентів до пошукової, культуротворчої діяльності, спрямованої на збереження, розвиток, збагачення цінностей суспільства. Розвивальна функція зумовлюється необхідністю розвитку творчих здібностей студентів у будь-якому виді діяльності, що відповідає їхнім інтересам [86], де предметами дискусій є ціннісні ставлення та роль морально-духовних якостей особистості в суспільному житті. Таким чином, студенти привчаються сприймати та оцінювати факти суспільного змісту, обґрунтовують своє бачення та розуміння проблеми, на основі чого формується соціальна активність, яка спонукає до пошуку шляхів розв'язання тієї чи тієї проблеми, відбувається активне формування індивідуального стилю діяльності в царині доброчинності.

Отже, означені вище функції допомагають визначити та обрати більш ефективні підходи до формування почуття милосердя у студентській молоді, а саме: аксіологічний; соціокультурний; комунікативно-діяльнісний.

Розглянемо їх більш детально. *Аксіологічний підхід*. Основою регулювання поведінки студентської молоді в суспільстві є соціальні норми [135], що фіксують наявну в соціумі систему цінностей. За визначенням української інтернет-енциклопедії, цінність – властивість того чи того предмета, явища задовольняти потреби, бажання, інтереси соціального суб'єкта (індивіда, групи людей, суспільства) [152; 154].

Трансформації, що відбуваються в усіх сферах сучасного українського суспільства, порушують рівновагу всієї системи цінностей, оскільки невдала переоцінка цінностей або їх нівелювання призводить до падіння в суспільстві морально-духовної сфери. Ціннісно-нормативна невизначеність, властива сучасному українському суспільству, спричинює зниження мотивації студентської молоді до соціальної практики. Крім того, саме в студентські

роки завершується формування ціннісно-потребнісної сфери особистості, триває соціальна інтеграція молодих людей, ефективність якої цілком залежить від сформованості стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі ідеалів, норм і принципів моралі; участі у практичній громадській діяльності. Отже, почуття милосердя у студентів ми розуміємо як результат засвоєння студентами ціннісних норм, необхідних для виконання соціальних ролей у соціумі, зокрема: соціальної відповідальності за вчинок, толерантності.

Оскільки, на думку А. Капської [117]), цінності – джерело мотивації діяльності, саме ця морально-духовна категорія визначає смисл соціальної роботи студентської молоді, під впливом якої й формується почуття милосердя. Отже, поняття „цінність” є одним із соціальних складників „почуття милосердя”, що має бути враховано організаторами благодійної діяльності студентської молоді.

Сутність *аксіологічного* підходу до формування почуття милосердя полягає в становленні ціннісно-потребнісної сфери особистості та підвищенні мотивації студентів до благодійної діяльності.

Доцільність застосування *соціокультурного* підходу обумовлена соціокультурною сутністю благодійної діяльності, у процесі якої формується почуття милосердя, що зводиться до визначення характеру особистісних і соціальних змін у студентському середовищі. Ураховуючи, що „... потенціал змін і трансформацій у середовищі не є чимось випадковим або зовнішнім з погляду ставлення до культури, то будь-яка трансформація є результатом переплетіння історії, структури й культури, поєднаних у результаті людської діяльності” [7, с. 208 – 209], такими змінами можуть бути лише якісні зміни, які свідчать про підвищення рівня сформованості почуття милосердя в студентів. Передумовою для забезпечення результативності поточних і тривалих трансформацій є знання соціокультурної змістової життєдіяльності особистості (цінності, потреби, ставлення, переконання, готовність до прояву

моральних вчинків у соціумі) та вміння точно визначити засоби досягнення цих змін [218].

Отже, сутність соціокультурного підходу до формування почуття милосердя в студентській молоді у процесі благодійної діяльності визначається необхідністю переосмислення соціально-педагогічних чинників морально-духовного виховання молоді з урахуванням характеру й міри відтворення соціальних уявлень молоді про соціальну значущість культурного досвіду, накопиченого людством.

Комунікативно-діяльнісний підхід стосується міжособистісної взаємодії у системі соціальних групових відносин та побудованої на пріоритеті суспільно значущих явищ, що вже саме по собі є соціальною цінністю (А. Мудрик) [152], системи захисту прав людини (Г. Лактіонова, Ж. Петрочко) [171; 204], а також соціального розвитку особистості в системі соціальних зв'язків (М. Васильєва, М. Галагузова, А. Мардахаєв) [41; 144].

Процес формування почуття милосердя в студентів характеризується домінуванням суспільно значущих відносин: будь-яка спільна діяльність у групі, включаючи благодійну, передбачає ситуації спілкування, у яких визначаються особистісні якості кожного. Залежно від наявності тих чи тих якостей особистість по-різному виявляє себе в групі через співставлення з іншими чи шляхом самоствердження серед інших у процесі спільної діяльності, яка є значущою для всього колективу. Таким чином, моральний образ „Я” особистості (І. Бех [25; 29]) інтегрується з моральними образами групи, колективу, середовища, змінюючи їхню структуру та сутність діяльності, яка з часом набуває соціальної значущості.

Крім того, у процесі благодійної діяльності студент вступає у відносини з явищами навколишнього світу через інших людей, у процесі спілкування з ними [38], що потребує готовності до встановлення зовнішніх комунікацій [19].

Отже, сутність комунікативно-діялісного підходу полягає в залученні студентів до діяльності благодійних організацій, організації студентських

благодійних груп і колективів, налагодженні внутрішньої і зовнішньої комунікації з метою організованого та цілеспрямованого впливу на формування в них почуття милосердя.

Отже, застосування аксіологічного, соціокультурного та комунікативно-діяльнісного підходів забезпечать ефективність формування почуття милосердя в студентській молоді, оскільки оптимізують усі три сфери соціальної інтеграції особистості: діяльність, спілкування, самосвідомість. Доцільність означених і схарактеризованих нами підходів підтверджується їхньою впливовістю на предмет дослідження й на стан та перспективу розвитку соціуму, у якому відбувається благодійна діяльність студентів.

Саме почуття милосердя є стимулом, мотивацією для досягнення успіху у розв'язанні нагальних суспільних чи особистісних проблем. Саме до діяльності завжди спонукає ситуація, спрямованість якої визначається, насамперед, соціальними й духовними характеристиками індивіда – його інтересами, політичними й моральними переконаннями і принципами тощо. Останні виступають мотивами діяльності.

Як відзначає Ю. Гіппенрейтер, „...зазвичай дії людини спонукають відразу декілька мотивів, оскільки полімотивованість людських дій є типовим явищем” [57, с. 115]. Зокрема, особистість може працювати заради високої якості результату, але попутно задовольняти й інші мотиви: соціального визнання, матеріальної винагороди тощо. Проте не всі мотиви однієї діяльності рівнозначні; як правило, один із них головний, інші – другорядні. Головний мотив є домінуючим мотивом, другорядний – мотивом-стимулом: вони не стільки ініціюють, скільки додатково стимулюють цю діяльність.

У студентські роки найбільша мотиваційно-спонукальна дія належить *моральним вчинкам*, у яких втілюються найрізноманітніші прояви добра. До них, зокрема, належать: любов, дружба, свобода, справедливість, милосердя тощо. Сам вчинок визначається як дія, яка розглядається з погляду єдності

мотиву та наслідків, намірів та справ, цілей та засобів і є найсуттєвішим, найглибшим осередком психічного в широкому розумінні цього слова, що знімає в собі і суб'єктне, і суб'єктивне в їх різноманітних формах прояву людського в особистості [90], як „буття-подія”, процес, що скеровується і переживається суб'єктом як автором і її учасником, який несе повну відповідальність за її наслідки.

Отже, у процесі формування готовності особистості до морального вчинку, зокрема вчинку милосердя, важливим є мотивація до моральної діяльності загалом. Педагогіка і психологія визначають шлях до вчинку в такій послідовності: „життєва ситуація – породжене нею морально-чуттєве переживання – моральне усвідомлення ситуації і мотивів поведінки, вибір і прийняття рішень – вольовий стимул – вчинок – постдійове усвідомлення” [68, с. 17]. Отже, „вчинок виступає єдністю ситуативного, мотиваційного, дійового та рефлексивного компонентів, зв'язок яких виявляється життєдайним як для самого вчинку, так і, насамперед, для людини, котра здійснює вчинок” [192].

Тому вчинкова дія, як зазначає О. Ушаков, – це конкретний акт як ситуативно вмотивована актуалізація психологічної готовності та приводу його здійснення; разом з появою приводу завершується її причинний ланцюг, і вчинок здійснюється [216, с. 114]. Другий, заключний, етап є післядієвим (рефлексивним) компонентом вчинку – комплексом пізнавально-перетворювальних дій особистості, спрямованих на вторинне, постдієве усвідомлення, оцінювання, осмислення змісту та результатів її вчинкового діяння. Звідси випливає, що кожний здійснений учинок створює якісно нову ситуацію життєдіяльності індивіда, висуває нову проблему, розв'язання якої стає можливим лише в контексті саморозвитку та конкретної соціальної практики. У зв'язку з цим процес формування почуття милосердя в студентської молоді складається з таких *компонентів*:

- *емоційно-ціннісний* (сформованість бажання успішно реалізовувати власні моральні вчинки у благодійній діяльності, використовуючи власні ціннісні ставлення й переконання на її користь);
- *інтелектуальний* (оволодіння знаннями, нормами та правилами моральної дії милосердя);
- *діяльнісний* (реалізація умінь і навичок моральної дії милосердя);
- *рефлексивний* (адекватне оцінювання себе та своєї діяльності, опора на ефективний досвід власної благодійної діяльності).

Зазначені вище компоненти діють структурно, оскільки перебувають у діалектичному взаємозв'язку. По-перше, практична діяльність особистості є, з одного боку, спонукальним чинником до вияву зусиль на оволодіння нормами поведінки (дій), уміннями й навичками, а з іншого – через практичну діяльність перевіряємо рівень володіння вміннями поводити себе в конкретній моральній ситуації.

Залучення та пропаганда серед студентської молоді суспільно корисної діяльності, що ґрунтується на загальнолюдських принципах рівності, поваги, довіри, гуманізму, мотивується бажанням та невід'ємною потребою активної участі в організації власного життя і сприяє формуванню рис соціальної зрілості, суспільної компетентності, особистої відповідальності, благодійності й активності студентів сучасних вишів.

У контексті дослідження змістовий складник формування почуття милосердя у студентської молоді представлений благодійною діяльністю, яка, як зазначено в Законі України „Про благодійництво та благодійні організації”, є добровільною безкорисливою діяльністю благодійних організацій, що не передбачає одержання прибутків від цієї діяльності [95].

Благодійна діяльність – це дія з надання безпосередньої чи опосередкованої допомоги тому, хто цього потребує.

Благодійна діяльність реалізується через організації такого спрямування: фонди, спілки, школи, лікарні, інтернати, заклади, що є

посередниками між благодійниками та безпосередніми отримувачами такої благодійності.

Згідно із законом, благодійна діяльність сприяє:

- практичному здійсненню загальнодержавних, регіональних, місцевих та міжнародних програм, що спрямовані на поліпшення соціально-економічного становища;
- поліпшенню матеріального становища отримувачів благодійної допомоги;
- соціальній реабілітації малозабезпечених, безробітних, інвалідів, інших осіб, які потребують піклування;
- наданню допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів;
- допомозі громадянам, які постраждали внаслідок стихійного лиха, екологічних, техногенних та інших катастроф, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам репресій, біженцям;
- розвитку науки і освіти, реалізації науково-освітніх програм;
- наданню допомоги вчителям, ученим, студентам, учням; розвитку культури, зокрема реалізації програм національно-культурного розвитку;
- доступові всіх верств населення, особливо малозабезпечених, до культурних цінностей та художньої творчості;
- наданню допомоги талановитій творчій молоді;
- охороні і збереженню культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури, місць поховання;
- наданню допомоги в розвитку видавничої справи, засобів масової інформації, інформаційної інфраструктури;
- розвитку природно-заповідного фонду та природоохоронної справи;
- розвитку охорони здоров'я, масової фізичної культури, спорту і туризму, пропагуванню здорового способу життя;

– участі в наданні медичної допомоги населенню та здійсненню соціального догляду за хворими, інвалідами, самотніми, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують соціальної підтримки та піклування;

– захисту материнства та дитинства, наданню допомоги багатодітним та малозабезпеченим сім'ям [95].

Благодійна діяльність є важливим елементом суспільних відносин, спрямованим на допомогу найбільш вразливим верствам населення, докільню, культурній спадщині [160].

Благодійність має глибоке коріння в релігійних віруваннях, демократичних принципах громадянської активності, плюралістичних підходах до вирішення проблем, а також у традиціях автономного існування людини від держави. Саме тому сучасний світ усе частіше звертає увагу на благодійні установи – вони почали відігравати центральну роль у політичних, економічних, соціальних та екологічних обговореннях [207].

Аналіз сучасного стану розвитку благодійництва дає змогу констатувати, що добровільна участь громадян, особливо молоді, у вирішенні соціальних проблем сприяє формуванню навичок самоорганізації, самоврядування, набуттю практичного досвіду прояву милосердя.

Зауважимо, що здійснення благодійності – це приватна й добровільна справа конкретної людини, регламентувати яку неможливо. Тому виховний акцент має бути перенесеним на формування внутрішньої готовності особистості до такого морального вчинку, а педагогічний вплив повинен спрямовуватися на залучення студентів до благодійництва як виду суспільної діяльності, яка пов'язана зі спілкуванням, пізнанням, навчанням, працею, творчістю людини [104].

Об'єктами студентського благодійництва можуть бути різні категорії населення – від самих студентів до людей похилого віку та інвалідів.

У процесі формування почуття милосердя в студентів благодійну діяльність ми розглядаємо як:

- форму залучення до соціальної практики;
- механізм соціально-виховної роботи зі студентами;
- „суспільний майданчик” для формування соціальних компетентностей особистості.

Отже, благодійну діяльність ми вважаємо тим механізмом, який сприяє формуванню та практичному відтворенню соціальної активності, готовності особистості до прояву милосердя як моральної і соціально-психологічної якості.

Тобто викладачі-куратори закладів вищої освіти мають допомагати студентству, використовуючи різні форми виховної роботи (організація гурткової роботи, дозвілля, виготовлення дитячого та шкільного приладдя, ремонт приміщень, проведення екскурсій, музейна справа, благодійні концерти, соціальні ініціативи, участь у підготовці та проведенні свят тощо), долучати до благодійної діяльності.

До того ж, у нашому дослідженні одним із видів благодійної діяльності, у процесі якої в студентів формується почуття милосердя, є студентське волонтерство. Зазначимо, що для студентської молоді цей вид добродійної діяльності є найбільш доступним, оскільки вони можуть виступати в ролі помічників, виконавців, адже вони не володіють матеріальними статками, проте мають вільний час.

Відповідно до Закону України „Про волонтерську діяльність”, прийнятого Верховною Радою 19 квітня 2011 року, *волонтерська діяльність* – добровільна, безкорислива, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерської допомоги. Волонтерська допомога – роботи та послуги, що безоплатно виконуються та надаються волонтерами та волонтерськими організаціями. Волонтерська діяльність є формою благодійництва [103].

Отже, *студентське волонтерство* – це благодійна діяльність приватної особи, яка не вимагає фінансових пожертвувань від особи, а базується

переважно на використанні часу та навичок цієї особи, які надаються нею на безоплатній основі. Це соціально-педагогічний напрям морально-духовного виховання молоді, де найбільш ефективно відтворюється громадянська позиція та соціальна активність молодшої людини.

Значні досягнення соціальної роботи та соціально-педагогічної науки в розробленні теорії та практики основ волонтерського руху в Україні спостерігалися і в Україні (З. Бондаренко, Д. Доманчук, А. Капська, О. Караман, В. Кратінова, Т. Лях, І. Юрченко) [32; 77; 106]. На їхню думку, основною метою *волонтерського руху* є:

- оволодіння студентами новими спеціальними знаннями з організації спільної добровільної діяльності у вирішенні міжнаціональних та міжкультурних проблем;

- формування умінь і навичок соціально-педагогічної роботи на міжнародному рівні в галузі вивчення міжнаціональних та міжкультурних проблем;

- розвиток мобільності студентів, підготовка їх до здійснення майбутньої професійної діяльності з використанням мінімум двох різних мов [106].

Участь у доброчинності, зокрема у волонтерському русі, розглядається науковцями як елемент особистісного розвитку, набуття нових знань і навичок, удосконалення здібностей, стимулювання ініціативи та творчості. Тому особливою рисою волонтерського руху є самоформування, саморозвиток та самореалізація волонтерів як добровільних помічників через доброчинну неприбуткову та вмотивовану діяльність, яка має суспільно-корисний зміст [52].

Добровільна участь молодшої людини в проектах волонтерського руху сприяє розвитку її індивідуально-особистісних якостей, оволодінню навичками активного й відповідального підходу до життя; надає можливість „соціалізації самої себе” [52, с. 27].

Волонтер – це передусім добра, милосердна особистість, яка володіє неабиякими комунікативними навичками і приваблює до себе людей, розуміє проблеми інших та співчуває їм, має бажання безкорисливо допомогти вирішувати проблеми інших людей. Окрім того, волонтер має вирізнятися порядністю, уважністю, відповідальністю, відвертістю зі своїми підопічними [52, с. 52]. За твердженням С. Толстоухової, волонтер – це стан душі [52]. Тобто можна стверджувати, що це свідоме прагнення надати допомогу кожному, хто цього потребує й сам про це просить.

На думку М. Дейчаківського, волонтери є найактивнішими представниками різних верств населення, які бажають своєю працею та участю надати дійову підтримку в становленні демократії в Україні, зробити конкретний внесок у поліпшення становища маргінальних груп чи в розвиток соціальної і культурної сфер [64, с. 13].

Актуальність проблеми формування почуття милосердя в студентській молоді в сучасних умовах можливо дослідити на прикладах всесвітньої практики інших європейських вишів, де одним із популярних видів роботи серед студентів є волонтерська робота. Слід зазначити, що такі види роботи були й у ХІХ столітті, про що свідчить дослідження Л. Корецької, яка звертає увагу на зародження проявів волонтерства на Півдні України ще в період становлення та розвитку краю, особливого поширення воно набуло в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття [115].

Практичне застосування студентського волонтерства в Україні сприятиме вирішенню важливих завдань з реформування системи вищої освіти, розвитку молоді, втілення в життя концептуальних положень Законів України „Про вищу освіту”, Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді [94; 114] та інших нормативно-правових актів.

Головним чинником участі студентства у волонтерському русі як добродійному виді діяльності вважаємо прагнення соціальної активності, соціальної значущості; право голосу у вирішенні питань щодо студентства, самоврядування; спроба досягнути поставленої мети. У процесі такої

діяльності студенти отримують знання про соціальні проблеми суспільства, розуміють принципи, сфери та шляхи допомоги людям і собі.

На основі вищезазначеного констатуємо, що заклади вищої освіти з різною спеціалізацією, рівнем професійної підготовки стають активними учасниками добродійної діяльності, оскільки це передусім здатність допомагати іншому; допомагаючи іншим, вирішувати проблеми. Студент саморозвивається, самовдосконалюється, виявляє власну соціальну активність, формує свої індивідуально-особистісні якості, набуває життєвого та професійного досвіду. Молоді люди навчаються комунікативної взаємодії, співробітництва, толерантності тощо.

Проявом добродійної діяльності студентів є волонтерство, яке визначається не лише як один із шляхів формування та розвитку активної громадянської позиції, а також як дієва форма активізації, організації та самореалізації молоді, можливість власної самоактуалізації. Тому волонтерська діяльність у студентському середовищі є уособленням загальнолюдського гуманізму, поваги до особистості, розуміння, довіри, громадянської відповідальності, солідарності та співробітництва. А в комплексі – це сформованість почуття милосердя, адже байдужа, черства людина ніколи не прийде на допомогу іншому. Тому в цей процес мають бути залученими всі соціальні інституції, починаючи з професорсько-викладацького складу закладу вищої освіти. Адже, як стверджує О. Кузьменко, на викладача покладено низку функцій – гностичну, конструктивну, проектувальну, комунікативну та організаційну [127]. І в процесі навчально-виховної діяльності здійснюється аналіз навчальної інформації, власного педагогічного досвіду та позитивного досвіду колег; власних ускладнень під час виконання професійної діяльності; пошук результативних шляхів розв'язання нагальних проблем, що дає можливість передбачати можливу реакцію на ті чи ті проблеми. У процесі комунікації студенти отримують інформацію, аналізують її, організують власну діяльність та поведінку в реальних умовах, безпосередньо реалізують план

діяльності, мобілізують пізнавальну діяльність та використовують внутрішній потенціал відповідно до своїх моральних якостей і принципів.

В умовах сучасного вишу формування почуття милосердя в студентів має ґрунтуватися на гуманістичній єдності викладання навчальної дисципліни та суспільної діяльності викладачів. І, як зазначає Т. Сущенко, мають бути врахованими принципи виховання та навчання; стимулювання самостійної роботи студентів та сприяння їхньому соціально-особистісному та професійному розвитку, індивідуально-особистісні якості [180; 185; 186].

Отже, процес формування почуття милосердя в студентській молоді, на нашу думку, обумовлюється віковими, соціальними, психолого-педагогічними чинниками, а також специфікою благодійної діяльності. Суб'єктом формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності є, передусім, студенти. Викладачі, батьки, адміністрація вишу, благодійні організації та інші служби, установи також здатні сприяти накопиченню позитивного соціального досвіду в період навчання в закладі вищої освіти.

1.3. Діагностика сформованості почуття милосердя в студентській молоді у процесі благодійної діяльності

У процесі формування почуття милосердя в студентів вагоме місце ми відводимо оцінюванню його ефективності, що потребує визначення чинників, критеріїв, показників і рівнів сформованості досліджуваного поняття, оскільки про рівень сформованості моральних якостей людини, як уважає Ю. Бабанський, можна говорити тільки тоді, коли вона етично поводить через внутрішню потребу, коли контролем виступають її власні погляди й переконання. За визначенням автора, високий рівень духовності й моральності є відмінною рисою інтелігенції [14].

Цю думку підтримує і В. Пенскі. Отже, результат морального розвитку особистості розкривається не в окремих вчинках, а в її загальній діяльності,

яка оцінюється насамперед через здатність особистості активно виявляти власну життєву позицію. Своєю чергою, моральна цінність особистості полягає в її готовності затверджувати етичні ідеали суспільства в обраній діяльності.

Отже, вихованість особистості студента є цілісним утворенням, яке має високий рівень сформованості змістового, структурного й динамічного компонентів. Механізмом практичного визначення ступеня сформованості цих компонентів є диференційовані описи – ознаки різних рівнів вихованості.

Розглядаючи основні підходи до визначення та вивчення морально-духовної вихованості, І. Зверєва, Л. Коваль, Д. Ніколенко, Л. Поколієнко, П. Фролов та інші зазначають, що феномен вихованості відрізняється великою складністю й розглядається в різних аспектах [204].

Саме тому, на нашу думку, моральна вихованість є виявом того стану, який існує між її проявами в різних сферах поведінки, спілкування й діяльності та пропонованими нормами моралі. Така точка зору йде від філософії та суспільствознавства, де особистість розглядають переважно як продукт обставин [30].

Проте в сучасних умовах, коли проблема вибору стоїть як ніколи гостро, такий підхід є важливим, він цілком ігнорує активність людини, переносить суттєвий та змістовний центр ваги її морального розвитку на соціальне оточення, приписуючи йому роль тієї сили, яка веде й викликає ззовні моральний розвиток. Прихильники цього підходу не помічають, що моральна вихованість – це не лише статичний набір, система певних моральних якостей, відносин, які характеризуються специфічними почуттями, потребами, мотивами, навичками поведінки, а й особлива форма внутрішньої самоактивності, що дозволяє особистості не просто наслідувати наявні моральні норми, а критично оцінювати, встановлювати їхню моральну цінність стосовно конкретної ситуації, виступати ініціатором створення нових форм соціальної взаємодії [232].

Про ступінь морального розвитку індивіда судять за певними критеріями. Так, Т. Рогова вважає, що критерії – це судження, ознака, на основі яких здійснюється оцінювання [182]. Своєю чергою, В. Ягупов зазначає, що „...в педагогічній теорії під критеріями розуміють ті якості явища, які відбивають його істотні характеристики й саме тому підлягають оцінці” [236, с. 411].

У нашій дисертаційній роботі ми підходимо до відбору критеріїв, виходячи з визначення поняття „почуття милосердя”, розглядаючи його як суспільно значущу якість особистості, й орієнтуємося на вищезазначені науковцями критерії.

У визначенні ознак сформованості у студентів почуття милосердя необхідно враховувати їхні вікові особливості. Будучи об’єктом формування будь-яких чинників характеру, студенти стають суб’єктом само формування. При цьому ознакою становлення вихованості виступає самостійне прийняття правильного поведінкового рішення, ступінь прояву саморегуляції [22].

Оскільки „почуття милосердя – це властивість особистості, що характеризується сукупністю достатньо сформованих соціально значущих якостей, в узагальненій формі відносин людини, що відображають систему ставлення до суспільства, розумової і фізичної праці, до людей, самої себе”, у дослідженнях Н. Вишнівської рівень сформованості почуття милосердя виявляється відповідно до вікових можливостей, найважливіших якостей особистості [46: 47]. Тому, на її думку, рівень сформованості почуття милосердя оцінюється на основі оцінок окремих показників, зокрема позитивної Я-концепції; мотивації досягнення; повноти оволодіння набутими навичками; результативного критерію.

Л. Бабенко пропонує розглядати такі критерії сформованості почуття милосердя у студентів, як: усвідомлення ними сутності поняття „милосердя” та його важливості в житті кожної людини; безпосереднє моральне ставлення студентів до інших людей [15].

Суттєвим критерієм сформованості почуття милосердя у студентів, поза всяким сумнівом, виступають їхні ціннісні орієнтири, ціннісні переваги, наявність особистісних смислів щодо найвищих цінностей життя [190]. Тому, діагностуючи рівень сформованості почуття милосердя у студентів, необхідно зосередити увагу на міцності морально-духовної системи особистості, коефіцієнті її витривалості, на стійкості до руйнівних процесів, яких вона може зазнати впродовж усього часу свого функціонування. Такий підхід до відстеження результативності виховного процесу, як вважає І. Бех, дає змогу змінити уявлення більшості педагогів про кінцеві морально-розвивальні цілі формування [28; 29].

Критеріями сформованості почуття милосердя В. Пенскі вважає: усвідомлення студентами необхідності брати участь у розв'язанні проблем інших людей (рідних, ровесників, дорослих), бути причетними до них [171]. Ми, своєю чергою, його доповнимо такими *критеріями*, як:

- психологічна готовність студентів до прояву вчинків чуйності та милосердя як показників небайдужості до іншої людини;
- усвідомлений вибір етичної поведінки в різних життєвих ситуаціях за участі студентів у створенні та діяльності клубів, загонів для підтримки та розвитку благодійництва в студентському середовищі.

З урахуванням викладеного вище ми визначили такі *критерії* сформованості почуття милосердя у студентів та показники до них:

- *мотиваційно-ціннісний* – рівень усвідомлення загальнолюдських соціальних цінностей, ціннісне ставлення до людини як найвищої цінності, прагнення допомогти іншому, потреба участі у благодійній діяльності;
- *когнітивний* – наявність знань про сутність понять „благодійна діяльність”, „милосердя”; розуміння змісту і засобів прояву вчинку милосердя; аналіз моральних ситуацій взаємодії у студентському колективі; обізнаність щодо прояву почуття милосердя до інших;
- *поведінковий* – володіння комунікативними здібностями; сформованість умінь та навичок толерантної поведінки у студентському

середовищі, свідома допомога іншому, ініціативність у благодійній діяльності.

Зауважимо, що правильно обрані діагностичні методики, організація моніторингових досліджень будуть виконувати функції індикатора сформованості почуття милосердя в студентів та сприятимуть своєчасній корекції її результатів.

Так, для вивчення інтегральних проявів особистості в поведінці та діяльності ми використовували *метод спостереження*, за допомогою якого можна відстежити ці прояви загалом, багаторазово, у різних умовах і взаємозв'язках.

До того ж, створювали експериментальні *ситуації* – обмежені часом види діяльності студентів, які дозволили побачити прояви особистості, одержати інформацію, яка потрібна нам для подальшої роботи.

Під час оцінювання рівня сформованості почуття милосердя в студентів ми застосовували *метод компетентних оцінок*, сутність якого полягає в тому, що оцінювання здійснювали компетентні особи – викладачі, куратори академічних груп, ректорат.

Достатньо результативним виявився метод діагностики – *рейтинг*, який виявив знання куратора про студентів його групи, збагатив рівень уявлень щодо сформованості їхніх моральних якостей та рівня вихованості взагалі. Окремо хотілось би визначити *метод самооцінки*, сутність якого полягала в усвідомленні студентом зв'язків між власними вчинками та особистісними якостями, що сприяло осмисленню ними причини здійснених вчинків.

Визначення рівня сформованості почуття милосердя можна доповнити за допомогою *методу незалежних характеристик*, коли окремо один від одного куратор, лідер студентського самоврядування, сам студент, однокурсники характеризували моральні якості, поведінку кожного респондента.

Для оцінки проявів почуття милосердя використовувалися й інші *практичні методи* діагностики, зокрема: *прямі питання на зразок* „Що таке

милосердя?, Для чого людям моральність?” Відповіді на них допомогли об’єктивно проаналізувати рівень усвідомлення сутності морально-духовних понять. Для визначення ставлень студентів до тих чи тих фактів, вчинків, дій, подій використовувалися *спеціальні питання* в усній чи письмовій формі: „Яких людей ти вважаєш милосердними?”, „Що у твоєму розумінні означає поняття „милосердя?” тощо. Питання були і *відкритими*, що вимагали вільної аргументованої відповіді, і *закритими*, що передбачали вибір однієї з альтернативних відповідей.

Діагностичне значення мала й позиція „відмовчування”, яка характеризувала намагання частини студентів залишитись у тіні, ухилитися від прямих відповідей на поставлені питання, зайняти нейтральну позицію.

Одержані відомості розширили й поглибили знання викладачів і кураторів про студентів, продемонстрували можливі причини, що сприяли закріпленню і розвитку позитивних проявів особистості чи, навпаки, оживили негативні прояви.

У нашому дослідженні ми надали перевагу методу оціночних суджень. Оцінили виконання показників кожного критерію балами таким чином: виконання показників студента ним самим (СТ) – 1 бал, куратором групи (КГ) – 1 бал, одним із одногрупників (СТГ) – 1 бал, одним із викладачів (ВГ) – 1 бал; студентом з активу (СТА) – 1 бал. Обчислили суму балів за кожним індикатором і виставили сумарну оцінку – 5 балів. На основі цих оцінок як їхнє середньоарифметичне значення знайшли середній бал за критерієм.

Це дало змогу обчислити середнє арифметичне значення таких середніх балів за кожним критерієм і на цій основі визначити рівень сформованості почуття милосердя у студента: від 1 до 2 балів включно – низький; від 2 до 3 балів включно – середній; від 3 до 4 балів включно – достатній; від 4 до 5 балів включно – високий.

Критерії оцінювання рівня сформованості почуття милосердя в студента подано в таблиці 1.1.

**Зразок оцінювального бланку щодо з'ясування
рівня сформованості почуття милосердя в студента**

Критерій	Показники	Оцінки суб'єктів управління якістю ЗСО					Сума балів
		СТ	КГ	СТГ	ВГ	СТА	
Мотиваційно- ціннісний	усвідомлення загальнолюдських соціальних цінностей	1	1			1	3
	ціннісне ставлення до людини як найвищої цінності	1		1	1	1	4
	прагнення допомогти іншому у студентському середовищі		1		1		2
	потреба участі у благодійній діяльності	1	1				2
	Середній бал						2,7
Когнітивний	наявність знань про сутність понять „благодійна діяльність”, „милосердя”	1		1		1	3
	розуміння змісту і засобів прояву вчинку милосердя	1	1	1	1	1	5
	аналіз моральних ситуацій взаємодії у студентському колективі						
	обізнаність щодо прояву почуття милосердя до інших		1	1	1		3
	Середній бал						4,3
Поведінковий	володіння комунікативними здібностями	1	1		1	1	4
	сформованість умінь та навичок толерантної поведінки	1	1				2
	свідома допомога іншому	1	1				2
	ініціативність у благодійній діяльності	1	1	1			3
	Середній бал						3,7
Середній показник						3,6	

Як свідчать отримані результати, рівень сформованості почуття милосердя за середнім показником становить достатній рівень.

Схарактеризуємо рівні сформованості почуття милосердя у студентської молоді в процесі благодійної діяльності як високий, достатній, середній, низький.

Високий рівень сформованості почуття милосердя характеризується повним усвідомленням студентом сутності понять „духовність”, „благодійна діяльність”, „милосердя”; активною гуманістичною спрямованістю вчинків, гуманістичним стилем стосунків з іншими. *Достатній рівень* розвитку почуття милосердя характеризується усвідомленням студентом сутності лише одного з трьох понять; нестійкою гуманістичною спрямованістю вчинків; гуманістичним стилем відносин із найближчим оточенням. *Середній рівень* характеризується поверховим розумінням мети і змісту базових понять; пасивною гуманістичною спрямованістю вчинків; гуманістичним стилем відносин лише в поодиноких випадках. *Низький рівень* позначений лише усвідомленням мети базових понять, без знання про зміст і засоби прояву моральної дії; ігноруванням вчинків гуманістичного спрямування; деструктивним стилем стосунків.

Отже, рівні сформованості почуття милосердя виявляються у стосунках, діяльності, спілкуванні. Для того, щоб схарактеризувати їх, ми враховували, що наразі у студентському середовищі спостерігається характерне однобічне розуміння сутності милосердя. Воно зводиться, по-перше, до ототожнення з благодійною діяльністю, під якою студенти розуміють надання матеріальної допомоги окремим людям (інвалідам, тяжкохворим, багатодітним і малозабезпеченим сім'ям, пристарілим), а також тим, котрі постраждали внаслідок аварії, від стихійного лиха та війни; по-друге, до перекинування суті милосердя, неповного усвідомлення його важливості для кожної людини. Більшість студентів, наприклад, змішує поняття терпимості й терпіння, пояснюючи їх не як внутрішній стан людини, а як зовнішнє стримання негативних емоцій. Чимало юнаків та дівчат порядність розуміють як правила поведінки тощо.

На жаль, молоді люди мало вірять у реальність істинного милосердя в нашому суспільстві, у можливість щастя і благополуччя милосердної людини. Ось чому вони внутрішньо не готові до формування в собі цієї якості.

До того ж, зміст взаємовідносин студентів з іншими значною мірою залежить від симпатії чи антипатії до них, а не від сформованої позиції шляхетного, шанобливого, доброзичливого ставлення до людей. До основних причин, що детермінують виявлені під час експериментальної роботи факти, ми відносимо: низький рівень моральних знань студентів; незадовільний стан гуманізації всіх сфер життєдіяльності колективу закладу вищої освіти; вкрай недостатнє залучення вихованців до гуманістично спрямованої діяльності; неготовність значної частини науково-педагогічних працівників до організації гуманістичного формування сучасної молоді.

Отже, рівень сформованості почуття милосердя характеризується не сукупністю окремих якостей, а їхньою певною ієрархією, змодельованою відносно вектора „мотив – мета – діяльність”: мотиви діяльності „цементують” загальну спрямованість особистості на об’єктивну мету діяльності; осмислена мета виконує роль орієнтира в побудові програми дій; програма визначає модель діяльності, її етапи, засоби і способи вирішення тих чи тих завдань; ефективне виконання діяльності передбачає самоконтроль, самооцінку та корекцію.

Дослідно-експериментальна робота з формування почуття милосердя студентів у процесі благодійної діяльності проводилась упродовж 2014 – 2017 рр. й охоплювала такі етапи науково-педагогічного пошуку.

Перший етап (2014 – 2015 р.) – **констатувальний** – передбачав:

- визначення критеріїв та рівнів сформованості почуття милосердя у студентів експериментальних вишів;
- уточнення кількісного та якісного складу учасників педагогічного експерименту;

– проведення констатувального зрізу в експериментальних контрольних групах.

Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі Херсонського національного технічного університету, Херсонського інституту, ПрАТ „ВНЗ „Міжрегіональна академія управління персоналом”, Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, Бердянського державного педагогічного університету за участі та підтримки Херсонських обласних благодійних фондів – Фонду громади „Захист” та єврейського благодійно-общинного центру „Хесед Шмуель”.

Учасниками експериментального дослідження були 2 групи студентів з різною спеціалізацією, рівнем професійної підготовки та різної вікової категорії; усього 132 особи (табл. 1.2).

Контрольну групу склали 64 студенти, експериментальну – 68.

Групи добиралися таким чином, щоб забезпечувався приблизно однаковий склад і вихідний рівень сформованості почуття милосердя в студентів.

У контрольних групах навчально-виховний процес здійснювався за традиційною методикою. В експериментальних групах під час навчально-виховного процесу забезпечувалась реалізація обґрунтованих нами соціально-педагогічних умов формування почуття милосердя в студентської молоді. Усі інші умови, які могли вплинути на динаміку формування почуття милосердя в студентів, ми намагалися врівноважити.

Таблиця 1.2

Назва закладу вищої освіти	Кількість учасників		
	ЕГ	КГ	Усього
Бердянський державний педагогічний університет, м. Бердянськ	20	16	35
Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка, м. Полтава	17	12	29
Херсонський національний технічний університет	15	15	33
Херсонський інститут ПрАТ „ВНЗ „Міжрегіональна академія управління персоналом”	16	21	35

Разом	68	64	132
-------	----	----	-----

Організація констатувального етапу соціально-педагогічного експерименту здійснювалася відповідно до його мети та завдань:

– з’ясувати проблемні аспекти в практиці формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності;

– виявити й зафіксувати рівень усвідомлення студентами сутності почуття милосердя як духовно-моральної якості, умінь і навичок, необхідних для прояву морального вчинку;

– виявити рівень володіння кураторами закладів вищої освіти форм і методів формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності.

На цьому етапі було проведено опитування суб’єктів експерименту (студентів, викладачів і кураторів) методом заповнювання респондентами анкет у присутності інтерв’юера, а також заповнення Оцінювального бланку (підрозділ 1.3). Окрім того, спільно зі студентським активом ми провели анкетування студентів закладів вищої освіти, яким було охоплено 68 осіб. Анкета містила 7 запитань (див. додаток Г).

Першим з питань було: чи є, на Вашу думку, почуття милосердя ознакою духовності людини?

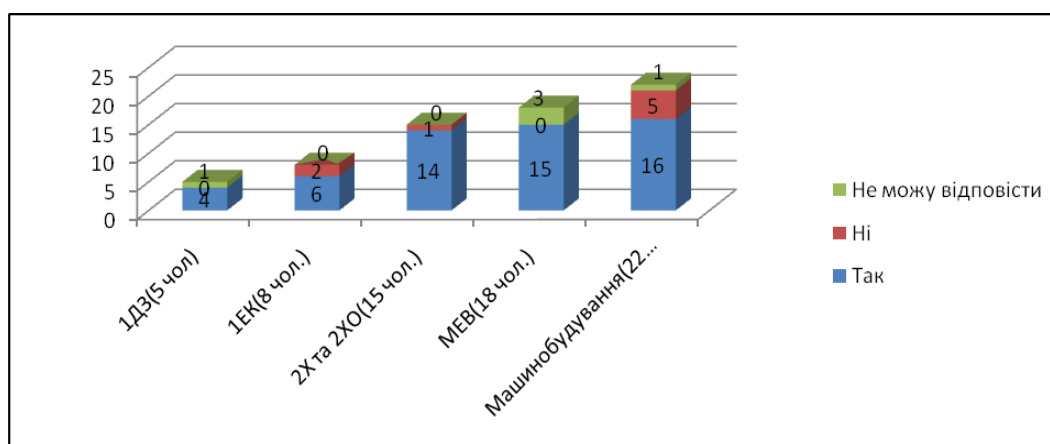

Рис. 1.1. Структуризація відповідей студентів на запитання „Чи є, на Вашу думку, почуття милосердя ознакою духовності людини?“

На рис. 1.1 зображено діаграму, яка чітко відображає відповіді студентів. Як бачимо, з 68 осіб 55 все ж таки вважає, що почуття милосердя є ознакою духовності людини, що характеризує усвідомленість студентів стосовно цього питання. Але, незважаючи на це, 8 осіб заперечують це твердження, а 5 – зовсім не змогли відповісти.

Якщо відповідь на перше питання анкети дала змогу з'ясувати, чи розуміють студенти сутність милосердя, то наступне питання допомогло зрозуміти, наскільки вони готові до прояву цього почуття. Питання звучить так: „Чи готові Ви до прояву почуття милосердя у взаємодії з іншими людьми?” Структуру відповідей студентів наведено на рис. 1.2.

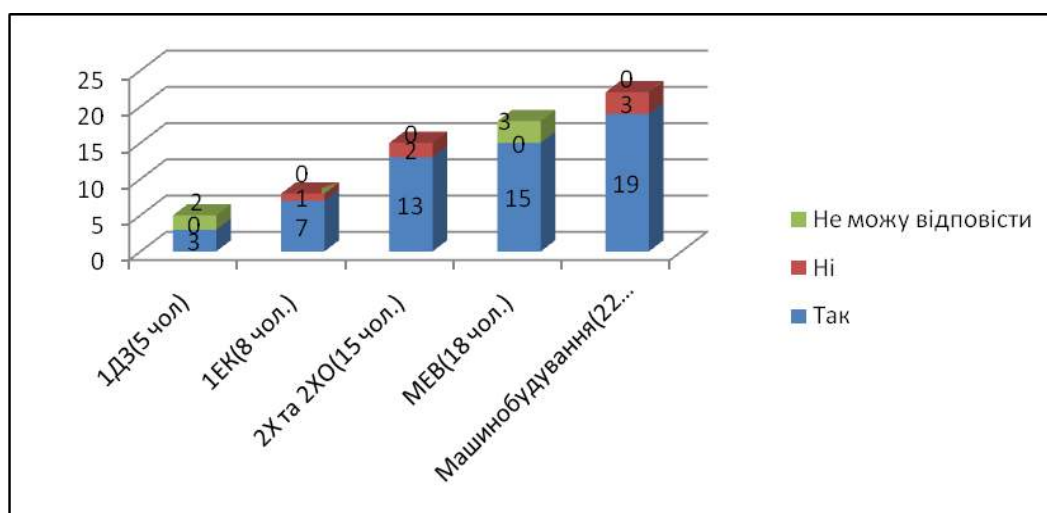

Рис. 1.2. Структуризація відповідей студентів на питання „Чи готові Ви до прояву почуття милосердя у взаємодії з іншими?”

Як свідчать результати, 57 осіб готові співчувати, допомагати нужденним верствам населення, виявляти любов до інших. Це свідчить про те, що не випадково соціальним відділом університету, органами студентського самоврядування спільно з благодійними фондами було проведено деякі заходи для розвитку почуття милосердя. На жаль, шість осіб поки не готові до прояву цього почуття, а п'ять не можуть визначитися.

Наступне питання стосується безпосередньо прояву милосердя в стінах університету: „Чи цікавилися Ви проблемою милосердя під час навчання в університеті?”. Варіанти відповідей та їхню структуру зображено на рис. 1.3.

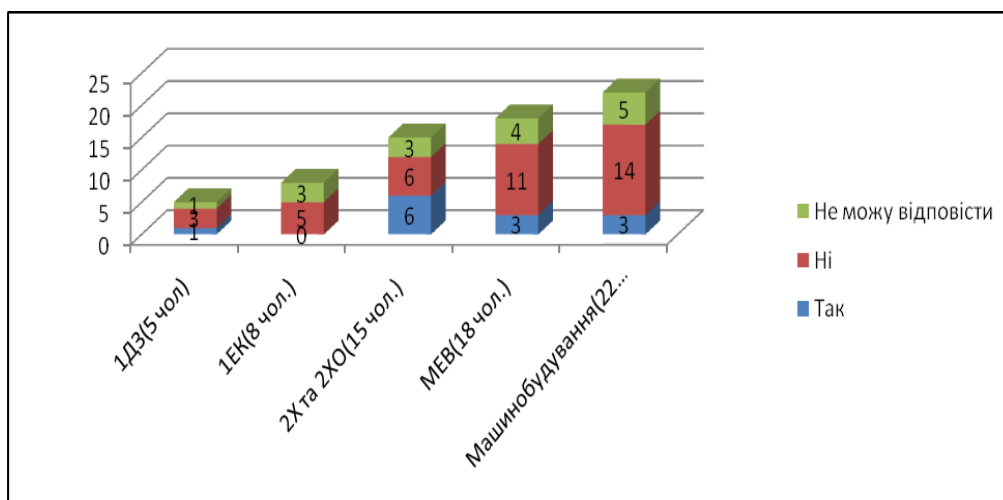

Рис. 1.3. Структуризація відповідей студентів на питання „Чи цікавилися Ви проблемою милосердя людини в процесі навчання в університеті?”

З попереднього питання видно, що студенти охоче готові до прояву милосердя, але тільки 13 цікавились цією проблемою. 39, напевно, не знайшли все ж таки часу, щоб комусь допомогти чи хоча б спробувати, а 16 осіб не змогли точно відповісти на це питання.

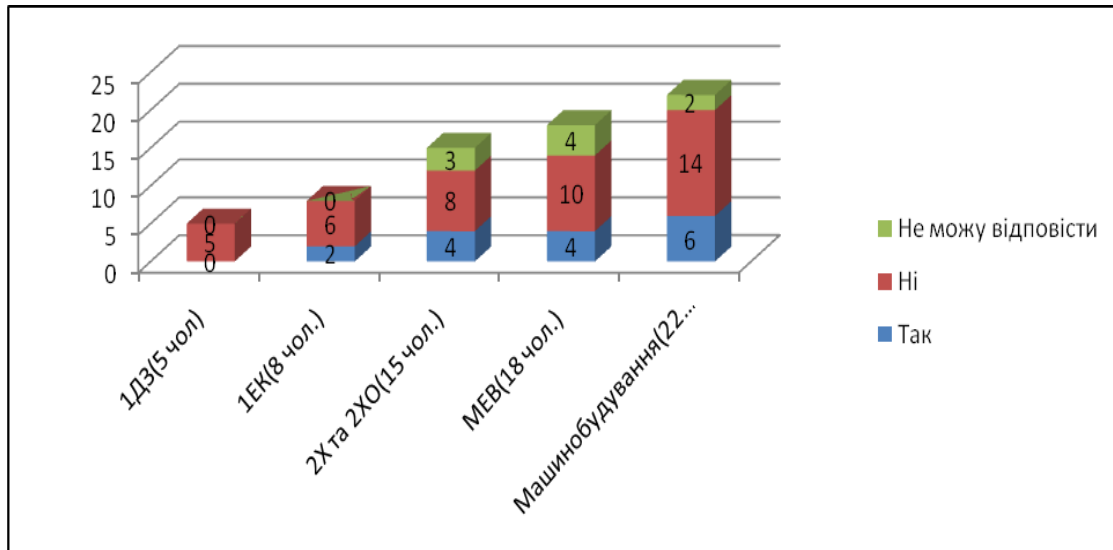

Рис. 1.4. Структуризація відповідей студентів на питання „Чи відчуваєте Ви потребу обговорення проблеми милосердя під час навчання в університеті?”

У зв'язку з такими відповідями доречним є питання: „Чи відчуваєте ви потребу обговорення проблеми милосердя під час навчання в університеті?”, оскільки 43 студенти із 68 відмовилися від обговорення цієї проблеми.

Ставлячи наступне питання – „Чи брали Ви участь у благодійній діяльності?“, ми прагнули дізнатись, чи спроможні наші студенти на почуття милосердя в дії, через свої вчинки, незважаючи на те, що мало хто цікавиться цією проблемою в університеті. Отримані результати наведено на рис. 1.5.

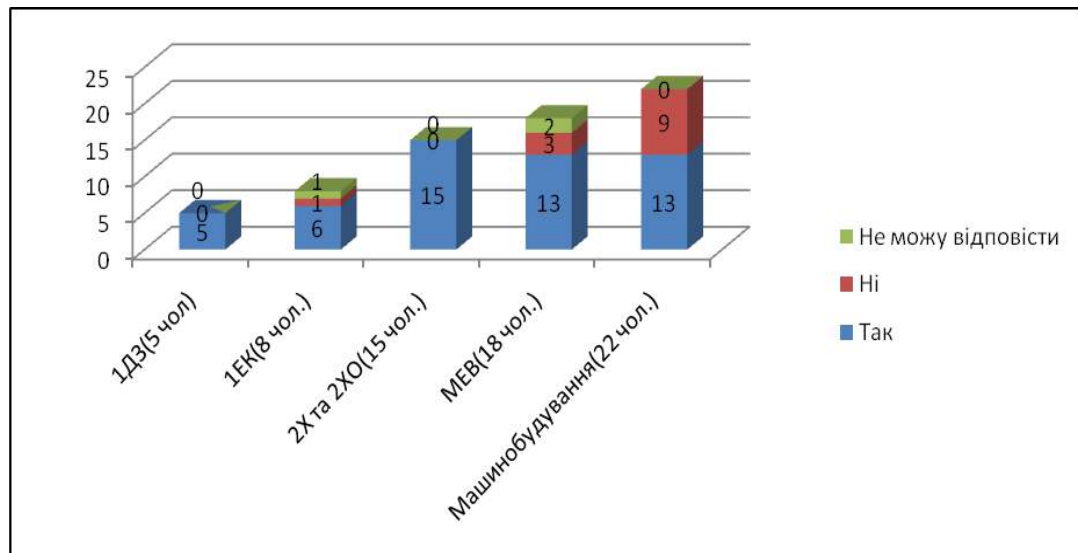

Рис. 1.5. Структуризація відповідей студентів на питання „Чи брали Ви участь у благодійній діяльності?“

Як свідчать результати, 52 студенти є задіяними в благодійній діяльності, 13 осіб не брали участі в жодній із благодійних програм.

У шостому запитанні нас цікавило „Чи визнають студенти волонтерство провідним видом благодійної діяльності?“. Отримані результати наведено на рис. 1.6.

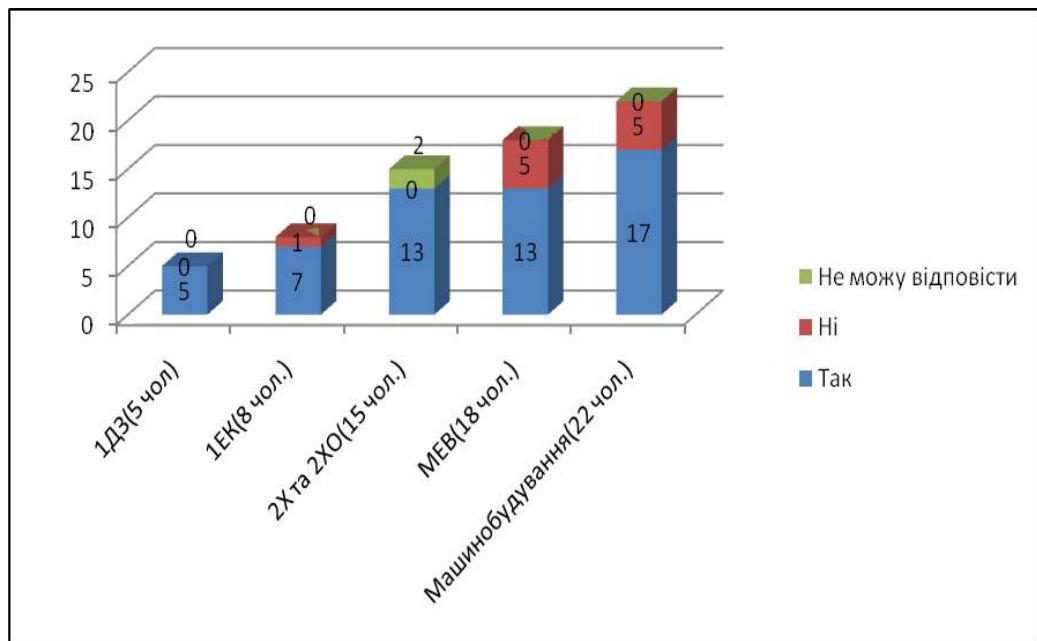

Рис. 1.6. Структуризація відповідей студентів на питання „Чи визнаєте Ви волонтерство одним із видів благодійної діяльності?”

У цьому випадку не погодилися з таким твердженням 11 студентів, а 55 розглядають волонтерство як провідний вид благодійної діяльності студентської молоді.

Відповіді на сьоме запитання дали змогу виявити бажання студентів брати участь волонтерській діяльності (рис. 1.7).

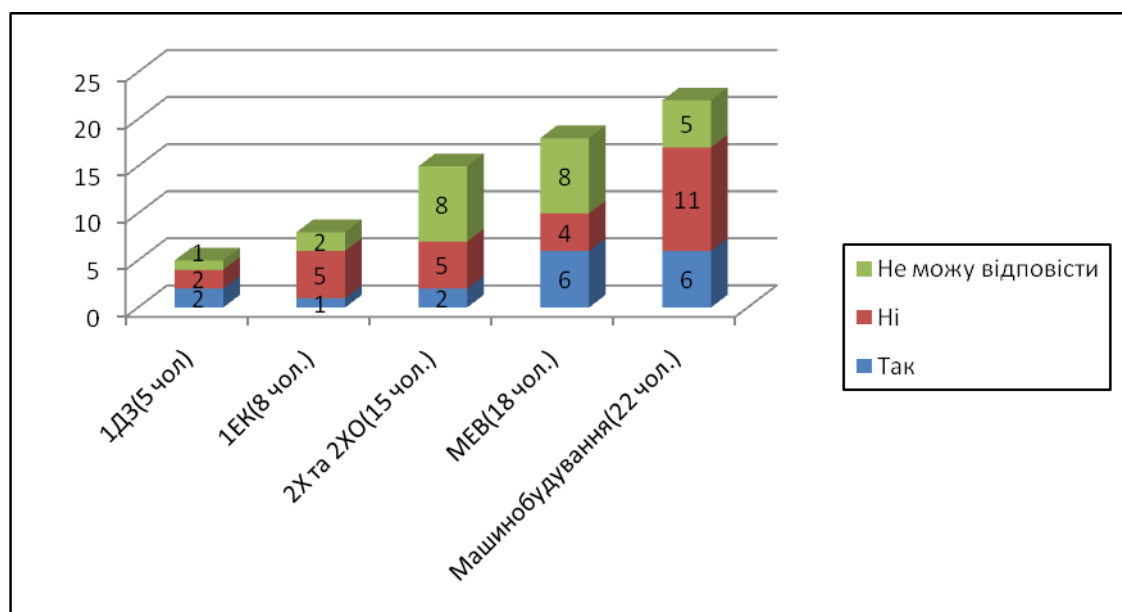

Рис. 1.7. Структуризація відповідей студентів на питання „Чи є у Вас бажання систематично займатись благодійною діяльністю у групі, на факультеті, в університеті?”

Було отримано такі результати: 17 осіб із 68 виявили бажання займатися волонтерством, 27 – відмовилися, а 24 – не визначилися.

Проведений аналіз дав можливість стверджувати, що необхідно виховувати у студентів почуття милосердя, стимулювати їх до заняття благодійною діяльністю, залучати до загальноуніверситетських, міських, районних, регіональних благодійних заходів, які надають змогу виховувати в молоді загальнолюдські цінності, сприяти становленню та розвитку їх як особистостей.

Узагальнення результатів опитування показало, що недостатній рівень обізнаності студентів щодо благодійної діяльності виявляється у 38% осіб; 24% учасників вважають її несуттєвою для покращення життя окремих людей; для 16% студентів благодійництво вважається застарілим методом формування, яке було притаманне шкільній практиці минулого століття. У контексті нашого дослідження орієнтиром слугувала думка 35% студентів про те, що вони не потребують спеціальної підготовки до здійснення благодійництва.

Отже, результати опитування довели актуальність обраної нами теми дослідження та частково дали змогу визначити напрями його проведення.

Окрім анкетування, на констатувальному етапі студентам експериментальної та контрольної груп було запропоновано заповнити Оцінювальний бланк.

Заповнення відбувалося за такою процедурою. Оцінювання проводили експерти: СТ – сам студент (експерт 1); КГ – куратор групи; ВГ – викладач групи; СТГ – студент із групи, де навчається експерт 1; СТА – студент із активу (який може навчатися в одній групі з експертом 1, а може бути з іншої групи або навіть із об'єднання, наприклад, волонтерського чи за іншим спрямуванням). Бал виставляли за умови „повної відповідності” тому чи тому показникові.

Аналіз опитувальних бланків також дав змогу встановити, що найнижчі середні показники характеризують когнітивний критерій, що свідчить про наявність утруднень при визначенні сутності понять, умінні аналізувати моральну ситуацію, протистояти стереотипам, унаслідок чого формуються спотворені або неправдиві уявлення про місію почуття та вчинку милосердя.

Для виявлення стану сформованості ціннісних орієнтацій у студентів університету, визначеності основних мотивів власної поведінки, здатності до морального вибору у спілкуванні й поведінці ми використовували такі *діагностувальні методи*: бесіди, аналіз проблемних ситуацій, педагогічні провокації, метод незакінченого речення, адаптовану методику „Почуття власної гідності” (К. Журба), вивчення планів та матеріалів навчально-виховної роботи кураторів академгруп для підтвердження об’єктивності й достовірності даних констатувального етапу експерименту.

За результатами оцінювання на констатувальному етапі було визначено рівні сформованості почуття милосердя в студентів експериментальної та контрольної груп, які для наочності наведено в табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Рівні вихованості почуття милосердя в студентів експериментальної та контрольної груп за результатами оцінювання під час констатувального етапу експерименту

Групи, кількість осіб	Рівні			
	Високий	Достатній	Середній	Низький
ЕГ – 68	3 (4,4%)	19 (27,9 %)	18 (26,5 %)	29 (41,2 %)
КГ – 64	1 (1,5 %)	21 (32,8 %)	20 (31,2 %)	22 (34,5 %)

Під час констатувального етапу ми також провели опитування кураторів і викладачів груп, у яких навчаються учасники експерименту. Усього в опитуванні взяли участь 57 викладачів. Метою опитування було з’ясувати рівень їхньої готовності до роботи зі студентами щодо формування почуття милосердя в студентській молоді у процесі благодійної діяльності.

Опитувальник складався із 5 завдань. У першому необхідно було методом ранжування оцінити вплив кожної з означених технологій (форм, методів) від 1 до 5 балів, а саме: роз'яснення, дискусія, дебати, тренінг, соціальний проект. Результати ранжування представлено в табл. 1.4, де технології розміщено від найменш до найбільш впливової.

На думку респондентів, найбільший вплив на формування почуття милосердя в студентській молоді мають тренінг, дебати, соціальний проект. На додаткове прохання вказати, якою з них не володіє педагог, відповіді розділилися: соціальним проектуванням не володіють 84,2% викладачів; дебатами – 54,4 %; тренінговою – 94,7%.

Отже, у практиці формування почуття милосердя у студентів мають місце утруднення щодо володіння та використання викладачами та кураторами інтерактивних технологій.

Таблиця 1.4

Результати відповідей респондентів на перше завдання

Технологія	Оцінка
Роз'яснення	1
Дискусія	2
Соціальний проект	3
Дебати	4
Тренінг	5

Друге запитання дало змогу виявити обізнаність викладачів щодо особливостей благодійної діяльності. Найбільше – 29 респондентів (50,8%) – зазначили, що це вид діяльності, яким займаються недержавні організації і що саме вони мають залучати студентів до прояву морального вчинку милосердя. Інші – 13 (22,8%) – вважають, що благодійна діяльність є видом

позааудиторної роботи зі студентами і що залученням до неї мають займатися куратори під керівництвом одного з проректорів (заступників ректора) спільно зі студентським активом. Решта – 15 (26,4%) – не змогли визначитися. Як бачимо, викладачі не надають уваги благодійній діяльності як ресурсу виховної роботи в закладі вищої освіти.

Третє завдання мало на меті з'ясувати чинники формування почуття милосердя в студентській молоді. Із 5-ти чинників треба було обрати 1 найбільш вагомий. Відповіді, отримані в результаті дослідження, наведено для наочності в табл. 1.5.

Таблиця 1.5.

Чинники формування почуття милосердя в студентській молоді

Чинник впливу	Кількість респондентів у %
Комунікативні здібності	12,2%
Рівень соціалізації	14,1%
Розумові здібності	22,8%
Рівень інтеграції в соціальне середовище	22,8%
Сформованість ціннісно-потребнісної сфери	28,1%

Як свідчать отримані результати, викладачі не повною мірою розуміють важливість формування почуття милосердя у студентів, адже воно виступає механізмом процесу соціалізації особистості, оскільки цей процес відбувається протягом усього життя особистості. І тому важливо віднайти ті „гвинтики”, які матимуть адекватний вплив на формування особистості, її загальнолюдських та суспільних цінностей.

Отже, результати *констатувального етапу* педагогічного експерименту дали підстави стверджувати, що в системі вищої освіти недостатньо приділяється уваги формуванню почуття милосердя в студентській молоді через організацію благодійної діяльності; викладачі та куратори не володіють

сучасними методами й засобами формування почуття милосердя в студентів, унаслідок чого останні втрачають інтерес до справ соціального спрямування та здебільшого займаються лише оволодінням освітньо-кваліфікаційних програм з майбутньої професії.

Висновки до розділу 1

На основі теоретичного аналізу проблеми в педагогічній, соціально-педагогічній теорії та практиці уточнено сутність базових понять дослідження: „почуття милосердя”, яке визначається як інтегральна якість особистості, що характеризує готовність людини до прояву морального вчинку; „моральне виховання” (здійснення педагогічного впливу на становлення моральних якостей особистості та формування у студентів громадянських компетентностей, необхідних для прояву морального вчинку, зокрема в благодійній діяльності), „благодійна діяльність” (процес практичного відтворення готовності особистості до прояву морального вчинку, зокрема милосердя).

Усебічний аналіз філософсько-культурологічної, психолого-педагогічної літератури засвідчив, що проблема формування почуття милосердя в студентській молоді є недостатньо розробленою; потребують додаткового дослідження питання щодо специфіки морально-духовного формування студентів, особливостей формування в них почуття милосердя, соціально-педагогічних умов забезпечення його в процесі благодійної діяльності. З’ясовано, що формування почуття милосердя в студентській молоді у процесі благодійної діяльності – це інтегральне утворення, що складається з інтелектуального, емоційно-ціннісного, діяльнісного та рефлексивного компонентів.

Визначено *принципи* (суспільної спрямованості; поєднання високої вимогливості з глибокою повагою до особистості студента; опори на особистий соціальний досвід студентів; інтеграції самодіяльності

студентських колективів та активності особистості; узгодженості педагогічного виховного впливу та впливу зовнішнього соціального середовища); *закономірності* (органічний зв'язок морально-духовного формування з громадянською освітою студентів; пріоритет діяльності як головного чинника єдності свідомості та поведінки; залежність процесу формування почуття милосердя від уміння студентів на основі сформованих ціннісних поглядів, переконань і мотивів виявляти інтерес та потребу в участі у благодійній діяльності), *функції* (громадянська; аксіологічна; психологічна; комунікативна; пізнавальна), охарактеризовано специфічні *особливості* процесу формування почуття милосердя в студентській молоді у процесі благодійної діяльності (вікові; психолого-педагогічні; мотиваційно-спонукальні; діяльнісні) та *підходи* (аксіологічний, соціокультурний, комунікативно-діяльнісний).

Обґрунтовано *критерії сформованості: мотиваційно-ціннісний* – рівень усвідомлення загальнолюдських соціальних цінностей, ціннісне ставлення до людини як найвищої цінності, прагнення допомогти іншому, потреба участі у благодійній діяльності; *когнітивний* – наявність знань про сутність понять „благодійна діяльність”, „милосердя”; розуміння змісту і засобів прояву вчинку милосердя; аналіз моральних ситуацій взаємодії у студентському колективі; обізнаність щодо прояву почуття милосердя до інших; *поведінковий* – володіння комунікативними здібностями; сформованість умінь та навичок толерантної поведінки у студентському середовищі, свідома допомога іншому, ініціативність у благодійній діяльності.

Визначено та схарактеризовано *рівні сформованості почуття милосердя* в студентській молоді у процесі благодійної діяльності: високий, достатній, середній, низький.

Результати *констатувального етапу* педагогічного експерименту дали підстави стверджувати, що в системі вищої освіти недостатньо приділено уваги формуванню почуття милосердя в студентській молоді через

організацію благодійної діяльності; викладачі та куратори не володіють сучасними методами і засобами формування почуття милосердя в студентів, унаслідок чого останні втрачають інтерес до справ соціального спрямування та здебільшого займаються лише оволодінням освітньо-кваліфікаційних програм з майбутньої професії.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЧУТТЯ МИЛОСЕРДЯ В СТУДЕНТСЬКІЙ МОЛОДІ У ПРОЦЕСІ БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Обґрунтування соціально-педагогічних умов формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності

Розбудова суверенної, демократичної держави, громадянського суспільства вимагає формування морально-духовної сфери особистості. Важливу роль у цьому плані відіграють усі ланки системи освіти загалом і заклади вищої освіти зокрема, де під час здобуття освіти студенти набувають позитивного соціального досвіду через здійснення різних форм благодійницької діяльності, вчаться відстоювати свої права, інтереси, переконання, усвідомлювати свої обов'язки та виявляти толерантність до поглядів іншої людини, керуватися у вияві соціальної активності демократичними принципами.

Процес формування почуття милосердя в закладі вищої освіти має бути спрямований на практичне втілення соціальних компетентностей студентів через залучення до різноманітних форм соціальної роботи [22]. Однією з них є благодійна діяльність – добровільна безкорислива діяльність, через яку й відбувається формування в студентів почуття милосердя.

З метою вдосконалення процесу підготовки майбутніх соціальних працівників та формування в них почуття милосердя в дослідженні розроблено педагогічні умови, що оптимізують їхню підготовку.

Педагогічні умови – це певний набір вимог до процесу навчання, який сприяє успішному засвоєнню матеріалу, що ґрунтується на дидактичних принципах і є невід'ємним компонентом моделювання цілісного освітнього

процесу, спрямованого на оволодіння майбутніми соціальними працівниками навчальним матеріалом з конкретної дисципліни.

Розробка та обґрунтування педагогічних умов формування почуття милосердя в благодійній діяльності студентів вишу ґрунтуються на взаємопов'язаних закономірних параметрах, які визначають можливість інтенсифікації процесу навчання, а саме: протиріччях, що існують у системі вищої освіти в конкретній галузі підготовки фахівців; сучасних вимогах, пропорованих до підготовки студентів; специфіці викладання циклу психолого-педагогічних дисциплін у ЗВО; особливості сучасного змісту, технологій та методик викладання дисциплін професійного та спеціального циклів у процесі підготовки молоді до благодійної діяльності.

Увагу до педагогічних умов зумовлено тим, що різні аспекти оптимізації підготовки студентів спеціальності „Соціальна робота” вводяться в освітній процес різних закладів вищої освіти стихійно й не завжди обґрунтовано. Зазвичай оптимізація підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників торкається професійної підготовки: уведення нових спецкурсів, запровадження нових педагогічних та інформаційних технологій навчання, вдосконалення способів самостійної роботи студентів та навчально-методичного супроводу освітнього процесу.

Разом з тим зазначені вимоги не передбачають удосконалення соціально-педагогічного складника підготовки, яку, у першу чергу, пов'язано з майбутньою роботою в закладах соціального спрямування та добродійною діяльністю. Аналізуючи суперечності, що склалися у вищій школі у зв'язку з глобалізацією суспільства та трансформацією вищої освіти, можна зробити висновок про те, що в системі професійно-педагогічної підготовки та залучення майбутніх педагогів до благодійної діяльності відсутня єдина методологія. Це, своєю чергою, породжує певні проблеми – від осмислення науково обґрунтованого й раціонально дібраного змісту освіти, створення цілісної багаторівневої системи навчально-методичного та наукового супроводу освітнього процесу до обґрунтування та впровадження сучасних

технологій теоретичної й практичної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери.

Отже, виникає необхідність у з'ясуванні місця та ролі педагогічних умов у створенні цілісної структури освітнього процесу щодо формування почуття милосердя в процесі благодійної діяльності студентства.

Визначивши особливості пріоритетних аспектів, можна запропонувати обґрунтування педагогічних умов формування почуття милосердя студентської молоді в процесі благодійної діяльності.

В енциклопедії для фахівців соціальної сфери термін „умова” визначено як необхідні обставини, особливості реальної дійсності, які уможливають здійснення, утворення чого-небудь або сприяють чомусь [89]. Аналіз теоретичних розробок виявив різноманітність трактувань дефініції „педагогічні умови”, оскільки дослідники визначають і обґрунтовують її складники відповідно до напрямку наукового пошуку, у більшості випадків розуміючи під педагогічними умовами зовнішні обставини, що суттєво впливають на освітній процес, який свідомо сконструйовано викладачем для досягнення певного результату.

В. Діуліна в дисертації [70] аналізує деякі визначення науковців щодо зазначеного поняття. „Педагогічні умови – це середовище, обставини, у яких реалізуються педагогічні чинники”, зазначає М. Дуранов. С. Боровська пропонує таке визначення: „педагогічні умови – це комплекс взаємопов'язаних заходів навчального процесу, які сприяють переходу студентів на більш високий рівень професійної діяльності”. На думку Є. Хрикова, педагогічні умови створюють педагоги, а чинники існують об'єктивно, незалежно від діяльності. Педагогічні умови, зазначає автор, – це обставини, які зумовлюють певний напрям розвитку педагогічного процесу, це сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, прийомів, засобів педагогічної діяльності [70]. Отже, не всі можливості є педагогічними умовами, а тільки ті, які створюються саме педагогом та є продуктом його діяльності.

Зазначимо, що розглянуті визначення є універсальними, тому їх використано як базові в нашому дослідженні.

Організація процесу формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності передбачає забезпечення **соціально-педагогічних умов**, серед яких виокремлюємо такі:

– *збагачення змісту освітньої діяльності вишу морально-духовними цінностями, що є підставою формування в студентства моральних якостей, зокрема милосердя;*

– *залучення студентської молоді до різних видів благодійної діяльності в позааудиторній роботі закладів вищої освіти на підставі положень „Концепції виховання студентів”;*

– *використання соціального проектування як засобу формування почуття милосердя студентської молоді в благодійній діяльності.*

Розглянемо сутність визначених соціально-педагогічних умов та механізм їх забезпечення в освітньому середовищі сучасного вишу.

Умова перша – збагачення змісту освітньої діяльності вишу морально-духовними цінностями, що є підставою формування в студентства моральних якостей, зокрема милосердя.

Загалом у педагогіці відсутня усталена класифікація морально-духовних цінностей або якостей. Так, згідно із педагогічним словником М. Ярмаченка „моральна якість особистості – це стійка індивідуальна риса характеру і поведінки людини, яка проявляється в його вчинках щодо ставлення до інших людей і навколишнього світу” [169]. У філософському словнику соціальних термінів моральна якість визначається як риса особистості, що сформована в результаті інтеріоризації моральної норми чи принципу й незалежно від конкретних умов стійко реалізується в повсякденній діяльності та поведінці людини [218].

Як зазначає П. Яременко, моральних якостей налічується всього кілька десятків, включаючи і чесноти – високоморальні властивості людини, і пороки – аморальні якості. Морально-духовні цінності відображають етичні

зобов'язання й етичні норми поведінки [237, с. 108]. Учений підкреслює, що моральні якості студентів – це стійкі риси свідомості й поведінки, які є результатом усвідомлення ними власних мотивів і вироблення відповідних способів професійної діяльності [Там само, с. 35].

На думку Б. Яська, найбільш важливими моральними якостями для студента є: чесність, правдивість, скромність, відчуття власної гідності, вміння чемно поводитися [238, с. 12]. Саме тому на першому плані постають такі якості, як увічливість, тактовність, чуйність. Зміст цих благородних людських якостей, увага, глибока повага до внутрішнього світу тих, з ким ми спілкуємося, бажання й вміння їх зрозуміти. Тактовність, чуйність – це і відчуття міри, якої слід дотримувати в розмові, в особистих і службових взаєминах, вміння відчувати межу, за якою в результаті наших слів і вчинків у людини виникає незаслужена образа, засмучення, а іноді біль. Тактовна особистість завжди враховує конкретні обставини: різницю віку, суспільний стан, місце розмови, наявність або відсутність сторонніх.

Як зазначає А. Трофимчук, етичну основу поведінки студента становлять „такі моральні якості: справедливість, принциповість, порядність, співчуття і співпереживання” [213, с. 183]. В. Довданов вважає, що для студента першорядне значення мають такі моральні якості, як висока особиста відповідальність, самовідданість, безкорисливість, гуманне ставлення до людини [73, с. 60].

Аналізуючи моральні якості, як вважає Ю. Шрейдер, перш за все, необхідно враховувати їхні функції в поведінці суб'єкта, їхню взаємодію і здатність до взаємодоповнення і взаємозбагачення [234]. Таке поєднання різних за функціями моральних якостей можна розглядати як своєрідний механізм поєднання моральної свідомості й поведінки особистості. У зв'язку з тим, що моральні якості визначають соціальну спрямованість особистості, вони мають стати дієвими. Для цього моральні якості необхідно пов'язувати з вольовими, тоді вони доповнюються вольовим змістом і спрямованістю.

Отже, на етапі підготовки до участі в благодійній діяльності молодим людям задля розуміння сутності понять милосердя, благодійництво тощо знадобляться знання з історії їх виникнення, а також необхідним є усвідомлення та прийняття кращих зразків суспільних традицій та цінностей, соціального досвіду, які слугують основою морального вчинку та відтворюють його дію на практиці. Не менш важливим є знання ними нормативно-правової бази, оскільки будь-яка суспільна дія має бути правомірною.

Готовність студентства до благодійної діяльності, сформованість почуття милосердя, загальний рівень його професійної майстерності залежить від комплексного підходу до побудови змісту професійної підготовки, виокремлення вагомих професійних знань, що сприяють оволодінню змістовою і процесуальною сутністю професійної діяльності майбутнього працівника соціальної сфери, забезпеченню інтегрованих міждисциплінарних зв'язків у формуванні цілісної системи професійних знань, розробці та впровадженні інноваційних форм і методів, використанню (поряд із традиційним) активного й інтерактивного навчання.

Проведений нами аналіз освітньо-професійної програми підготовки студентів, які навчаються за спеціальністю „Соціальна педагогіка”, „Соціальна робота”, дає також підстави визначити методологічні підходи до формування в студентської молоді почуття милосердя в процесі благодійної діяльності.

Загальну методологію дослідження становлять методологічні позиції: філософські положення про загальні взаємозумовленості розвитку реального світу, суспільства й людини; положення філософської та педагогічної антропології про людину як суб'єкта й особистості; філософське розуміння суперечностей як джерела розвитку; положення про гуманістичні, культурологічні, суб'єктні функції освіти.

До методологічних підходів, якими ми будемо послуговуватися в дослідженні, віднесено: сукупність системного, діяльнісного, середовищного, компетентнісного підходів.

Загальнонауковою основою є системний підхід, який у науці представляє Б. Гершунський та ін.; діяльнісний підхід, стрижнева ідея якого полягає в організації навчання з опорою на творчий потенціал студентів (О. Асмолов, В. Беліков, А. Брушлинський, Е. Зеєр, І. Зязюн, О. Леонт'єв, А. Петровський, К. Роджерс та ін.) [133; 135; 216]; середовищний підхід стверджує, що середовище є інтегральним засобом виховання (Г. Балл, І. Бех, Л. Виготський, Л. Мардахаєв та ін.) [76; 144]; компетентнісний підхід – це підхід, коли результати освіти визнаються значущими за межами системи освіти, який орієнтує навчальний процес на практичність результатів, що реалізує діяльнісний характер освіти (А. Капська, А. Хуторської та ін.) [105; 219].

Розглянемо більш ґрунтовно основні методологічні підходи, які в межах нашого дослідження відіграють істотну роль.

Отже, це – системний, діяльнісний, середовищний і компетентнісний підходи. На рис. 2.1 уточнено взаємозв'язок методологічних підходів дослідження.

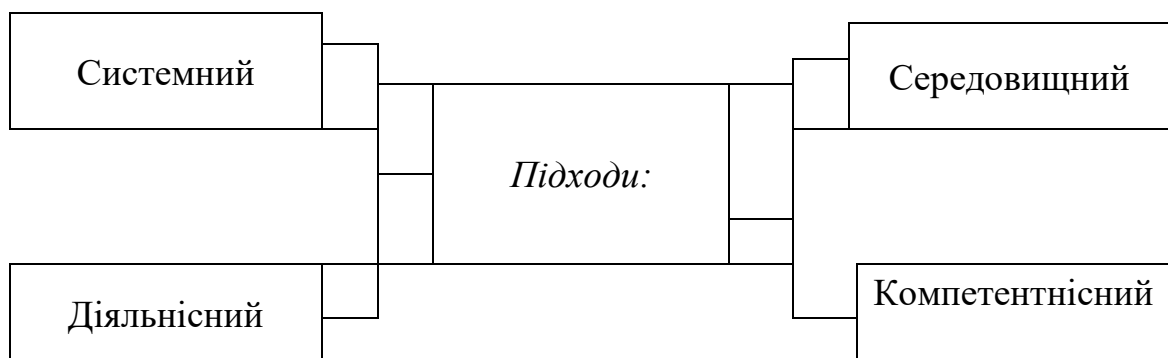

Рис. 2.1. Взаємозв'язок методологічних підходів дослідження

Системний підхід – це якісно новий рівень пізнання. Основний принцип здійснення системного підходу – цілісність, що дозволяє сприймати досліджуване явище в усій повноті його прояву. Основною метою навчально-виховного процесу у ЗВО є підготовка висококваліфікованих фахівців, які є конкурентоспроможними на ринку праці, паралельно забезпечуючи рівень професійної освіти й соціального розвитку випускників, що відповідає сьогоднішнім вимогам особистості й суспільства. Системний підхід дозволяє виявити основні компоненти системи соціалізації студентів у закладах вищої освіти, модельно уявити систему, визначити її структуру як єдність сталих системоутворювальних ієрархічних взаємозв'язків, які в сукупності забезпечують її цілісне функціонування. Системний підхід пронизує всі компоненти освітньої системи, „цементує” їх у єдине ціле. Важливо враховувати, що система знаходиться в стані постійного розвитку та самовдосконалення, у синергії з іншими підходами. Розуміння цього вимагає застосування підходу до управління зазначеною діяльністю як системою, здатною забезпечити достатню повноту практичних зв'язків та взаємодій і всередині самої системи, і за її межами [111].

Діяльнісний підхід привносить у нашу роботу зі студентами розуміння головного, що діяльність – основа, засіб і вирішальна умова розвитку особистості. Діяльнісний підхід, який є базовим принципом дослідження, дозволяє привнести в розроблені соціально-педагогічні умови розуміння головного: діяльність є чинник соціального творення особистості, є засобом і механізмом формування його психічних утворень, процесів і властивостей. Діяльнісний підхід визначає, що будь-яка дія людини виходить з тих чи тих мотивів і спрямовується на певну мету. „Діяльність – це доцільне перетворення людьми навколишньої дійсності”, – зауважував О. Леонтьєв і називав її „одиницею життя”, опосередкованою психічним відображенням, яка характеризує її цілеспрямованою багатоступінчастою активністю людини [133, с. 141].

Так, сучасний психолог О. Асмолов основними принципами теорії діяльності називає принцип предметності, активності, неадаптивної природи людської діяльності, аналізу діяльності „одиниць”, інтеріоризації та екстеріоризації, опосередкування, а також принципи залежності психічного відбиття від місця відбиваного об’єкта до структури діяльності та історизму [14]. На конкретно-науковому рівні виділяється особистісний та інші підходи. У монографії „Освіта. Діяльність, особистість” В. Беліков із урахуванням вимог філософського, загальнонаукового та педагогічного рівнів методології запропонував авторську дидактичну концепцію на основі особистісно зорієнтованого, системного та діяльнісного підходів. Процес формування милосердя в студентства в благодійній діяльності розкриває практичну діяльність бакалавра педагогіки як технологію праці, міжособистісної взаємодії й особистість самого студента.

У своєму особистісному розвитку індивід проходить через послідовність певних типів провідної діяльності.

Середовищний підхід у нашому випадку розглядається як інтегральний засіб виховання. Формування освітнього середовища, що сприяє розвитку моральних якостей особистості, – провідна ідея будь-якого педагогічного процесу. Значну увагу формуванню середовища як важливої умови соціального становлення особистості приділяє Л. Мардахаєв [144]. Автор акцентує, що середовище сприяє формуванню особистості, нівелює соціальні відхилення в розвитку й вихованні студентства.

Виокремлені нами дефініції та методологічні підходи було враховано під час проведення формувального етапу експерименту.

Розглянемо більш детально взаємозв’язок етапів формування почуття милосердя в студентської молоді, їхнього змісту та компонентів зазначеного процесу.

Перший – *пропедевтичний (вступ)* – етап окреслює формування емоційно-ціннісного компонента формування почуття милосердя в студентства. До змісту підготовки студентів входить формування емоційного

й ціннісного ставлення до процесу благодійності, що сприяє розумінню змісту цієї діяльності.

Другий – *технологічний* – етап містить формування інтелектуального компонента формування почуття милосердя, який визначає зміст озброєння студентів певним обсягом теоретичних понять, видів і особливостей благодійної діяльності. Формування почуття милосердя охоплює знання, уміння, навички, визначає мету цього етапу. Рівень виконання соціально-педагогічних завдань і раціональність використання набутих умінь на семінарських і практичних заняттях, а також у процесі благодійної діяльності є показником сформованості почуття милосердя на означеному етапі.

Третій – *інформаційний* – етап представлено сукупністю знань, умінь та здібностей, необхідних для аналізу отриманої інформації, що виявляється в умінні майбутнього соціального педагога налагоджувати міжособистісні зв'язки, узгоджувати свої дії з людьми, які потребують допомоги, обирати оптимальний стиль спілкування з ними в різних ситуаціях, оволодівати засобами вербального й невербального спілкування та можливістю їх ефективно застосовувати.

Четвертий – *результативний* – етап визначає формування рефлексивних відносин студентства. Таке утворення передбачає сформоване рефлексивне ставлення до власної діяльності, здатність узагальнювати чинники та явища, що проявляються в соціально-педагогічних ситуаціях, виявляти їхню значущість для учасників і ступінь впливу на події. Показником успішного завершення цього етапу є сформованість почуття милосердя у студентів, уміння конструювати та підтримувати рефлексивні взаємини в благодійній діяльності.

Кожен із етапів має специфічні цільові орієнтири та результати, форми, методи й прийоми, що забезпечують загальну динаміку формування почуття милосердя в студентській молоді від посилення мотиваційно-ціннісного ядра особистості через її пізнавально-інтелектуальну сферу до активізації поведінкової. Арсенал педагогічних впливів, що формують почуття

милосердя в студентства, реалізується в логічній послідовності, що передбачає поетапне збільшення складності завдань, поглиблення змісту та розширення кола засвоєного навчального матеріалу, зростання самостійної та творчої активності студентів при засвоєнні знань та оволодінні вміннями й навичками, на основі чого формується стійкість компонентів.

Свій вибір зумовлюємо тим, що в основі формування моральної свідомості лежить процес засвоєння індивідом моральних норм і принципів, вироблених суспільством. Їх суть полягає в тому, що вони відображають потреби інших людей і суспільства загалом. Дії, вчинки, які спрямовуються на зовнішнє дотримання моральних норм, але спонукаються не інтересами суспільства, інших людей, а будь-якими іншими мотивами за самою логікою моралі, не можуть розцінюватися як моральні.

Поведінку, яка відповідає моральній нормі, морально вихована особистість сприймає як єдино можливу для неї, тому що вона відповідає самій суті її особистості, її „Я”. Саме така поведінка дозволяє їй зберегти позитивне ставлення до себе, загальний позитивний емоційний настрій, що необхідно для нормального життя особистості, її повноцінного розвитку. Отже, виділення моральних критеріїв як основних критеріїв самооцінки може забезпечити справді моральну саморегуляцію поведінки, формування якої має стати центральною ланкою розвитку моральної свідомості особистості.

Л. Антилогова в дисертаційному дослідженні зазначає, що моральна саморегуляція поведінки може бути і довільною, і мимовільною. При довільній саморегуляції особистість свідомо приймає рішення діяти відповідно до моральної вимоги і, контролюючи свою поведінку, виконує цей намір навіть у тих випадках, коли він суперечить її безпосереднім бажанням. Усвідомлення виконаного морального обов'язку дозволяє їй зберегти позитивне ставлення до себе [11]. При мимовільній саморегуляції особистість діє морально тому, що інакше вона просто діяти не може. Моральні мотиви поведінки в неї безпосередньо більш сильні, ніж усі інші спонукання. Позитивне ставлення до себе забезпечується природністю

поведінки. Мимовільна моральна поведінка, коли особистість діє не тільки без зовнішнього, але й без внутрішнього примусу, безумовно, є дуже цінною якістю. Вона найбільше відповідає умовам повсякденного життя [11].

Як свідчать дослідження І. Булах і Л. Долинської, моральна саморегуляція особистості формується двома шляхами [38]). Перший шлях – у процесі стихійного нагромадження морального досвіду. У цьому випадку особистість непомітно для себе опановує моральні норми, у неї розвиваються моральні почуття, закріплюються певні форми поведінки, тобто формуються моральні звички. Справжній моральний зміст цих звичок усвідомлюється нею значно пізніше. Цей шлях, за допомогою якого формуються головним чином елементарні правила й норми, створює ґрунт для засвоєння більш складних моральних вимог. Останнє здійснюється вже іншим шляхом: спочатку довільно, під особистим контролем, усупереч іншим бажанням, а потім безпосередньо. На цьому етапі свідомо засвоєні моральні принципи, збагачуючись відповідними переживаннями, стають мотивами поведінки, тобто перетворюються на переконання, відбувається становлення моральної саморегуляції [38].

Умова друга: залучення студентської молоді до різних видів благодійної діяльності в позааудиторній роботі закладів вищої освіти на підставі положень „Концепції виховання студентів”.

Аналіз планів з виховної роботи в експериментальних вишах продемонстрував, що організація цієї роботи зі студентами здійснювалася відповідно до „Концепції виховання студентів”, до змістових модулів якої нами було введено модуль „Я – Гуманіст”, мета якого полягала у формуванні в студентів знань, умінь, навичок та вихованні моральних якостей, необхідних для прояву милосердя як морального вчинку. Реалізації мети сприяло:

- проведення наукових і практичних конференцій, семінарів, круглих столів з цієї проблематики;
- організація конкурсів епістолярного жанру;

– зміцнення аксіологічного потенціалу кожної з фахових дисциплін зокрема суспільно-гуманітарного циклу;

– розроблення та введення у варіативну частину навчального плану спецкурсів за вибором студентів 1-2 курсу: „Благодійництво як моральний феномен”, та „Волонтерський рух та благочинність у молодіжному середовищі”.

Так, програмою вивчення зазначених вище спецкурсів передбачено:

– набуття студентами *знань* про сутність понять „милосердя”, „благодійництво”; історію виникнення благодійної діяльності; традиції благодійницького руху; світовий і вітчизняний досвід благодійництва; нормативно-правові документи, якими регулюється волонтерська та благодійницька діяльність;

– формування в студентів *умінь і навичок*: комунікативних; організаторських; посередництва; неупередженого ставлення до інших; прояву емпатії, толерантності;

– виховання в студентів *моральних якостей, які складають осердя почуття милосердя*: доброта, совість, благочестя, щедрість, безкорисливість.

Отже, змістовий модуль „Я – гуманіст” „Концепції виховання студентів у закладі вищої освіти” відображав очікування від усього навчально-виховного процесу, якому загалом був властивий гуманістичний характер. У контексті цього важливим є обговорення зі студентами проблеми: визнання людини як найвищої цінності; інтелектуальної свободи, моральної незалежності, соціальної суверенності; самовираження в молодіжному середовищі; культивування загальнолюдських норм гуманістичної моралі; поваги гідності і прав людини незалежно від її расової, конфесійної, етнічної та соціальної приналежності; гуманних відносин між людьми.

Іншими словами, сучасний навчальний процес у закладі вищої освіти має запропонувати студентам не втратити власне „Я” у процесі соціальної міжособистісної взаємодії й збагатити його новими якостями, властивостями,

зразками поведінки, що вимагає від особистості постійного морального вибору.

До того ж навчальна діяльність, виконуючи свої пізнавальні функції, спрямована на реалізацію виховного потенціалу навчальних дисциплін, а педагог демонструє позитивний приклад взаємодії зі студентами, що ґрунтується на повазі до них, принципах особистісно зорієнтованого й суб'єктного підходів. До того ж освітня діяльність сучасного вищу формує не лише інтелектуальні якості, але й культивує моральні вчинки, зокрема милосердя. Цього можна досягти завдяки органічному включенню в контекст освітнього процесу ЗВО циклу елективних спеціальних курсів морально-духовного спрямування, як-от: сутність європейських цінностей; духовно-моральні цінності в сучасній інтерпретації; світоглядна платформа людини постіндустріального суспільства; милосердя як прояв морально-духовної позиції тощо.

Збагачення змісту освітньої діяльності в закладах вищої освіти відбувається за допомогою різноманітних методів навчання й виховання.

В умовах сьогодення у виховній діяльності ЗВО застосовуються *методи формування почуття милосердя*, більшість з яких були запропоновані в різні часи Ш. Амонашвілі [9], І. Бехом [29], А. Макаренком [141] та ін., однак нині вони отримали певну сучасну інтерпретацію:

- словесні (роз'яснення, розповідь, аналіз, тлумачення, доказ різних положень, диспут, бесіда);
- методи формування вмінь, навичок, звичок, необхідних для практичного здійснення гуманістичних вчинків;
- методи розвитку переживань, взаємин;
- методи корегування та реабілітації.

Однією з методик актуалізації завдань морального формування особистості є методика М. Зінькова, яка цілком може використовуватися в процесі формування готовності студентів до прояву милосердя [7]. Сутність

методики полягає у виконанні студентами суспільно актуальних завдань, здатних вплинути на ціннісно-змістову сферу особистості.

Перший етап актуалізації завдання здійснюється з урахуванням знань куратора про рівень вихованості в студентів моральних якостей, що є компонентами поняття „милосердя”. Якщо він виявляє недостатній розвиток однієї з якостей, то впродовж наступних чотирьох етапів йому необхідно забезпечити її формування.

На другому етапі здійснюється підготовка студентів до усвідомлення недостатнього рівня сформованості тієї чи тієї моральної якості та необхідності їх формування через їхню участь у запланованих видах практичної діяльності; шляхом переконань у суспільній та індивідуально-особистісній значущості доброчинності як механізму формування почуття милосердя, адже йдеться про благородний вчинок; шляхом використання природних і створення штучних ситуацій з метою усвідомлення ціннісного ставлення до доброчинності, оскільки вона стосується морально-духовного розвитку студентства зокрема та соціуму загалом.

Наступний етап – обґрунтування вимог та мети щодо формування усвідомленого прояву милосердя в процесі доброчинної діяльності, організаційно-методична сторона якого може бути різноманітною: пряма постановка вимоги й мети або опосередкована (через колектив). Особистість, яка висуває вимоги, має бути авторитетною. До того ж саме куратор дбає про створення умов формування такої індивідуально-особистісної якості, як милосердя.

Отже, на останньому етапі відбувається формування особистісного ставлення студентів до мети та її реалізації на практиці. Для цього куратор організовує критично-оцінну діяльність щодо аналізу мети та об’єктивних умов її досягнення, унаслідок чого підвищується мотивація до особистісного морально-духовного вдосконалення, наприклад, можна запропонувати студентам перегляд фільму з прикладами прояву милосердя та обговорення його змісту з перенесенням на власний життєвий досвід. До того ж варто

обговорити зі студентами майбутню діяльність, форми прояву милосердя та її результат.

Під час розробки комплексу методів формування в студентів почуття милосердя ми керувалися визначенням О. Газмана, що формування – це і є спеціально організований процес соціально схвалених якостей особистості та зразків поведінки [55, с. 28]. Отже, ми виокремили дві групи методів:

– *методи формування колективної та особистісної позиції щодо свідомого вчинку милосердя* (громадське обговорення, переконання, спонукання, заохочення);

– *методи формування позитивного досвіду благодійної діяльності* (тренінг, соціальна вправа, соціальна ситуація).

Перевага цих методів полягає в тому, що їх використовувати можна не лише в системі „суб’єкт – об’єкт” („викладач/куратор – студент”, але й з урахуванням досвіду обох сторін виховної дії: „студент – студент”, „студент – студент – викладач”.

Охарактеризуємо кожен групу методів.

Методи формування колективної та особистісної позиції щодо свідомого вчинку милосердя.

З цією метою використано дискусії та колективні обговорення проблемних питань, щоб студенти та викладачі могли висловити свої погляди й переконання, відстояти свою думку. Дискусія, що виникала під час колективного обговорення, передбачала вільний, жвавий обмін думками, спільне обговорення питань, що хвилюють студентів. Під час дискусії вони обстоювали власну позицію, переконувалися в правильності чи помилковості своїх поглядів, розкривалися їхня ерудиція, культура, темперамент, логічне мислення, вміння аналізувати, узагальнювати, робити висновки.

Тематику дискусійного обговорення добирали за таким розрахунком, щоб спонукати студентів до роздумів про мету життя, справжнє щастя, обов’язок людини перед суспільством. Обираючи тему, з’ясовували, наскільки студенти обізнані з нею, їхні погляди й переконання з проблеми,

що дискутується. Поступово окреслювалося коло питань для обговорення. Диспут відбувався в атмосфері невимушеності, без авторитарних повчань, виступи були аргументованими. Для цього дотримувалися таких правил: вільний обмін думками; у суперечці всі рівні; головне – факти, логіка, доказовість; некоректні жарти заборонялися; гостре влучне слово схвалювалося; говори, що думаєш, думай, що говориш. Як наслідок, народжена в ході обговорення позиція перетворювалася на переконання.

Метод переконання досягав своєї мети, коли в особистості сформувалася готовність активно залучитися до благодійної діяльності. Метод переконання передбачав роз'яснення й доказовість у питаннях моральної поведінки особистості в соціальному середовищі. Ефективність переконання залежала від уміння викладачів і студентів аргументувати власну поведінку та ставлення до проблеми, що обговорюється, та істинного бажання допомогти іншим зайняти позицію. Тому дуже важливо вміти правильно і ясно висловлюватися, викликати в присутніх інтерес і відповідно на них впливати. Переконувати – значить активізувати діяльність об'єкта впливу, для чого необхідно аргументувати та доводити помилковість або правильність суджень один одного [57; 68].

Метод спонукання допомагав спрямувати студентів на благодійну діяльність. Спонукання реалізовувалося у формі рекомендації, інструктажу, поради.

Метод заохочення – це своєрідне виявлення позитивної оцінки діяльності студентів. Механізм дії заохочення заснований на пробудженні позитивних емоцій, які вселяють упевненість, підвищують відповідальність. Використовувалися досить різноманітні види заохочення: схвалення, подяка чи просто потиск руки.

Методи формування позитивного досвіду благодійної діяльності (рольова гра, тренінг, соціальна вправа, соціальна ситуація).

Рольова гра є динамічною спрощеною моделлю дійсності й ґрунтується на ситуаціях, узятих з реального життя та художньої літератури. У процесі

гри здійснювалося спостереження за поведінкою студентів, їхніми поглядами, умовиводами, світоглядними уявленнями, різними соціальними установками. За результатами спостережень організувалася індивідуальна робота з окремими студентами. Загалом, як доводить практика використання рольових ігор, вони сприяють осмисленню студентами моральних понять, виробленню вмінь самостійно приймати рішення в ситуаціях морального вибору. В ігровій ситуації студенти переживають подію разом зі своїми героями, намагаються опанувати їхніми морально-вольовими якостями, сприймають досвід інших, розвивають навички прийняття рішень у складних соціальних обставинах. Рольові ігри дають змогу студентам на особистому досвіді пережити ситуації реалізації або порушення моральних норм. Завдяки цьому вони набувають емоційного досвіду, який пробуджує інтерес до моральної проблематики, мотивує їхню поведінку [59].

Тренінг є методом зміни поведінкового стереотипу студента. Під час його проведення тренер, яким може бути і викладач, і хтось із студентів, створює модель соціальних стосунків, ситуації, у якій відбувається відверте та безпечне спілкування. Це дає учасникам тренінгу можливість випробувати свої звичні стереотипи та отримати відверту інформацію щодо себе. Забезпечення сприятливої атмосфери в групі, побудова системи проблем і запитань, завдань або вправ, які б надавали учасникам можливість переглянути звичні стереотипи, – основні правила використання цього методу [70].

Соціальна вправа – це спеціальним чином оформлена конкретна справа, якою живе людська спільність, у ході реалізації якої в особистості формується відповідна соціальна якість, як єдність знань, способів діяльності та ціннісно-оцінних взаємин [11]. У процесі залучення до таких вправ студент не лише отримує певну інформацію про вчинок милосердя чи благодійну діяльність, у нього відпрацьовуються відповідні способи благодійної діяльності, виробляється потреба у вчиненні моральної поведінки, формується почуття відповідальності за їх результати. Особливо

актуальним цей метод є під час підготовки студентів до першої спроби прояву милосердя в процесі добродійності.

Створення виховних ситуацій – важливий метод формування суспільної поведінки та залучення студентів до соціальної діяльності [145]. Кожна з таких ситуацій передбачає визначення викладачем (куратором) умов, необхідних для здійснення запланованого, продумування ним своїх дій і поведінки в новій ситуації виникнення у студентів почуттів, зумовлених новою педагогічною ситуацією, які стають підґрунтям нових думок, мотивів поведінки й подолання недоліків. Виховні ситуації в процесі формування почуття милосердя забезпечують розвиток такого рівня свідомості, який спонукає студента до пізнання соціальних проблем. У результаті виконання виховних ситуацій студенти свідомо та із задоволенням ідуть на спілкування із суб'єктами благодійної діяльності, відчуваючи потребу в здійсненні морального вчинку [145]. Ураховуючи те, що педагогічна ситуація є певним збігом обставин, які виникають спонтанно чи створені куратором з метою закріплення певних моральних якостей студента або моніторингу рівня його готовності до прояву милосердя, ситуації можуть бути різними:

- за характером виникнення, які самостійно виникають або спеціально створюються;

- за ступенем наближення до реальної дійсності – ситуація реального вчинку милосердя або ситуації-імітації, де відбувається „прогривання милосердних ролей”;

- такими, що стимулюють соціальну дорослість особистості та сприяють засвоєнню студентом норм морального вчинку милосердя.

Під час використання викладених вище методів важливо вміти організувати таку діяльність, яка навчатиме молодь безкорисливості та під час якої завдання перейдуть у внутрішні мотивації, що і є метою формування почуття милосердя. Тому, окрім методів формування вихованості, доцільно застосовувати *засоби формування почуття милосердя* у процесі благодійної діяльності, серед яких насамперед ми виокремлюємо інтернет-ресурси [47].

Ураховуючи, що в Інтернет-мережі створено чимало сайтів організацій, які займаються благодійницькою діяльністю, М. Омецінська зазначає, що „...роль інформативності Інтернету з питань благодійності та меценатства в Україні останнім часом зросла на 5%” [160, с. 167]. Тому, на її погляд, і батьки, і вчителі мають достатньо можливостей, щоб за допомогою засобів масової інформації звертати увагу дітей і молоді на різноманітні благодійні проекти та акції.

Студентські органи самоврядування, студентські соціальні служби, куратори академічних груп, керуючись законом України „Про благодійницьку діяльність та благодійні організації” [95], також можуть проводити бесіди на теми милосердя, що сприятиме зростанню уваги студентів до відповідних сюжетів і тем у засобах масової інформації. Адже отримуючи масу інформації, яка подекуди є неправдивою або суперечливою, молода особистість не завжди здатна оцінити її критично. Разом з тим саме з інформаційних джерел, які висвітлюють проблеми суспільства, студенти можуть дізнатися про тих, хто потребує допомоги, турботи й захисту. Оскільки засобом формування почуття милосердя безпосередньо є сама благодійна діяльність, доцільно разом зі студентами організовувати спільні акти допомоги, зокрема запропонувати через інтернет-проект самостійно обрати людину свого віку, яка потребує допомоги, обговорити, чим і як можна допомогти, і реалізувати ці заходи на практиці.

Отже, відповідно до загальних засад гуманістичної парадигми освіти педагогічне керівництво діяльністю студентів розглядається не як організований вплив на них, а як фасилітація, допомога, супровід, як процес організації спілкування, співпраці і співтворчості вихованців і наставників, педагогічної підтримки тих, хто навчається, у самоактуалізації, самоствердженні, самореалізації [71]. Відповідно, формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності потребує вмілого використання комплексу методів і засобів, здатних вплинути на

свідомість особистості та сформувати в студентів ціннісне ставлення до благодійної діяльності як до місця прояву почуття милосердя.

Обґрунтовуючи соціально-педагогічні умови формування почуття милосердя в студентів, варто не обмежувати цей процес лише засобами навчальної діяльності студентів. Треба зважати на дієвість і впливовість великого спектра видів соціальної роботи, яка є затребуваною саме в юнацькому віці.

Основним підґрунтям благодійної діяльності студентства у стінах вишу є волонтерська діяльність.

Участь людини у волонтерському русі науковці розглядають як елемент її особистісного розвитку, набуття нових знань і навичок, удосконалення здібностей, стимулювання ініціативи та творчості. Тому особливою рисою волонтерського руху є самоформування, саморозвиток та самореалізація волонтерів як добровільних помічників через добродійну неприбуткову та вмотивовану діяльність, яка має суспільно корисний зміст [51].

Оскільки О. Безпалько, А. Капська, Р. Вайнола [21; 50] трактують волонтерську діяльність, передовсім, як основу функціонування громадських організацій, територіальних громад, форму громадянської активності населення, добровільна участь молоді людини в проектах волонтерського руху сприяє розвитку її індивідуально-особистісних якостей, оволодінню навичками активного й відповідального підходу до життя; надає можливість „соціалізації самого себе” [50, с.27].

Волонтерська діяльність студентської молоді – це не лише один зі шляхів формування та розвитку активної громадянської позиції, а також дієва форма активізації, організації та самореалізації молоді, можливість власної самоактуалізації. Тому волонтерська діяльність у середовищі студентської молоді є уособленням загальнолюдського гуманізму, поваги до особистості, розуміння, довіри, громадянської відповідальності, солідарності та співробітництва.

Залучення студентів до волонтерської роботи значно впливає на розвиток лідерських якостей. Спираючись на висновки досліджень Р. Гарольда, завдяки волонтерській діяльності можна розвинути значну кількість специфічних якостей, зокрема таких, як: лідерські якості, навички міжособистісної взаємодії, планування програм, здатність приймати рішення, вирішення проблем і конфліктів, здатність до критичного мислення та постановки цілей, делегування повноважень, посередництво, управлінські якості тощо [226].

Участь у волонтерських програмах також дає змогу молодій особистості практикувати особистісну громадянську відповідальність через співробітництво з іншими та розвивати такі цінності, як: чесність, громадянська самосвідомість, емпатія тощо.

Посилений інтерес студентів закладів вищої освіти до волонтерської діяльності зумовлений, передусім, можливістю не лише реалізовувати власний професійний потенціал, а й безпосередньо допомагати у вирішенні соціальних проблем суспільства [32].

До того ж здійснене дослідження свідчить про необхідність визнання у вишах волонтерства як школи соціальної зрілості студентів, успішної самореалізації особистості. Розвиток волонтерства є сходинкою до благодійної діяльності студентів у сучасних умовах.

Зауважимо, що під час організації волонтерської роботи варто враховувати можливості студентської громади, її ресурси щодо розвитку та вдосконалення волонтерської діяльності студентської молоді [79]. Тому необхідним є створення в закладах вищої освіти Центрів молодіжних ініціатив, до складу якого можуть входити лідери студентського самоврядування, окремі викладачі, представники громадськості. Такі Центри можуть здійснювати:

– дослідження пропозицій суб'єктів благодійної діяльності (волонтерські загони, групи студентів, викладачі-волонтери, члени товариства „Червоний Хрест”);

- визначення об'єктів, які потребують допомоги;
- координацію виховних дій кураторів, викладачів щодо забезпечення ними соціально-педагогічних умов формування почуття милосердя в студентській молоді.

Центр підтримує зв'язок з ректоратом вищого закладу, кураторами академічних груп та є підзвітним органу студентського самоврядування.

В організації студентської волонтерської діяльності чільне місце посідають засоби рекламування благодійних послуг: медіа та соціальні мережі.

Оскільки всілякі мережеві спільноти стали чи не найважливішим атрибутом сучасної молоді, яка віддає все більшу перевагу віртуальному спілкуванню, з її допомогою можна розширити зв'язок студентів з об'єктами благодійної допомоги або використати для просування (рекламування) діяльності загалом.

Соціальна мережа – соціальна структура, утворена індивідами або організаціями. Вона відображає різноманітні зв'язки між ними через різноманітні соціальні взаємини, починаючи з випадкових знайомств і закінчуючи тісними родинними зв'язками [19]. У соціальних мережах молоді люди знаходять однодумців, які поділяють їхні думки, переконання й погляди; дізнаються про останні події; можуть придбати речі; знайти відповіді на запитання, що турбують їх. Разом з тим засобами соціальної мережі можна ділитися знаннями, надавати допомогу іншим.

Проте, оскільки в молоді недостатньо досвіду використання соціальних мереж саме в організації студентського волонтерства, варто активізувати таку практику за рахунок розроблення та розміщення цікавого, різнопланового контенту про діяльність благодійних організацій, волонтерських загонів зокрема: анонси майбутніх заходів, пост-релізи заходів, використовувати відео, фотографії, вести діалог із сегментною групою, якій надається допомога; відстежувати й оперативно реагувати на негативні відгуки та вживати заходів щодо усунення зауважень. До того ж

соціальні мережі як рекламоносії мають низку переваг, як-от: цільовий склад аудиторії, висока оперативність управління рекламною кампанією та отримання зворотного зв'язку; більш низька вартість порівняно з іншими засобами масової інформації. Рекламування благодійної діяльності засобами інтернет-маркетингу в соціальних мережах є важливим чинником успішного просування послуг, які надаються студентськими волонтерськими організаціями, об'єднаннями тощо.

Отже, організація та підтримка студентського волонтерського руху потребує виваженого осмислення її результатів з боку організаторів, комплексної підготовки учасників та безпосередньо практичного втілення конкретної справи. Результатом участі студентів у волонтерстві є усвідомлення ними морально-духовних цінностей, а також співвіднесення власної мети життя до його реальних умов [32].

Одним із напрямів волонтерської діяльності студентства є благодійницька діяльність, яка сприяє засвоєнню норм і стереотипів поведінки, а також взаємодії з різними людьми, які мають досвід моральних вчинків та є зразками сформованої ціннісної установки. Велику роль у цьому відіграють заходи, що проводяться в рамках навчальних занять та позааудиторного часу, зокрема:

- демонстрація зразків милосердя під час Другої світової війни, у подіях антитерористичної операції на сході України;
- інформування студентів про історичні традиції милосердя;
- дослідження етичних і аксіологічних аспектів цієї якості;
- ознайомлення з основними положеннями чинного законодавства у сфері благодійницької діяльності;
- зустрічі з представниками громадських організацій, які покликані надавати допомогу хворим, нужденним, безхатченкам та ін.

Залучення молодого людини до благодійної діяльності відбувається в п'ять етапів:

- емоційного налаштування на вчинення дії;

- усвідомлення соціальної значущості майбутньої дії;
- вчинення дії;
- самоусвідомлення наслідків дії;
- прогнозування продовження дії.

Отже, залучення студентів до благодійної діяльності здійснюється системно, поступово, що й забезпечує формування свідомого сприйняття особистістю власної ролі благодійника та здійснення моральної саморегуляції під час переходу від однієї моральної дії – вчинку милосердя – до системи моральної поведінки.

Умова третя – використання соціального проектування як засобу формування почуття милосердя студентської молоді у благодійній діяльності.

Становлення сфери соціальної активності студента розпочинається з перших днів його перебування в закладі вищої освіти, де поступово розгортається особистісне самоствердження майбутнього фахівця, розвивається його самосвідомість, формується особистісна позиція та значущі індивідуально-особистісні й професійні якості. Формування соціальної активності відбувається в процесі міжособистісної взаємодії в системі „студент – студент”, „студент – викладач” і доповнюються іншими моделями – соціальними, які виходять за межі освітнього процесу та потребують критичного осмислення тієї чи тієї ситуації. Набуття досвіду свідомого вибору та виконання тих чи тих соціальних ролей відбувається насамперед під виховним впливом педагогів.

Проблему міжособистісної взаємодії учасників навчально-виховного процесу розглядають переважно в контексті дослідження різних аспектів педагогічного спілкування, яке було об'єктом наукових розвідок С. Александрова [6], Н. Бажинової [18], Л. Белової [22], О. Бодальова [31], І. Булаха, Л. Долинської [38], Т. Буяльської [39], О. Гуменюк [59], Н. Калашникової [102], В. Кан-Калика [104], А. Капської [106], В. Киричука [109], О. Погребняк [177], а саме: загальні питання психології педагогічної

взаємодії у вищій школі; діалогічна взаємодія викладача й студента як умова особистісно-професійного зростання спеціаліста; психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів; вплив взаємин викладачів і студентів на формування „Я-концепції” майбутнього фахівця; емоційність у стосунках викладача зі студентами; взаємини з викладачами як детермінанта психічного стану та психотравматизації студентів; моделі кураторства у вищій школі тощо.

Міжособистісна взаємодія виникає й розвивається в процесі спілкування. Навчання неможливе поза спілкуванням, адже тільки завдяки спілкуванню воно стає чинником інтелектуального розвитку людини. Однак там, де є спілкування, там є і формування, тобто формування людини як особистості. У цьому розумінні спілкування в навчанні, а значить і саме навчання, стає одночасно і чинником формування студента.

Феномен спілкування здійснює багатозначний вплив на стосунки між викладачем і студентами, які відбуваються у двох площинах: перша показує, що суб'єктом та ініціатором спілкування є педагог; друга означає, що суб'єктом є студент. При цьому зазначимо, що домінуючу роль відіграє площина, яка характеризується спілкуванням, спрямованим від педагога до студента. Водночас оптимізація педагогічного спілкування, на думку О. Леонтєва, створює найкращі умови для формування особистості, забезпечує сприятливий емоційний клімат, управління соціально-психологічними процесами, дозволяє максимально використовувати особистісні особливості педагога [133].

Результат навчально-виховного процесу в закладі вищої освіти значною мірою визначається змістом міжособистісної взаємодії між студентами й викладачами, побудованим на основі доброчесності, поваги та милосердя. Ми згодні з думкою Т. Авксентєвої, яка вважає що залишаючись суб'єктом системи формування майбутнього фахівця, викладач має виявляти готовність сприймати студента теж суб'єктом професійного навчання: з його можливостями, інтересами, турботами, комплексами, стереотипами тощо.

Відтак здійснювати вплив на студентів необхідно не лише змістом своїх лекцій чи інших навчальних занять, але й усією своєю особистістю, поведінкою, звичками, манерами, своїм ставленням до справи, науки, колег і, в першу чергу, – до студентів. Саме прояв людяності, толерантності, взаємоузгодженості дій сприятиме формуванню в студентів ціннісного ставлення до процесу навчання, відповідальності за власні вчинки та їхні наслідки. Педагогіка співробітництва, партнерства тим і вирізняється від авторитарного, догматичного формування, що в її основі лежить принцип прийняття людини такою, якою вона є, якою її створила природа. Не можна її ламати, нав'язувати алгоритм дій, стиль життя. Продуктивною є лише дружня, щира, тактовна допомога у виробленні позитивного особистісного ставлення до світу, людей, спілкування й діяльності [3].

До того ж необхідно створювати таку атмосферу в студентському середовищі, так надавати ненав'язливу дружню допомогу, впливати на дії і психіку, щоб у студентів формувалися потрібні, у першу чергу, для них, особистісні якості й риси: соціальна активність, об'єктивна самооцінка, уміння взаємодіяти з іншими, почуття милосердя й обов'язку, порядність тощо [3].

Отже, виховний акт педагога має характеризуватися належною психологічною силою й наполегливістю, тривати стільки, скільки потрібно, і бути цілковито зосередженим на кожному вихованцеві. В іншому разі виховну дію не можна вважати високоефективною щодо її перетворювальних можливостей [1]. Адже учасники виховного процесу є рівноправними партнерами в процесі спілкування, ставляться уважно до поглядів один одного, визнають право кожного на самоідентичність, узгоджують свої позиції. Педагог має уникати жорстких приписів, не ставитися до вихованця як до пасивного об'єкта своїх впливів; зважати на його психологічний стан, життєвий досвід, систему звичок і цінностей; виявляти емпатію, вдаватися до конструктивних та продуктивних виховних дій; бути схильним до творчості та педагогічної рефлексії [2].

Становленню соціальної активності студентів сприяє формування в них критичного мислення. Адже для прояву соціальної активності (вчинку милосердя) студентові необхідно володіти певними вміннями, навичками, здібностями, які здатні сприяти встановленню контактів з іншими людьми (комунікативними); забезпечувати чітку організацію та системність виконання завдань (організаторські). Крім того, студентові знадобиться вміння відстоювати свою позицію, аналізувати події, передбачати результати, складати план дій тощо. Тому формування критичного мислення – один із ефективних механізмів протистояння стереотипам та упередженості соціально активності студентів [16].

Одним із ефективних засобів прояву в студентів соціальної активності є участь у соціальних проектах, які розвивають моральні особистісні якості: гуманність, толерантність, емпатію та милосердя.

Соціальне проектування – це науково-теоретична і предметно-практична діяльність, спрямована на пошук оптимальних механізмів перетворення навколишньої дійсності та на їхню подальшу реалізацію в певному місці, часі та з конкретними ресурсами [12].

На думку С. Луків, „соціальний проект – це сконструйоване ініціатором проекту соціальне нововведення, метою якого є створення, модернізація або підтримка змін у середовищі матеріальної чи духовної цінності, яке має просторово-часові і ресурсні межі і вплив якого на людей визнається позитивним за своїм соціальним значенням” [137]. Проте це твердження вимагає певного коригування, оскільки об’єктом соціального проектування часто є складні саморозвивальні соціальні системи, на функціонування яких впливає величезна кількість чинників, які можуть бути не враховані суб’єктом проектування в процесі проектної діяльності.

Формування почуття милосердя можна здійснювати й на основі комунікативно-діяльнісної методики, розробленої Л. Назаренко [154], яка складається з трьох етапів, а саме:

1) мотиваційно зорієнтований містить створення проблемної виховної ситуації, формування основних завдань педагогічного впливу, обговорення протиріч, проблем, проектування діяльності (план, термін, способи взаємодії);

2) змістово-операційний, протягом якого здійснюється розбивка змісту проекту на конкретні справи, об'єднання в групи, визначення ролей, вибір індивідуального маршруту, самостійна творча робота, облік виконаних завдань, обмін інформацією;

3) рефлексивно-оцінювальний – етап узагальнення інформації та представлення „продукту” проведеної роботи у творчій формі, аналіз колективної та власної діяльності, зіставлення результатів з поставленими завданнями, оцінка соціальної та особистісної значущості проекту, виявлення проектної перспективи [154].

Домінантними фазами цієї методики є актуалізація та мотивація власного життєвого досвіду студентів, що й забезпечує умови виникнення виховної ситуації, а також презентація особистісних творчих досягнень і соціальна рефлексія.

Застосовуючи зазначену вище методику, куратор має знати рівень сформованості почуття милосердя, а також рівень соціальної компетентності студентів щодо створення благодійних проектів.

Аналіз форм, методів та засобів виховної діяльності в студентських групах довів, що стрижнем у розв'язанні завдання формування соціальної активності студентства, зокрема милосердя, стали проектні форми роботи, що забезпечили реалізацію визначених нами соціально-педагогічних умов. Кожен проект упроваджувався за вже визначеним алгоритмом:

- а) робота над проблемою відповідного напрямку студентським активом;
- б) обговорення теми прогнозованого проекту, актуалізація зацікавленості студентів проблемою, обґрунтування необхідності його розгортання;

в) формування творчих груп, розподіл завдань між членами групи студентів, розробка плану проекту;

г) збір додаткової інформації кожним членом групи залежно від його завдання в проекті;

д) координація дій керівниками проекту, здійснення корекції виконавської діяльності учасників проекту;

е) оформлення проектів (сценарії, фото-, відеоматеріали, плакати, малюнки, банер за потреби, допомога педагогів або студентів старших курсів);

ж) презентація та захист, етап реалізації проекту;

з) підведення підсумків, оцінка об'єктивних результатів роботи студентів.

Отже, обґрунтування визначених соціально-педагогічних умов слугуватиме динамічному процесу їх реалізації на формувальному етапі.

2.2. Реалізація соціально-педагогічних умов формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності

Оскільки організація експериментального дослідження формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності передбачала перевірку ефективності визначених та обґрунтованих нами соціально-педагогічних умов, ми спрямували свої зусилля на:

– підвищення позитивної ролі викладача в процесі залучення студентів до благодійної діяльності;

– послідовність етапів підготовки студентів до благодійної діяльності;

– створення середовища щодо формування почуття милосердя в благодійній діяльності закладу вищої освіти.

Упровадження соціально-педагогічних умов формування почуття милосердя в студентській молоді в благодійній діяльності здійснювалося

шляхом забезпечення реалізації її емоційно-ціннісного, інтелектуального, діяльнісного та рефлексивного компонентів послідовно протягом трьох етапів: підготовчого, координаційного та технологічного, кожний з яких підсилював новоутворення попереднього.

Отже, на підготовчому етапі реалізації зазначених компонентів формування почуття милосердя в студентській молоді було визначено суб'єктів внутрішнього та соціальні інституції зовнішнього рівнів соціально-виховного середовища закладу вищої освіти, скоординована взаємодія яких у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів здатна активізувати соціальний розвиток студентів з формування в них почуття милосердя. На цьому етапі також було виокремлено напрями спільної діяльності, уточнено її стратегію й тактику, визначено форми та методи, упровадження яких має забезпечити ефективну взаємодію визначених соціальних інституцій внутрішнього та зовнішнього рівнів соціально-виховного середовища кожного експериментального вишу щодо активізації участі студентства в благодійній діяльності та формування в них почуття милосердя. У кожному експериментальному ЗВО (відповідно до визначених суб'єктів впливу, їх соціально-виховного потенціалу) було складено план соціально-виховної роботи з формування в студентів почуття милосердя.

Для цього в експериментальних ЗВО (окремо в кожному) відбулися перші засідання заступників деканів факультетів із кураторами груп студентів, представниками студентської ради, за результатами яких було прийнято рішення про початок організації благодійної діяльності та визначено сфери активності й відповідальності кожного з учасників.

Зокрема, декани факультетів, завідувачі профільної кафедри, куратори студентських груп були зорієнтовані на спільну роботу щодо:

- складання переліку зовнішніх соціальних інституцій, з якими вже співпрацює заклад вищої освіти в процесі організації благодійної діяльності (із зазначенням мети, напрямів, змісту, форм та методів роботи, у межах яких реалізується співпраця);

- складання електронної картотеки людей, які потребують допомоги (викладачі вишу, які вже не працюють; діти-інваліди; багатодітні сім'ї, діти, які через обставини потребують на допомогу).

Куратори груп та представники органів студентського самоврядування (студентські ради експериментальних закладів вищої освіти, студентські ради гуртожитків та старостати факультетів) були зорієнтовані на виявлення найбільш активних студентів (насамперед, з неформальних лідерів, які б могли організувати й повести за собою студентську молодь) для генерування ідей щодо урізноманітнення форм і методів благодійної діяльності та формування у студентів почуття милосердя, участь у яких здатна зацікавити студентську спільноту. Також на них покладалося поширення серед студентів інформації про необхідність участі в благодійній діяльності, стимулювання проявів активності студентської молоді.

У роботі на підготовчому етапі впровадження першої педагогічної умови (*збагачення змісту освітньої діяльності вишу морально-духовними цінностями, що є підставою формування в студентства моральних якостей, зокрема милосердя*) виникли певні труднощі, пов'язані з нерозумінням більшістю учасників (причому в обох експериментальних ЗВО) суті морально-духовних цінностей, що було прогнозованим (з огляду на результати проведеної діагностики) та ще раз опосередковано підтвердило актуальність експериментальної роботи, зокрема з організації соціально-педагогічної просвіти педагогічних працівників експериментальних ЗВО, проведення якої (насамперед, у формі лекції-дискусії та навчально-методичного семінару) заплановано на наступному етапі впровадження. Для активізації діяльності студентів в отриманні нових знань, пов'язаних із морально-духовними цінностями, ми використовували традиції факультетів університету, організацію процесу навчання, самоврядування, громадську діяльність, організацію дозвілля студентів.

Організація процесу навчання студентів відбувалася згідно з планами та стандартами закладу вищої освіти. З метою реалізації завдань нашого

дослідження ми домоглися змін у варіативній частині навчального плану експериментальних академічних груп. Так, було введено викладання елективних спеціальних курсів за вибором студентів 1 – 2 курсу. Найбільший інтерес викликали у студентів такі спецкурси:

- „Благодійництво як моральний феномен ХХІ століття”;
- „Волонтерський рух та благочинність у молодіжному середовищі”.

До того ж, програма спецкурсу „Волонтерський рух та благочинність у молодіжному середовищі”, яка розрахована на 12 годин (по 2 години на кожен тему), базувалася на провідних ідеях педагогіки, соціальної роботи, громадянської освіти молоді. Вивчення цього спецкурсу передбачало розв’язання таких завдань, як:

- ознайомлення студентів з історією виникнення волонтерського руху та його сучасною світовою й вітчизняною практикою;
- забезпечення студентів теоретичними знаннями про сутність почуття милосердя, зміст та специфіку волонтерства та благодійної діяльності;
- формування усвідомлення суспільної значущості волонтерської роботи та благодійної діяльності, необхідності її організації в студентському середовищі;
- ознайомлення студентів з технологією благодійної діяльності, напрямками волонтерської роботи.

Зміст цього спецкурсу забезпечив отримання знань, умінь і навичок, необхідних студентам для практичної роботи в благодійних акціях, волонтерських загонах. Спецкурс містить такі теми:

1. Благодійництво та волонтерський рух у системі соціальної допомоги: історія та сучасний стан.
2. Світовий досвід благодійництва та волонтерства.
3. Діяльність благодійних організацій в Україні.
4. Принципи організації благодійної та волонтерської організації.
5. Напрями діяльності волонтерського загону.

У межах вивчення спецкурсу використано різноманітні форми занять: лекції, семінарські та практичні заняття, тренінги, дискусії, виконання індивідуальних і групових творчих завдань, реалізація проектів, які вимагали не лише репродуктивних знань студентів, але й були спрямовані на оволодіння ними технологій благодійної діяльності, зокрема волонтерства.

У процесі вивчення спецкурсу в студентів формувалося уявлення про:

- сутність благодійництва та волонтерства, їх історію та сучасний стан у громадянському суспільстві;

- нормативно-правову базу, яка регулює основи благодійництва та волонтерства;

- досвід благодійних організацій та волонтерських груп, які діють в Україні.

Студенти, вивчаючи спецкурс, набули вмінь і навичок:

- організовувати роботу благодійних акцій та волонтерських загонів;

- використовувати технології соціальної роботи;

- визначати специфіку волонтерської роботи з урахуванням різних категорій підопічних (ветерани війни, інваліди; люди похилого віку, діти з особливими потребами, хворі та ін.);

- емпатії та рефлексії.

Практика викладання спецкурсу „Волонтерський рух та благочинність у молодіжному середовищі” дає змогу констатувати, що доцільність його введення у варіативну частину навчального плану у закладах вищої освіти незалежно від професійної спеціалізації не викликає сумніву.

Оскільки в юнацькому віці підвищується інтерес особистості до самореалізації в соціальному середовищі, нами було розроблено орієнтовні теми виховних заходів, які доцільно проводити на рівні факультету в закладі вищої освіти, зокрема такі: „Моральний ідеал і його місце в житті людини”, „Моральні основи родини”, „Духовні скарби народу”, „Традиції благодійництва в Україні та за кордоном”, „Меценати ХХІ століття”.

Отже, перевірка ефективності першої соціально-педагогічної умови дала змогу констатувати, що проблема формування почуття милосердя студентів у закладах вищої освіти має розглядатися і в концептуальній площині, і практичній – на рівні організації навчально-виховного процесу та в позааудиторній виховній роботі.

Для активізації сфери навчання в соціально-виховному середовищі експериментальних ЗВО в напрямі формування почуття милосердя в студентській молоді – майбутніх соціальних працівників передбачено доповнення змісту навчальних дисциплін темами морального спрямування; планування програми проходження навчальної практики в закладах соціально-педагогічного спрямування з урахуванням необхідності реалізації завдань участі в благодійних проектах чи благодійних акціях вишу та міста.

Сферу самоврядування студентської молоді було активізовано в межах такої комплексної форми організації соціально-виховної роботи в закладі вищої освіти, як студентський клуб „Школа соціальності”. Студентські ради експериментальних ЗВО було зорієнтовано на поширення серед майбутніх соціальних педагогів і соціальних працівників інформації щодо започаткування такої організаційної форми соціально-виховної роботи, мету, завдання, напрями її діяльності, а також інформації про можливість студентів самостійно обрати керівну групу клубу (яку необхідно зорієнтувати на встановлення та підтримання постійного зв’язку із студентськими радами).

Дозвілля студентів – майбутніх соціальних педагогів було урізноманітнено завдяки таким формам організації дозвіллевої діяльності, як: конкурси, концерти, творчі вечори, КВК, влаштування студентських флешмобів. У контексті формування почуття милосердя в студентській молоді у соціально-виховному середовищі ЗВО ці заходи були тематичними, мали моральну спрямованість, відповідали основним завданням даного дослідження. Зокрема, було проведено конкурси: „Кращий студент – соціальний педагог року”; „Кращий відеоролик на тему „Ми – соціальні працівники” (спільно з місцевим телевізійним каналом)); творчі вечори: „Ми

з тобою одного фаху!” (спільно з бібліотекою), „Квартирник „Ми – не поруч, ми – разом!” (у студентському гуртожитку); студентського флешмобу (акція „Хто, якщо не Ми?”). До участі в них було залучено представників зовнішніх соціальних інституцій.

Формування позитивної громадської думки студентів – майбутніх фахівців соціальної сфери щодо професійних зобов'язань, усвідомленого та відповідального ставлення до необхідності їхнього виконання здійснювали завдяки громадській діяльності (зокрема, у співпраці з Херсонським міським Центром соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, Центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді) шляхом використання форм роботи, які стимулювали соціальну активність, відповідальність та громадянську позицію студентської молоді: опитування в соціумі, соціальна реклама, відвідування прийомника-розподільника для дітей, які потрапили в складні життєві обставини.

Формою роботи на підготовчому етапі реалізації умови був переважно семінар, зокрема, такі його різновиди, як семінар-зустріч, модеративний семінар, науково-практичний та навчально-методичний семінар.

Так, у межах роботи з кураторами студентських груп, участь яких передбачена програмою експерименту відбулися семінари-зустрічі з ними. У роботі з кураторами їхню увагу акцентовано на тому, що у закладі вищої освіти необхідним є культивування визнання студентами – майбутніми соціальними педагогами цінності майбутньої професії як основної життєвої перспективи, формування позитивно-ціннісного ставлення до вимог професійних зобов'язань, усвідомлення їх як обов'язку тощо. При цьому наголошено, що це можливе лише за умови інтенсивного залучення студентів до роботи з формування моральних якостей, в тому числі й милосердя на необхідність якого куратори й були зорієнтовані. Крім того, були роз'яснені конкретні завдання діяльності кураторів, презентований орієнтовний план соціально-виховної роботи в межах реалізації визначених завдань, у якому було виокремлено сфери активності й відповідальності кураторів. Кураторам

необхідно було погодити цей план із їхніми власними планами виховної роботи зі студентською групою, внести відповідні зміни. Аналіз ходу проведення семінару-зустрічі дозволив виявити, що загалом куратори (в обох експериментальних ЗВО) виявили зацікавленість проблемою формування почуття милосердя студентської молоді в процесі благодійної діяльності, підтримали позицію щодо її актуальності. Значущим результатом роботи в межах семінару-зустрічі з кураторами груп студентів стало отримання їхньої згоди на активну участь у реалізації експериментальної роботи щодо вирішення означеної проблеми.

На початку роботи науково-практичного семінару обговорено результати аналізу змісту навчальних планів експериментальних ЗВО, навчальних програм дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної, природничо-математичної (фундаментальної) й професійно зорієнтованої (професійно-практичної) підготовки, проведеного з метою виявлення дисциплін етико-морального змісту в освітньо-професійній програмі підготовки фахівців, частки та місця в ній дисциплін, що містять теми морального спрямування, який засвідчив недостатній рівень уваги до проблеми формування гуманних почуттів студентів у процесі професійної підготовки у ЗВО. Для підтвердження цього учасникам науково-практичного семінару було презентовано результати проведеної діагностики, які засвідчили переважно низький рівень усвідомлення студентами змісту основних моральних понять. Повідомлено також, що переважно низький рівень є наслідком відсутності або скорочення годин на лекційні та семінарсько-практичні заняття за темами морального спрямування, їх винесенням на самостійне опрацювання студентами. Особливої уваги було приділено вивченню вітчизняного і закордонного досвіду у підготовці та проведенні благодійної діяльності студентами вишу, їх свідомої участі і допомозі незахищеним верствам населення.

Зміст навчальних дисциплін відпрацьовувався та доповнювався під час проведення виховних заходів, що сприяли актуалізації духовно-моральних

аспектів життя: „Моральний ідеал і його місце в житті людини”, „Моральні основи родини”, „Духовні скарби народу”, „Традиції благодійництва в Україні та за кордоном”, „Меценати ХХІ століття”.

Під час практичної підготовки у виші студенти набували досвіду організації роботи благодійних акцій та волонтерських загонів; використання технологій соціальної роботи; визначення специфіки волонтерської і благодійної діяльності з урахуванням різних категорій підопічних (ветерани війни, інваліди, люди похилого віку, діти з особливими потребами, хворі тощо); емпатії, рефлексії.

Для впровадження другої соціально-педагогічної умови – *залучення студентської молоді до різних видів благодійної діяльності поза аудиторній роботі закладів вищої освіти на підставі положень „Концепції виховання студентів”* – нами доповнено зміст „Концепції виховної діяльності” Херсонського національного технічного університету модулем „Я – гуманіст”. Так, зміст цього модуля вплинув на характер концепції виховання, унаслідок чого з „національно-демократичної” вона перетворилася на „національно-гуманістичну”, визначивши своєю метою формування свідомого громадянина-патріота Української держави, активного провідника національної ідеї, представника української національної еліти через набуття молодим поколінням національної свідомості, активної громадянської позиції, високих моральних якостей та духовних запитів, що керується у своїй діяльності вимогами загальнолюдського й національного етикету, спроможний діяти творчо в сучасних умовах, це справжній патріот, який дбає про свою честь і гідність та здатен до морального вчинку милосердя.

До стратегічних орієнтирів виховної діяльності Херсонського національного технічного університету під час розробки Стратегії розвитку закладу на 2014–2020 роки, крім „забезпечення гармонійного розвитку особистості на основі засвоєння європейських та національних цінностей і корпоративних традицій та сприяння участі студентів у діяльності органів

студентського самоврядування” [155], за нашою пропозицією було віднесено й формування соціальної активності та активної громадянської позиції студентської молоді.

Як результат, відповідна організація виховної роботи в зазначеному закладі вищої освіти передбачала серед інших спрямування до вирішення й таких завдань:

- вивчення, узагальнення та впровадження кращих надбань міжнародного досвіду організації виховної роботи в процес формування активної громадянської позиції особистості, зокрема благодійної діяльності;
- сприяння вихованню духовності та культури шляхом залучення студентської молоді до участі в добродійних акціях, розвитку волонтерського руху [202].

Внесення змін до концептуальних засад виховання студентської молоді в кожному експериментальному закладі вищої освіти здійснювалося відкрито й колегіально. Цьому передувало обговорення нової редакції документів лідерами учнівського самоврядування, професорсько-викладацьким складом та ухвалювалося конференцією – вищим органом самоврядування.

До того ж нам удалося домогтися, щоб благодійна діяльність як засіб формування почуття милосердя студентів була офіційно задекларованою в статутних документах, програмах розвитку експериментальних закладів вищої освіти.

Аналіз Концепцій виховання студентів виявив, що пріоритетними напрямками виховної роботи в закладі вищої освіти є фізичне, національно-патріотичне, художньо-естетичне, формування здорового способу життя, проте всі напрями є розрізненими й не містять аксіологічної основи. З іншого боку, морально-духовне формування не виокремлюється, „розсіюється” за іншими напрямками, унаслідок чого не виконує своєї функції – формування ціннісно-сміслової сфери особистості. Проблема формування почуття милосердя студентської молоді розглядалася як другорядна, а благодійна діяльність визначалася видом охоплення студентів змістовним дозвіллям.

У роботі викладачів і кураторів переважали методи і засоби, запозичені зі сфери формування почуття милосердя дітей у загальноосвітньому навчальному закладі, як наслідок – студент був пасивним об'єктом виховного впливу викладача, куратора, що суперечить віковим особливостям розвитку й формування особистості в юнацькому віці. Рівень сформованості почуття милосердя зазвичай визначався ступенем його активності в різноманітних виховних справах, без актуалізації ціннісного апарату та оцінювання компетентностей, необхідних для інтеграції особистості студента в соціальне середовище та їх готовності до морального вчинку.

Серйозною вадою традиційного підходу до морального формування студентської молоді, зокрема почуття милосердя, є нехтування психолого-педагогічними особливостями соціалізації молоді, її зацікавленістю самодіяльними формами роботи, активного прояву громадянської позиції.

До того ж студенти віддають перевагу таким стосункам у системі „куратор – студент”, які ґрунтуються на довірі, взаєморозумінні, співучасті, умінні наставника завойовувати авторитет не владою, а власною особистістю.

Розмірковуючи про формування почуття милосердя в студентів, особлива увага має бути привернута до особистості викладача: його зовнішнього вигляду, культури, ерудиції, професіоналізму, доброзичливості манер, порядності вчинків, ставлення до своїх обов'язків, уміння передати знання та заохотити студентів до набуття й постійного поповнення знань, толерантності, поваги до особистості [187], кожна лекція, практичне чи семінарське заняття матимуть виховну спрямованість, сприятимуть засвоєнню загальнолюдських норм моралі та формуванню готовності до прояву високого морального вчинку.

До того ж в організації навчального процесу характер взаємин викладача і студентів має становити цілеспрямовану взаємодію, спрямовану на ефективне здійснення цілей навчання й формування, що ґрунтується на

взаємній повазі й розумінні спільності цілей діяльності і викладача, і студента [183].

Отже, будучи суб'єктом формування, студенти співвідносять власні морально-ціннісні орієнтації з подібними ж орієнтаціями викладача, і якщо їхній збіг зафіксовано, особа викладача стає для них значущою та референтною. При цьому студенти добре розрізняють, де викладач просто транслює матеріал, з відповідною змістовою насиченістю, а де він постає із власною авторською позицією.

Формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності вимагає розв'язання проблеми комплексного підходу до процесів формування особистості та набуття студентами професійних знань, умінь і навичок; установалення суб'єктно-суб'єктної взаємодії викладачів (кураторів) і студентів; інтеграції організованого виховного впливу з боку кураторів студентських груп та студентського самоврядування; налагодження співпраці закладів вищої освіти з іншими інституційними партнерами.

До того ж саме куратор академічної групи втілює в життя основні завдання концепції виховання студентської молоді в закладах вищої освіти

Саме куратори об'єктивно, неупереджено сприймають особистісні властивості й конкретні вчинки студентів, їхні мотиви й переживання, розуміють індивідуальні та вікові особливості студентів. Емпатія, чутливість до внутрішнього, духовного життя вихованців, глибоке розуміння їхніх думок і почуттів є основою їхньої взаємодії, що позитивно впливає на підготовку останніх до свідомого вчинення милосердя через благодійну діяльність.

Безпосередньо процес підготовки студентів до вчинення милосердя через благодійну діяльність *передбачав певну послідовність етапів* з перших днів перебування молоді людини в студентському середовищі, а саме:

- діагностичний;
- мотиваційний;

- формувальний;
- рефлексивний.

На першому – *діагностичному* – *етапі* куратор проводив діагностику та визначення сукупності моральних рис, які притаманні особистості студента. На основі діагностики рівня сформованості моральних якостей особистості, а також рівня соціальної культури студентів куратор отримав можливість визначити ті з них, які потребують особливого педагогічного впливу та відповідної психолого-педагогічної корекції. Для цього системно було задіяно не лише діагностичні методики, але й інтерактивні форми і методи: „відкритий мікрофон”, „диспут”, „дебати” тощо.

Мотиваційний етап сприяв мотивації студентів до усвідомлення сутності поняття „милосердя” на конкретних прикладах з історії країни, регіону, міста, району, оскільки мотивованість особистості на добрі вчинки може бути різною. Ф. Ніцше пояснював милосердя бажанням піднести себе у власних очах [103], а В. Сухомлинський милосердя вважав високим почуттям людини [209], у нашому експерименті однаково пропорційно приділено увагу і формуванню почуття милосердя, і формуванню мотивів до його прояву через благодійну діяльність. Так, нами було виокремлено такі мотиви:

- піднесення себе у власних очах;
- визнання себе у студентському середовищі, мотив зовнішній [187];
- бажання відповідати моральній нормі. Цей мотив сприяв подальшому розвитку мотивації і створював для цього підґрунтя [180];
- прояв емпатії як найвищої сходинки розвитку особистісної мотивації [189].

Отже, загалом прояв почуття милосердя виявляв любов до людини, співпереживання її ситуації й досягався за наявності власної готовності.

На третьому – *формуальному* – *етапі* власне й відбувалося формування готовності студентів до прояву милосердя в процесі благодійної діяльності через вчинки. Формування студента в дусі моралі розпочиналося зі знайомства із викладачами навчального закладу, їхньої тісної щоденної

взаємодії та співпраці. До того ж особистість викладача мала певний виховний вплив через власний досвід, ставлення до суспільних проблем та задіяності в їх розв'язанні. До того ж студенти в процесі професійної підготовки, дозвіллевої та суспільно корисної діяльності є дотичними до проблем соціуму, опікуються його моральними аспектами, вони отримують вагомий не тільки досвід, а й значущий стимул для формування власної громадянськості, людяності, загальнолюдських і суспільних цінностей, особистісного духовного розвитку.

Ураховуючи, що цілісність особистості визначається її якостями, зокрема: переконаністю, відповідальністю, стійкістю, цілеспрямованістю, а головне соціальною спрямованістю, то будь-який вид діяльності студента – навчання, праця, суспільна робота, спілкування, позааудиторна діяльність, громадянська позиція, ставлення до сім'ї, навколишньої дійсності – було свідченням їхньої моральної зрілості щодо вчинення поведінкового акту милосердя [119; 120].

Четвертий етап – *рефлексивний* – спонукання студентів до самоформування, самотворення та самореабілітації. На цьому етапі набула актуальності індивідуальна виховна робота, зумовлена індивідуально-особистісними особливостями студентів, через які змінюється будь-який соціально-педагогічний вплив на особистість. До того ж, щоб впливати на особистість, необхідно вивчити її індивідуальність на основі довірливих, доброзичливих стосунків між студентами та викладачами. Корекція відхилень у свідомості й поведінці окремих студентів здійснювали шляхом створення спеціальних педагогічних ситуацій, що сприяли усуненню наявних в особистості студента негативних якостей (активізація прихованих почуттів, зміцнення віри у власні сили, паралельна педагогічна дія та ін.).

До того ж ефективність виховної діяльності куратора визначається не формою планування та кількістю заходів, а тим, наскільки він знає своїх студентів, опікується їхніми проблемами й вибудовує стратегію і тактику виховної взаємодії.

Тому важливим чинником формування почуття милосердя в студентів є їх залучення до благодійної справи. Її здійснення в процесі позааудиторної діяльності створює можливості для накопичення досвіду небайдужого, турботливого, безкорисливого ставлення до людей [100]. До того ж ЗВО має піклуватися про створення та розвиток середовища благодійної діяльності, що актуалізує питання налагодження співпраці закладу з іншими інституційними партнерами – благодійними організаціями, фондами, недержавними громадськими організаціями, які займаються доброчинністю.

Оскільки середовище – це сукупність явищ, процесів та умов, що здійснюють вплив на досліджуваний об'єкт [126], то соціальне середовище – це сукупність об'єктивних і суб'єктивних соціальних чинників, що впливають на розвиток особистості. Соціальне середовище з його численними чинниками є підґрунтям соціалізації й водночас основним системоутворювальним елементом цього процесу.

З огляду на функції, які покладаються на середовище благодійної діяльності, ми розглядаємо його як соціально-педагогічне відкрите утворення, у якому студенти набувають соціального досвіду, соціальної активності, отже, відтворюючи та вдосконалюючи особистісні моральні цінності.

Нами схарактеризовано основні властивості середовища благодійної діяльності закладу вищої освіти (див. табл. 2.1).

Як бачимо, структура та функції середовища благодійної діяльності визначають рівень свободи й активності її учасників, мотивуючи студентів до активних дій для власного вдосконалення та покращення суспільства.

**Характеристика середовища благодійної діяльності
закладу вищої освіти**

Властивість	Характеристика	Функції середовища благодійної діяльності
Конвергентність	Узгодження зв'язків між об'єктами та суб'єктами благодійної діяльності	Розширення світогляду студентів, становлення сфери їхнього спілкування, отримання ними досвіду благодійництва. Формування спеціальних навичок, необхідних для здійснення благодійної діяльності. Забезпечення рівноваги між тривалістю, масштабами благодійної допомоги та потенційними можливостями студентів-суб'єктів благодійності
Спрямованість	Забезпечення соціальної спрямованості дій суб'єктів благодійної діяльності	Підвищення активності учасників благодійної діяльності. Підвищення відповідальності студентів за результати й наслідки благодійного вчинку
Чуттєвість	Відображення співвіднесення емоційного та раціонального у свідомості та поведінці суб'єктів благодійної діяльності	Контроль та регулювання чуттєво-емоційного фону благодійної діяльності. Забезпечення в студентів відчуття корисності від здійснення благодійної діяльності. Дотримання права вільного вибору об'єкта надання благодійної послуги
Мобільність	Непостійність об'єктів і суб'єктів благодійної діяльності	Сприяння спрямованості благодійництва на задоволення соціальних запитів та інтересів студентів. Дотримання права суб'єкта на вибір форми благодійної діяльності

Отже, побудоване середовище благодійної діяльності ЗВО дає змогу реально відтворити наукову позицію щодо визнання її особливою формою спонтанного самовиявлення вільних громадян і добровільно сформовану

ними для відстоювання власних інтересів організацій та об'єднань у всіх сферах життя суспільства і як певну систему відносин, яка склалась для досягнення певної спільної мети-реалізації власних бажань, себе через надання безкорисливої допомоги іншим [104].

Ефективною формою формування почуття милосердя в студентів у процесі благодійної діяльності був соціально-психологічний тренінг. Він застосовувався з метою розвитку моральної свідомості студентів, корекції, формування й удосконалювання їхньої загальної комунікативної компетентності, вироблення моральних стимулів поведінки та емоційного налаштування на благодійний вчинок. Основним методом, який використовувався в процесі тренінгу, був метод аналізу моральних ситуацій у груповій дискусії та рольовій грі.

З метою забезпечення процесу соціальної активності студентів та підготовки студентів до розробки та реалізації соціальних проектів благодійної діяльності студенти взяли участь у постійно діючому семінарі „Формування почуття милосердя в студентській молоді: сутність, зміст, особливості організації”. Робота постійно діючого семінару передбачала покрокове входження студентів у світ толерантності, емпатії, співчуття та допомоги, милосердя та самопожертви.

Ураховуючи, що особливість милосердя як моральної якості полягає в наявності чуттєвого компонента, до практики формування в студентів почуття милосердя було залучено спеціалістів – психологів, соціальних працівників, завдання яких полягало в передачі досвіду психоемоційного самоконтролю, було надано консультації, проводилися тренінги. В окремих випадках за рекомендацією психолога студенти відокремлювалися від виконання завдання, пов'язаного із благодійною справою.

Упроваджуючи третю соціально-педагогічну умову – *використання соціального проектування як засобу формування почуття милосердя студентської молоді у благодійній діяльності* нами насамперед було приділено увагу підвищенню якості „Дискусійних годин куратора”

академічної групи студентів, які сприяли б підвищенню соціальної активності студентів і постійній участі в соціальних благодійних проектах.

У нашому дослідженні години куратора виконували такі функції:

- освітню, спрямовану на розширення кола моральних та етичних знань студентів;
- мотиваційну, яка полягає у формуванні в студентів морального ставлення до об'єктів навколишнього середовища в умовах різних ситуацій;
- змістову, яка полягає в переведенні моральних знань у соціальну практику;
- коригувальну, спрямовану на подолання суперечностей у моральному вихованні студентів;
- рефлексивну, яка полягає в спонуканні до аналізу отриманих знань про моральні цінності, підвищенні інтересу до благодійної діяльності.

У систему Дискусійних годин було впроваджено активні форми їх проведення. Виховний потенціал дискусійного обговорення моральних дилем забезпечувався тим, що студенти отримували можливість висловлювати різні ідеї, уточнювати власне розуміння моральних понять, оцінювати наслідки різних способів розв'язання ситуацій і загалом спільно мислити, відчуючи задоволення від інтелектуального пошуку та спілкування. Завдяки цьому вони вчилися критично мислити, вирішувати складні моральні проблеми на основі аналізу відповідної інформації, зважувати альтернативні думки, приймати обдумані рішення, брати участь у дискусіях.

Під час експериментальної роботи широко застосовано такі прийоми інтерактивної взаємодії, як „велике коло”, „акваріум”, „мозковий штурм” тощо. Використовуючи метод „Педагогічної провокації”, моральні дилеми для обговорення добиралися таким чином, щоб вони містили реальний конфлікт, були значущими для студентів і викликали різні погляди на ситуацію. Дискусії не лише активізували пізнавальну діяльність студентів,

але й сприяли поглибленому аналізу морально-етичних проблем, стимулювали пошук оптимальних способів виходу з конфліктних ситуацій.

З метою поглиблення розуміння студентами сутності норм моральної поведінки під час благодійної діяльності ми широко застосовували такі активні методи формування, як рольові ігри. Оскільки особливістю рольової гри, як уважає Д. Пашенко, є привнесення учасниками гри особистого досвіду, конкретних деталей, емоційних переживань і обміну цінностями під час розв'язання проблеми, яка задається зустріччю „Я” і „Ми” [167, с. 137], ми разом з кураторами проводили ігри, сюжет або основна тема яких була пов'язана з моральним вчинком милосердя, яку пропонувалося розглянути студентам.

З метою гуманізації міжособистісної взаємодії між викладачами і студентами нами було організовано проведення для них соціальною службою індивідуальних і групових консультацій, на яких обговорювалися педагогічні проблеми та вироблявся план дій щодо їх розв'язання. За результатами індивідуальної роботи, зокрема зі студентами, вживалися заходи щодо підвищення в них інтересу до благодійної діяльності.

Ефективною формою формування почуття милосердя в студентів у процесі благодійної діяльності був соціально-психологічний тренінг. Тренінг ми застосовували і з метою розвитку моральної свідомості студентів, і корекції, формування та вдосконалювання їхньої загальної комунікативної компетентності, вироблення моральних стимулів поведінки та емоційного налаштування на благодійний вчинок.

Основним методом, який використовувався в процесі тренінгу, був метод аналізу моральних ситуацій у груповій дискусії та рольовій грі. Технологія включення студентів у дискусію містила такі етапи:

- визначення мети дискусії;
- добір вихідного матеріалу та його трансформація в дискусійну форму;
- моделювання конкретної ситуації та її аналіз;

- організація взаємодії на основі актуалізації особистісних функцій;
- рефлексія.

Особливу увагу приділено підготовці кураторів до проведення тренінгових занять, зокрема ми пропонували моделі ситуацій, які доцільно винести на обговорення студентам, та прийоми „занурення” студентів у моральну ситуацію, а саме:

- прийом альтернативних наслідків (студентам пропонувалось відповісти на запитання: „Що трапиться, якщо персонаж вчинить так або так?” Використання цього прийому сприяло розвитку прогностичних умінь, здатності передбачати наслідки власних вчинків;

- прийом заміни ролей (педагог пропонував студентам уявити себе на місці певного персонажа ситуації: „Якби Ви були на місці..., як би Ви вчинили?”, що спонукали їх до конкретизації власної моральної позиції);

- прийом перенесення досвіду (студентам пропонувалось відповісти на запитання: „Чи не траплялось щось подібне з Вами? Які були Ваші думки, почуття, дії? Оцінюючи зараз подібну ситуацію, чи хотіли б Ви щось змінити у своїй поведінці?”, що, урешті-решт, сприяло аналізу ситуації та формулюванню загальних моральних правил;

- прийом „Чи всі так вважають...” (за допомогою цього прийому студенти усвідомлювали хибність позицій окремих людей, навчалися боротися зі стереотипами, формулювали принципи моральної поведінки).

У процесі групового обговорення ситуацій, пов’язаних із проявом вчинку милосердя, студенти знайомилися з прийомами соціоморального мислення, характерними для вищих рівнів розвитку моральної свідомості. Перший прийом, умовно названий „з-під завіси незнання”, описаний філософом Дж. Роулсом [246]: особистість, яка здійснює моральний вибір, абстрагується від конкретної людини, її становища в суспільстві і діє відповідно до універсальних принципів моралі, застосовує їх до будь-якого члена суспільства. Інший прийом – це застосування „золотого правила” другого порядку, тобто вироблення здатності сприймати ситуацію з позиції

різних людей. Третій прийом полягає в наданні за будь-яких умов рівних можливостей для всіх учасників ситуації. Оволодіння студентами цими прийомами було необхідним для аналізу моральних вчинків, пов'язаних з їхньою участю в благодійній діяльності, вибором об'єктів благодійництва та загалом узгодженістю різних особистісних позицій щодо прояву почуття милосердя.

Практика використання дискусій, тренінгів у поєднанні з обговоренням вчинків милосердя не лише сприяла розвитку критичного мислення студентів, але й навчала викладачів терпимості, відкритості поглядів і думок, адаптації до контексту обговорення, поваги до думки студентів, що позитивно впливало на формування в них почуття милосердя.

З метою забезпечення процесу соціальної активності студентів та підготовки студентів до розробки та реалізації соціальних проектів благодійної діяльності ми запропонували студентам відвідати заняття за програмою постійно діючого семінару з теми „Формування почуття милосердя в студентській молоді: сутність, зміст, особливості організації”.

Робота постійно діючого семінару передбачала покрокове входження студентів у світ толерантності, емпатії, співчуття та допомоги, милосердя та самопожертви.

Крок 1. Розкриття змісту тріади „особистість – вчинок – світ”, де вчинок – не просто опосередкована ланка, а світоглядний зріз життєдіяльності студента.

Оскільки низка вчинків, що реалізують стратегічну моральну установку, становлять лінію поведінки людини, на цьому етапі ми з'ясовували духовні потреби особистості, характер мотивів і допомагали молоді усвідомити, що вчинок – це не тільки спосіб особистісного існування у світі, а відображення життєвих цілей людини, її внутрішньої сили.

Крок 2. Вибір морального вчинку.

Доцільно пояснити студентам, що моральний вчинок розрізняється за своєю конкретною етичною спрямованістю на добро чи зло та вимагає

конкретної ситуації „тут і зараз”, тому що зрозуміти його сутність можна лише під час події та часу.

Структура вчинку може мати такий вигляд:

- задум (чи постановка мети);
- мотивація (тобто внутрішнє (суб’єктивне) обґрунтування задуму);
- вибір (пошук адекватних ресурсів);
- ухвалення рішення (готовність реалізувати задум);
- дія.

До того ж ми намагалися, щоб у студентів було сформованим загальне уявлення про наступний вчинок, щоб вони могли скласти порядок підготовки та проведення заходу. Для цього вони мали надати відповіді на такі запитання:

– організаційні: Коли відбудеться? Які дії потрібно здійснити на етапі підготовки? Хто їх буде виконувати? Який очікується результат?

– технологічні: У якій формі буде проведено? Яким чином? За допомогою чого? Яка допомога потрібна від державних і соціальних служб, установ, недержавних громадських організацій? Які доручення має кожний учасник, рівень їхньої відповідальності?

Після цього справа буде підготовленою так, що її можна буде здійснити реально та ефективно.

Крок 3. Благодійна дія.

У куратора групи є різні ролі:

- учасника справи;
- модератора, який спрямовує дію студентів;
- фасилітатора, який забезпечує взаємодію всіх зацікавлених сторін.

Головне, щоб він не був спостерігачем і лише експертом, адже студенти очікують на допомогу, підтримку, тобто на вчинок милосердя з боку дорослого.

На цьому етапі бажано обговорити підсумкові питання:

- Яка і кому користь була від проведеної справи?

- Чи всі виконали отримані доручення, якість їх виконання?
- Який новий досвід здобули? Що не вдалося? Чому?
- Що треба врахувати в подальших справах?

Оцінювання справи має бути колективним і стимулювальним щодо соціальної значущості її результатів. До того ж проводити його потрібно, починаючи зі спонукання студентів до самооцінки особистого внеску в результат справи та упущень, що мали місце, і лише після цього – здійснювати колективне оцінювання відносно того, у кого яке було завдання. Роль куратора як експерта – допомогти усвідомити кожному студентові значущість скоєного ним морального вчинку та надати рекомендації, як поводити себе надалі.

Ураховуючи, що особливість милосердя як моральної якості полягає в наявності чуттєвого компонента, звідси, як зазначає О. Леонт'єв, моральні почуття трактуються як емоційний стан людини при сприйнятті нею дійсності під моральним кутом зору [133], нами до практики формування у студентів почуття милосердя було залучено спеціалістів – психологів, соціальних працівників, завдання яких полягало в передачі досвіду психоемоційного самоконтролю. Ми надавали консультації, проводили тренінги. В окремих випадках за рекомендацією психолога студенти відокремлювалися від виконання завдання, пов'язаного з благодійною справою.

З метою *широкого залучення студентської молоді до благодійної діяльності та інших видів соціальної практики, зокрема проектної діяльності*, ми та учасники експерименту укладали річний План благодійних заходів, у якому не тільки зазначалися конкретні справи (акції, благодійні ярмарки, концерти тощо), але й формулювалася мета їх проведення, що сприяло свідомому вибору студентів власної участі в них. Так, найбільш затребуваними були акції, в організації яких студенти мали змогу проявити свою творчість, менш актуальними – ті, які проводилися згідно з рішеннями владних структур. Тому на завершення формувального етапу експерименту

нами було змінено принцип складання Плану благодійних заходів таким чином, щоб спочатку пропозиції формувалися на рівні академічних груп, волонтерських загонів, після чого Центр молодіжних ініціатив вивчав їх, узагальнював та надавав до ректорату закладу вищої освіти; за потребою цей План корегувався.

До того ж студенти експериментальних груп були залучені до створення та реалізації проектів: „Молодь зберігає пам'ять”, „Молодь примножує народні традиції та звичаї”; „Молодь дбає про навколишнє середовище”, „Молодь навчається милосердя”, які сприяли набуттю ними додаткового досвіду вчинення милосердних вчинків та урізноманітненню напрямів благодійної діяльності.

Проведення благодійних акцій, проектів широко висвітлювалося на сайтах закладів вищої освіти, місцевих засобах масової інформації (газети, теле-, радіоканали), блогах викладачів, персональних інтернет-сторінках студентів.

Нами було приділено увагу налагодженню зв'язків студентів із благодійними організаціями. Так, волонтерськими загонами Херсонського національного технічного університету спільно з благодійно-общинним центром „Хесед Шмуель” та Благодійним фондом „Захист” м. Херсона були проведені благодійні акції: „Тиждень добрих справ”, „Подаруй квітку!”, „Підтримаємо український спорт разом!” та ін.

Саме практична діяльність – це один із значущих чинників формування почуття милосердя у студентів. Так, благодійна акція „Тиждень добрих справ” відбувалась на базі ЄБОЦ „Хесед Шмуель”. Мета акції – відвідування волонтерами клієнтів центру – людей похилого віку (віком від 65 – 90 років), надання їм посильної допомоги, а саме: придбання продуктів харчування, ліків, прибирання кімнат. А також головним завданням була підтримка *діалогу* між молоддю та людьми похилого віку. „Подаруй квітку!” – спільно із благодійним фондом „Захист” відбувся збір квітів у горщиках для утворення „Зимового саду” в лікарні для онкохворих людей м. Херсона.

Студентами було розроблено інформаційні матеріали, проведена інформаційна компанія серед професорсько-викладацького складу та студентів Херсонського національного технічного університету. За результатами цієї акції було зібрано понад 130 горщиків з квітами та за допомогою представників благодійного фонду перевезено до лікарні.

Зміст благодійних акцій та соціальних проєктів, як ми визначали раніше, вирізняється різноманітністю змісту. Так, багато благодійних акцій спрямовані на підтримку дітей-сиріт та дітей-інвалідів. Благодійна акція „Підтримаємо український спорт разом!” була спрямована на підтримку параолімпійських спортсменів м. Херсона, а саме: випускниці ХНТУ, аспірантки, параолімпійської чемпіонки з плавання „Ріо – 2017 р.” – Мерешко Єлизавети. Студенти креативно підійшли до благодійного заходу: студенти-дизайнери підготували творчі роботи для реалізації, студенти-хіміки запропонували мило власного виробництва із гаслом „Спорт і мило – разом сила!” та багато ін.

Отже, цілеспрямована робота щодо залучення студентської молоді до благодійної діяльності сприяла набуттю ними досвіду соціальної практики та підвищенню рівня сформованості в них почуття милосердя.

З метою *організації та підтримки студентського волонтерського руху та активізації благодійницької діяльності* в експериментальних вишах створено Центри молодіжних ініціатив, до складу яких за бажанням увійшли студенти з експериментальних груп, лідери студентського самоврядування, викладачі віком до 40 років.

При *Центрах молодіжних ініціатив* сформовано три комітети:

- комітет зв'язків з громадськістю;
- комітет інформаційно-аналітичної роботи зі студентами та викладачами;
- комітет роз'яснювально-просвітницької роботи зі студентами та викладачами.

Кожний із комітетів отримав програму дій. Так, комітету зв'язків з громадськістю необхідно було дослідити, які громадські організації, благодійні фонди, волонтерські клуби діють у місті, установити з їхніми представниками контакти, укласти перелік справ, запропонованих ними.

Члени комітету інформаційно-аналітичної роботи зі студентами та викладачами проводили анкетування студентів з метою вивчення їхнього інтересу до різних видів благодійної діяльності.

Комітет роз'яснювально-просвітницької роботи зі студентами та викладачами виготовляв рекламні проспекти, організовував дискусії у „відкритому просторі”, дебати з тем: „Волонтером бути престижно”, „Хто вони – благодійники?”, „Бути милосердним – бути людиною”, „Найстрашніші втрати – духовні”, „Мистецтво жити гідно”, „Що таке совість?”, „Милосердя в нашому житті”, „Милосердя – прояв духовності людини” тощо.

Центри працювали впродовж усього педагогічного експерименту. Щороку до Центрів молодіжних ініціатив групи делегували своїх представників, зі складу яких обирався його директор. На базі Центрів нами також було організовано роботу Школи волонтерів, де студенти з експериментальних груп проходили тренінгове навчання. Вони навчалися навичок спілкування з різними категоріями населення: дітьми, підлітками, людьми похилого віку; ознайомилися з видами допомоги їм у складних життєвих ситуаціях та досвідом роботи волонтерських загонів.

Після проходження підготовки студентами експериментальних груп спільно з Центром молодіжних ініціатив проводилися акції милосердя „Добро починається з тебе”, „Щастя на крилах”, „Мрії збуваються”, „Від серця до серця”, у межах яких надавалася допомога дітям із соціально незахищених сімей, дітям-інвалідам, самотнім пенсіонерам.

По закінченні експерименту нами було підбито підсумки акції громадського визнання „Благодійник року”.

У рамках участі у Всеукраїнському конкурсі „Україна благодійна” було розглянуто й оцінено роботу впроваджуваного нами експерименту на базі Херсонського національного технічного університету як кращу серед волонтерських загонів України. Студенти-учасники отримали бурштинового янгола-добра.

До того ж на етапі формування ефективно працювали два благодійних осередки, чисельність яких коливалася від 45 до 60 осіб

Отже, у результаті формувального етапу експерименту студентами експериментальних груп було створено постійно діючі волонтерські загони, чисельність яких коливалася від 37 до 60 осіб.

У сукупності зазначені соціально-педагогічні умови здатні забезпечити підвищення рівня сформованості в студентів почуття милосердя, про що свідчать результати емпіричного експерименту, викладені в наступному підрозділі.

2.3. Результати експериментальної роботи

У цьому підрозділі здійснено порівняльний аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи з формування в студентів почуття милосердя в благодійній діяльності у зазначених вище вищах.

На заключному етапі експерименту ми реалізовували такі завдання: проведення контрольного зрізу; обробка, аналіз і систематизація результатів формувального етапу експерименту, виявлення динаміки сформованості у студентів почуття милосердя в благодійній діяльності у процесі впровадження соціально-педагогічних умов; формування висновків дисертаційної роботи.

Цей етап експериментального дослідження передбачав уточнення основних положень гіпотези дослідження, розробку засобів соціально-педагогічного сприяння сформованості в студентів почуття милосердя в благодійній діяльності.

Формувальний етап експерименту проходив у природних умовах освітнього процесу закладу вищої освіти. Реалізацію соціально-педагогічних умов підвищення ефективності процесу формування у студентів милосердя в благодійній діяльності проілюстровано в попередньому підрозділі. Про ефективність сформульованих нами умов можна судити за результатами, отриманими в процесі дослідно-експериментальної роботи. Перейдемо до їх аналізу.

Так, результати підсумкового зрізу рівня готовності кураторів до участі у благодійній діяльності та формування почуття милосердя в студентській молоді наведено в табл. 2.2.

Таблиця 2.2.

Показники рівнів готовності викладачів до формування почуття милосердя в студентській молоді (підсумковий етап)

Кількість викладачів	Рівні готовності		
	Високий	Середній	Низький
57	18 (31,6 %)	34 (59,7 %)	5 (8,7 %)

Порівняльний аналіз показників рівня готовності викладачів до формування почуття милосердя в студентській молоді констатувального та підсумкового етапів засвідчує ефективність проведених занять постійно діючого науково-методичного семінару „Формування почуття милосердя в студентській молоді: сутність, зміст, особливості організації” (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Порівняльні показники рівнів готовності викладачів до формування почуття милосердя в студентській молоді на констатувальному та підсумковому етапах педагогічного експерименту

Етапи експерименту	Рівні готовності		
	Високий	Середній	Низький

Підсумковий	18 (31,6 %)	34 (59,7 %)	5 (8,7 %)
Констатувальний	7 (12,3%)	23 (40,3 %)	27 (47,4 %)

Як свідчать отримані результати, показники високого рівня готовності зросли на 19,3%, середнього – 19,4 %; натомість низького рівня зменшилися на 38,7%.

Позитивна динаміка спостерігається й у показниках рівня сформованості почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності, виявлених під час зрізу на підсумковому етапі, про що свідчать показники, наведені в табл. 2.4.

В експериментальній групі на завершення експерименту високий рівень сформованості почуття милосердя становить 32,4%, у контрольній – 9,3%, що на 23,1% більше. Показники достатнього рівня в експериментальній групі перевищують показники контрольної на 5,3%. Показники середнього рівня в ЕГ на 17% нижче, ніж у контрольній; низького рівня в експериментальній групі на 11,3% менше, ніж у контрольній.

Таблиця 2.4

Рівні сформованості почуття милосердя в студентів експериментальної та контрольної груп (підсумковий етап педагогічного експерименту)

Групи, кількість осіб	Рівні			
	Високий	Достатній	Середній	Низький
ЕГ – 68	22 (32,4%)	28 (41,2%)	14 (20,5%)	4 (5,9%)
КГ – 64	4 (6,2%)	23 (35,9%)	24 (37,5%)	13 (20,3%)

До того ж спостерігається суттєве якісне зростання показників експериментальної групи порівняно з контрольним зрізом на констатувальному етапі експерименту (див. табл. 2.5; рис. 2.2; рис. 2.3): високого рівня на 28%; достатнього – на 13,3%; середнього рівня зменшився

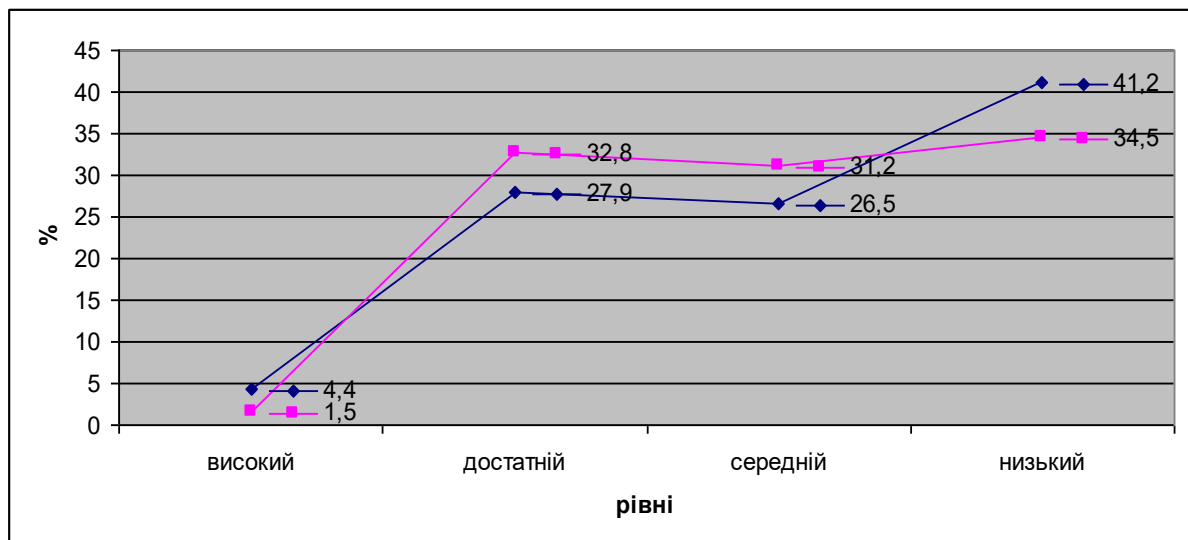
на 6%, низького – на 35,3%. У контрольній групі зрушення у показниках є несуттєвими.

Таблиця 2.5

Порівняльний аналіз показників рівня сформованості почуття милосердя в студентів експериментальної та контрольної груп за результатами констатувального та підсумкового етапів експерименту

Група	№	Рівні							
		Високий		Достатній		Середній		Низький	
		К	П	К	П	К	П	К	П
ЕГ	68	3 4,4%	22 32,4%	19 27,9%	28 41,2%	18 26,5%	14 20,5%	29 41,2%	4 5,9 %
КГ	64	1 1,5%	4 6,2 %	21 32,8%	23 35,9%	20 31,2%	24 37,5%	22 34,5%	13 20,3%

Щодо результатів, наведених у табл. 2.5, доходимо висновку, що за всіма критеріями в ЕГ відбулися суттєві зміни в розподілі рівнів сформованості почуття милосердя в студентської молоді, порівняно з даними, отриманими на констатувальному етапі експериментальної роботи, що, на нашу думку, доводить ефективність розроблених та впроваджених соціально-педагогічних умов у виховну роботу закладів вищої освіти.

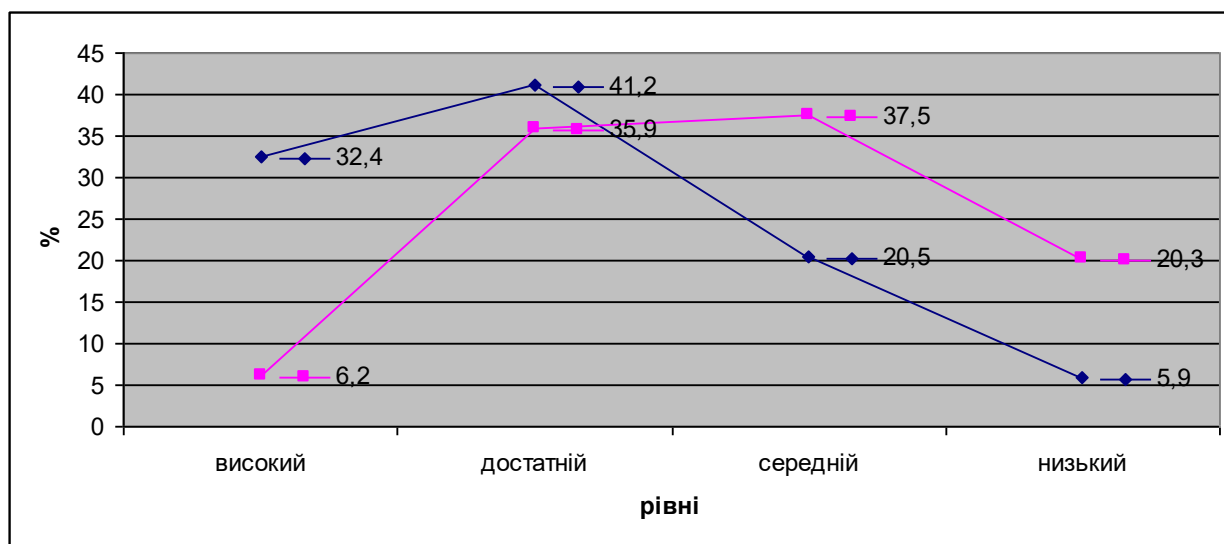

— контрольна група (КГ); — експериментальна група (ЕГ)

Рис. 2.2. Порівняльний аналіз показників рівнів сформованості почуття милосердя в студентів у процесі благодійної діяльності експериментальної та контрольної груп на аналітико-констатувальному етапі

Загалом процес формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності здійснювався в цілісному педагогічному процесі закладів вищої освіти на таких засадах:

- організація „суб’єкт-суб’єктної” взаємодії учасників освітнього процесу, що передбачає свободу вибору студентом способів здобуття освіти, змісту й методів навчання;
- створення умов для особистісних проявів студента, його самоактуалізації та особистісного зростання;
- забезпечення єдності внутрішніх і зовнішніх мотивів, коли зовнішнім є мотив досягнення, а внутрішнім – пізнавальний мотив;
- формування соціальної активності студента, його готовності до навчання й вирішення проблемних завдань за допомогою партнерських, довірливих суб’єкт-суб’єктних стосунків із педагогом;

■ — контрольна група (КГ);
 ■ — експериментальна група (ЕГ)

Рис. 2.3. Порівняльний аналіз показників рівнів сформованості почуття милосердя в студентів у процесі благодійної діяльності експериментальної та контрольної груп на підсумковому етапі

- можливість дістати задоволення від розв'язання завдань благодійної діяльності й виконання завдань у співпраці з іншими студентами;
- зміна позиції педагога як викладача-інформатора, транслятора знань, контролера навченості студента на позицію фасилітатора та порадирика у вирішенні питань організації благодійної діяльності.

Для підтвердження ефективності соціально-педагогічних умов формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності перевіримо нульову й альтернативну статистичні гіпотези (див. табл. 2.6) як припущення на певному рівні статистичної значущості про властивості генеральної сукупності за оцінками вибірки.

Таблиця 2.6

Статистичні гіпотези щодо ефективності експериментального впровадження соціально-педагогічних умов формування почуття милосердя в студентській молоді

Нульова або початкова гіпотеза (H_0)	Альтернативна гіпотеза (H_1)
Про відсутність відмінностей у значеннях ознак	Про існування відмінностей, тобто є логічним запереченням нульової гіпотези
Між рівнями сформованості почуття милосердя в студентів експериментальної і контрольної груп статистично достовірні відмінності відсутні. Вищий рівень сформованості почуття милосердя в студентів експериментальної групи можна пояснити випадковими чинниками	Між рівнями сформованості почуття милосердя в студентів експериментальної і контрольної груп наявні статистично значущі відмінності. На наявність вищого рівня сформованості почуття милосердя експериментальної групи вплинули розроблені та експериментально перевірені педагогічні умови
<i>Те, що спростовуємо</i>	<i>Те, що доводимо</i>

Для того, щоб спростувати нульову гіпотезу (H_0) й довести альтернативну (H_1), використано критерій згоди Пірсона (хі-квадрат), статистичне значення якого обраховано за формулою (2.1)

$$\chi^2 = \frac{1}{n} \sum \frac{(Q - Q_0)^2}{Q_0}, \quad (2.1)$$

де X^2 – фактичне значення критерію згоди;

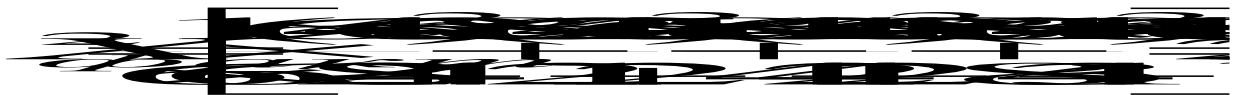
Q – кількість експертів, що зазначили відповідний рівень вихованості почуття милосердя за результатами підсумкового етапу;

n_1 – кількість експертів ЕГ, що здійснювали оцінювання на підсумковому етапі педагогічного експерименту;

n_2 – кількість експертів КГ, що здійснювали оцінювання на підсумковому етапі педагогічного експерименту;

\sum – сума

Наведемо зразок обчислення для визначення статистично достовірних відмінностей між рівнем сформованості почуття милосердя у студентів експериментальної та контрольної груп за результатами педагогічного експерименту:

Як видно з розрахунків, $X^2_{факт.}$ (20, 24) перевищує $X^2_{крит.}$, який за спеціальною таблицею критичних точок розподілу Пірсона на рівні значущості і кількості ступенів вільностей $s = 4 - 1 = 3$ дорівнює 7,8143. Цей результат спростовує нульову гіпотезу й підтверджує альтернативну, що дає всі підстави говорити про позитивні зміни в рівнях вихованості почуття милосердя в студентській молоді, що відбулися лише в залежних вибірках – ЕГ.

Отже, статистико-математична обробка результатів педагогічного експерименту на основі критерію χ^2 засвідчила не випадковий характер відмінностей у показниках контрольної та експериментальної груп студентів,

що доводить ефективність розроблених, науково обґрунтованих та експериментально перевірених соціально-педагогічних умов формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності.

Висновки до розділу 2

Визначено та науково обґрунтовано соціально-педагогічні умови формування почуття милосердя в студентській молоді у процесі благодійної діяльності, а саме:

- збагачення змісту освітньої діяльності вишу морально-духовними цінностями, що є підставою формування в студентства моральних якостей, зокрема милосердя;

- залучення студентської молоді до різних видів благодійної діяльності в позааудиторній роботі закладів вищої освіти на підставі положень „Концепції виховання студентів”;

- використання соціального проектування як засобу формування почуття милосердя студентської молоді в благодійній діяльності

З’ясовано, що спрямування навчально-виховного процесу закладу вищої освіти на формування в студентів почуття милосердя може здійснюватися за рахунок: аксіологічного потенціалу кожної з фахових дисциплін, зокрема суспільно-гуманітарного циклу; введення до концепції випускника закладу вищої освіти модуля „Я – гуманіст”; проведення наукових і практичних конференцій, семінарів, круглих столів з цієї проблематики; організації конкурсів епістолярного жанру тощо.

Доведено, що ефективність формування почуття милосердя у студентській молоді в процесі благодійної діяльності залежить від ролі викладача та розвитку благодійного середовища закладу вищої освіти.

З метою перевірки ефективності соціально-педагогічних умов формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної

діяльності розроблено та реалізовано програму педагогічного експерименту, що складалася з кількох етапів: констатувального (визначення рівня сформованості почуття милосердя в студентів закладів вищої освіти, визначення рівня готовності викладачів до формування почуття милосердя в студентів), формувального (визначення та перевірка ефективності соціально-педагогічних умов формування почуття милосердя в студентської молоді) та підсумкового, на якому здійснювався аналіз результатів експерименту, оцінка ефективності соціально-педагогічних умов формування почуття милосердя в студентської молоді, оброблялися дані, отримані в ході діагностичних зрізів.

Порівняння одержаних кількісних даних наприкінці формувального етапу із кількісними показниками констатувального етапу дослідження дали змогу зафіксувати позитивну динаміку: зменшення кількості студентів низького та середнього рівня сформованості почуття милосердя в студентів експериментальних груп, тоді як кількість студентів достатнього та високого рівнів характеризується зростанням.

Вірогідність здобутих результатів підтверджено методами математичної статистики. Аналіз результатів педагогічного експерименту виявив пряму залежність між рівнями сформованості почуття милосердя в студентської молоді у процесі благодійної діяльності та застосуванням розроблених і запроваджених у виховну практику соціально-педагогічних умов формування досліджуваного феномену, що є підставою для висновку про їх ефективність, а також розроблених і запроваджених елективних спецкурсів, програми постійно діючого семінару для викладачів і кураторів закладів вищої освіти.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. У дисертації теоретично узагальнено та практично розв'язано наукову проблему формування почуття милосердя в студентській молоді в благодійній діяльності, що полягає в розробці, обґрунтуванні та практичному впровадженні соціально-педагогічних умов формування зазначеного почуття.

На підставі комплексного аналізу філософської, психологічної та соціально-педагогічної літератури схарактеризовано теоретичні засади проблеми формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності.

2. Уточнено та конкретизовано понятійно-термінологічний апарат дослідження, зокрема поняття „милосердя”, „почуття милосердя”, „почуття милосердя студентів”, „благодійна діяльність”. Дефінітивний аналіз надав можливість визначити *почуття милосердя як інтегральне утворення, що характеризує високодуховну цілісну особистість, її гуманну спрямованість та дбайливе ставлення до соціально значущих явищ, усвідомлення та переживання нею моральних цінностей як потреб, які мотивують її поведінку; благодійна діяльність (механізм, який сприяє формуванню та практичному відтворенню соціальної активності, готовності особистості до прояву милосердя як моральної і соціально-психологічної якості).*

3. Визначено *закономірності* (органічний зв'язок морально-духовного формування з громадянською освітою студентів; пріоритет діяльності як головного чинника єдності свідомості та поведінки; залежність процесу формування почуття милосердя від уміння студентів на основі сформованих ціннісних поглядів, переконань і мотивів виявляти інтерес та потребу в участі в благодійній діяльності), *принципи* (суспільної спрямованості; поєднання високої вимогливості з глибокою повагою до особистості студента; опори на особистий соціальний досвід студентів; інтеграції самодіяльності студентських колективів та активності особистості; узгодженості педагогічного виховного впливу та впливу зовнішнього

соціального середовища), *функції* (громадянська, аксіологічна, психологічна, комунікативна, пізнавальна), схарактеризовано специфічні *особливості* процесу формування почуття милосердя в студентської молоді у процесі благодійної діяльності (вікові, психолого-педагогічні, мотиваційно-спонукальні, діяльнісні) та *підходи* (аксіологічний, соціокультурний, комунікативно-діяльнісний).

Спроектовано компоненти сформованості почуття милосердя студентської молоді в благодійній діяльності: *емоційно-ціннісний, інтелектуальний, діяльнісний, рефлексивний*.

4. Розроблено *критерії* сформованості почуття милосердя в студентської молоді у процесі благодійної діяльності (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, поведінковий), показники за кожним із них. Схарактеризовано рівні вихованості почуття милосердя в студентів закладів вищої освіти в процесі благодійної роботи: високий, достатній, середній, низький.

5. Науково обґрунтовано *соціально-педагогічні умови* формування почуття милосердя в студентської молоді в процесі благодійної діяльності, а саме: *збагачення змісту освітньої діяльності вишу морально-духовними цінностями, що є підставою формування в студентства моральних якостей, зокрема милосердя; залучення студентської молоді до різних видів благодійної діяльності в позааудиторній роботі закладів вищої освіти на підставі положень „Концепції виховання студентів”; використання соціального проектування як засобу формування почуття милосердя студентської молоді в благодійній діяльності*.

6. Результати експериментального дослідження засвідчили позитивну динаміку щодо рівнів сформованості почуття милосердя в студентської молоді в благодійній діяльності: зменшення кількості студентів із низьким та середнім рівнями сформованості почуття милосердя в експериментальних груп, тоді як кількість студентів, які мають достатній та високий рівні, характеризується зростанням.

Вірогідність здобутих результатів підтверджено методами математичної статистики. Аналіз результатів педагогічного експерименту виявив пряму залежність між рівнями сформованості почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності та застосуванням розроблених і запроваджених у виховну практику соціально-педагогічних умов формування досліджуваного феномену, що є підставою для висновку про їхню ефективність.

Отримані результати доводять, що мету досягнуто, реалізовано визначені завдання, одержані наукові положення мають суттєве значення в теорії та практиці виховної роботи зі студентством у закладах вищої освіти. У перспективі необхідно зосередити увагу на подальшому науковому вивченні процесу формування морально-соціальної зрілості студентів з урахуванням визначених соціально-педагогічних умов і науково-методичних напрацювань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова Н. Сучасна українська еліта: перспективи розвитку. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. Вип. 15: Українознавство. К.: 2011. С. 41–44.
2. Аверин В. А. Психология личности: учеб. пособие. СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 1999. 89 с.
3. Авксентьева Т. А. Формування моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Т., 2005. 20 с.
4. Азгагі М. Громадські організації повинні співпрацювати з громадами. *Громадські організації*. 1999. № 4. С. 27–28.
5. Айке Д. Сверх-Я – инстанция, задающая направления нашим поступкам. *Энциклопедия глубинной психологии*. Т. 1. М.: ЗАО „МГ Менеджмент”, 1998. С. 520–532.
6. Александрова С. А. Моделі кураторства у вищій школі. *Сучасні аспекти виховання студентської молоді: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 4–5 квітня 2013 р.)*. Х.: ХНУМГ, 2013. URL: <http://eprints.kname.edu.ua/30597>.
7. Алексеенко Т. Ф. Зміст і напрями соціально-педагогічної діяльності. *Соціальна педагогіка: теорія і технології* / ред. І. Д. Зверева. Київ, 2006. 316 с.
8. Амирова Л. А, Амиров А. Ф. Развитие качеств мобильной личности на этапе допрофессиональной социализации: монография. Уфа: Вагацет, 2011. 194 с.
9. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 1. Улыбка моя, где ты? 4-е изд. М.: Свет, 2017. 304 с.
10. Андреева Г. М. Социальная психология: учеб. для высших учебных заведений. Москва: Аспект Пресс, 2001. 378 с.

11. Антилогова Л. Н. Психологические механизмы развития нравственного сознания личности: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01. Новосибирск, 1999. 434 с.
12. Антонюк Т. А. Социальное проектирование. Некоторые методологические аспекты. Мн.: Наука, 1987. 264 с.
13. Архівна спадщина М. Ю. Брайчевського як джерело з вивчення історичної науки та поширення історичних знань (за матеріалами Інституту рукопису НБУВ). *Рукописна та книжкова спадщина України*. К., 2005. Вип. 10. С. 34–49.
14. Бабанский Ю. К. Избранные педагогические труды / сост. М. Ю. Бабанский; авт. вступ. ст. Г. Н. Филонов, Г. А. Победоносцев, А. М. Моисеев; авт. коммент. А. М. Моисеев. М.: Педагогика, 1989. 558 с.
15. Бабенко Л. В. Виховання почуття милосердя в учнів ПТУ. *Традиції української етнопедагогіки і їх використання в навчально-виховній роботі в школі*. К., 1993. С. 49.
16. Бабенко В. А. Виховання студентів в умовах входження України до європейського простору вищої освіти. *Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури*. 2014. № 12. С. 33–39.
17. Бабосов Е. М. Общая социология. Минск: Тетра-Системс, 2004. 639 с.
18. Бажинова Н. О. Роль та функції куратора в організації виховної роботи. *Сучасні аспекти виховання студентської молоді: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.*, (Харків, 4–5 квітня 2013 р.). Х.: ХНУМГ, 2013. URL: <http://eprints.kname.edu.ua/30607>.
19. Бардаков В. А. Web-ресурсы в учебно-воспитательном процессе: *Сучасні аспекти виховання студентської молоді : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.*, (Харків, 4–5 квітня 2013 р.). Х.: ХНУМГ, 2013. URL: <http://eprints.kname.edu.ua/30608>.

20. Батистова О. И. Одухотворенный интеллект как основной фактор воспитания. *Сучасні аспекти виховання студентської молоді* (Харків, 4–5 квітня 2013 р.). Х.: ХНУМГ, 2013. URL: <http://eprints.kname.edu.ua/30609>.

21. Безпалько О. В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05 / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2007. 44 с.

22. Белова Л. А. Система взаимодействия преподаватель-студент как базовый элемент воспитательного процесса. *Сучасні аспекти виховання студентської молоді*. (Харків, 4–5 квітня 2013 р.). Х.: ХНУМГ, 2013. URL: <http://eprints.kname.edu.ua/30611>.

23. Бенескул П. Моральне виховання студентів. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2012. № 40. С. 158–162.

24. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М., 1986. 420 с.

25. Бех І. Д., Чорна К. І. Національна ідея в становленні громадянина – патріота України: програмно-виховний контекст. К.; Черкаси: ЧОШОПП. 2015. С. 16–17.

26. Бех І. Д. Виховання особистості. Сходження до духовності. К.: Либідь, 2006. 272 с.

27. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: наук.-практ. засади: навч.-метод. посібник. К.: Либідь, 2003. 344 с.

28. Бех І. Д. Духовна енергія вчинку. *Освіта і управління*. 2005. № 1. С. 51–70.

29. Бех І. Д. Формувати у дитини почуття цінності іншої людини. *Педагогіка толерантності*. 2001. № 2. С. 52–58.

30. Блюмкин В. А. Мораль: сознание и поведение; под ред. А. Н. Головки. М.: Наука, 1986. 207 с.

31. Бодалев А. А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. М.: Флинта-Наука, 1998. 168 с.

32. Бондаренко З. П. Організація волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2008. 200 с.

33. Бондаренко О. Ф. Психологічні особливості сучасної студентської молоді та проблеми професійної підготовки психологів-практиків. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 4. С. 8–11.

34. Боришевський М. Й. Громадянська спрямованість як міра соціальної відповідальності особистості. *Педагогічна і психологічна науки в Україні*. К.: Пед. думка, 2007. Т. 3. С. 93–102.

35. Благодійні проекти URL: <http://bogomolets.com/ua/social-activities/charity-projects>.

36. Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі. К.: Наук. думка, 1988. 260 с.

37. Брюс Р. Как создать благотворительную организацию и управлять ею. М.: Благотвор. об-ние „Сопричастность”, 1993. 292 с.

38. Булах І. С., Долинська Л. В. Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів: навч.-метод. посіб. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. 114 с.

39. Буяльська Т. Б. Робота кураторів академічних груп у вищому навчальному закладі: метод. посіб. Вінниця: ВНТУ, 2010. 154 с.

40. Вайнола Р. Х. Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки: монографія / за редакцією С. О. Сисоєвої. Запоріжжя: ХНРБЦ, 2008. 460 с.

41. Васильєва М. П. Принципи професійної діяльності соціального педагога. *Инновационные процессы на производстве и в профессиональном образовании : теоретический и компетентностный аспект*: сб. науч. трудов VII Международ. науч.-практ. конф., 25 апр. 2013 г., г. Первоуральск / под ред. А. В. Пивоварова. Первоуральск, 2013. С. 23–26.

42. Введення в психодіагностику: навч. посіб. для студ. пед. навч. закл. / М. К. Акімова, Є. М. Борисов, Є. І. Горбачова та ін. 3-е вид., стереотип. М.: Вид. центр Академія, 2000. 192 с.
43. Венгер А. Л. Психологія розвитку: словник. К., 2006. 176 с.
44. Виховання моральності підростаючого покоління: наук.-метод. посіб. / К. І. Чорна, В. О. Білоусова, Н. І. Ганнусенко та ін.; за ред. К. І. Чорної. К.: Богдана, 2005. 288 с.
45. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. Л., 1996. С. 55.
46. Вишнівська Н. В. Специфіка виховання милосердя в учнів початкових класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. пр. Вип. 15. Кн. II. С. 116–124.
47. Вишнівська Н. В. Поняття милосердя і його виховання у дітей. *Вісник психології і педагогіки*. Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка.
48. Владимир Мономах. Поучение URL: <http://www.pravoslavie.ru/archiv/monomah.htm>.
49. Волин О. В. Національне виховання – невід’ємна складова гармонійного розвитку особистості. *Виховна робота в школі*. 2012. № 4 (89).
50. Волонтерство: poradnik для організатора волонтерського руху / укл. Т. П. Лях, авт. кол.: О. В. Безпалько, Н. В. Заверико, І. Д. Зверева, Н. В. Зимівець. К.: Волонтер, 2001. 176 с.
51. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / Р. Х. Вайнола, А. Й. Капська, Н. М. Комарова. К.: Академпрес, 1999. 112 с.
52. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку. К.: Академпрес, 1999. 142 с.
53. Вульффов Б. З. Социальная педагогика и процесс формирования личности. *Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт*. М.; Тула, 1993. Т. 1. С. 59–72.

54. Гаврілова Н. С. Релігійна свідомість сучасного студентства в контексті світоглядного плюралізму (на матеріалах України): дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11 / Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. К., 2007. 20 с.

55. Газман О. С. От авторитарного воспитания к педагогике свободы: *Новые ценности образования: содержание гуманистического образования* / под ред. Н. Б. Крылова. М., 1995. Вып. 2. С. 29–38.

56. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.

57. Гиппенрейтер Ю. Б. Введение в общую психологию. М.: Изд-во МГУ, 1988. С. 7–19.

58. Гомонюк О. Гуманістичне освітнє середовище – провідна умова формування професійно-педагогічної культури майбутнього соціального педагога *Вісник Львівського університету*, 2009. Серія „Педагогіка”. Вип. 25, Ч. 1. С. 160–168.

59. Гуменюк О. Є. Психологія впливу: монографія. Т.: Екон. думка, 2003. 304 с.

60. Гусейнов А. А., Апресян Р. Г. Этика. М.: Гардарики, 2000. 472 с.

61. Глінчук Ю. О. Виховання милосердя у дітей молодшого шкільного віку в умовах кардіоревматологічного санаторію: автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.07 – теорія і методика виховання. Вінниця, 2011. 20 с.

62. Двинянинова Е. Н. Развитие нравственно-этической сферы личности студентов в процессе профессионального обучения: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.13. Казань, 2010. 219 с.

63. Де Джордж Р. Т. Деловая этика [пер с англ. Р. И. Столпера]. Спб.: Экономическая школа ; М.: Прогресс, 2001. Т. 1. 496 с.

64. Дейчаківський М. Громадянське суспільство і недержавні організації. Вітчизна. 1999. № 3–4. С. 12–16.

65. Дем'яненко Н. Д. До проблем періодизації соціальної роботи в Україні *Вісн. Київ. нац. ун-ту. Соціологія. Психологія. Педагогіка*. 2002. Вип. 12. С. 67–71.

66. Демченко О. П. Виховні ситуації в особистісно зорієнтованому просторі початкової школи: монографія. К.: Слово, 2014. 416 с.

67. Державна національна програма „Освіта” („Україна XXI століття”): Постанова Кабінету Міністрів України № 896. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п>.

68. Дзюба В. І. Соціально-педагогічні основи формування гуманістично-ціннісних орієнтацій студентської молоді : дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.05. К., 1994. 205 с.

69. Діагностика у виховному процесі / авт. упоряд. Л. Є. Литвин, К. І. Приходченко. Харків: Основа, 2006. 38 с.

70. Діуліна В. В. Соціально-педагогічні умови формування морально-етичної культури майбутнього керівника у сфері управлінської діяльності: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.05. Х., 2003. 187 с.

71. Димухаметов Р. С. Фасилитация как функция творчества методиста Института повышения квалификации. URL: <http://www.fan-nauka.narod.ru/2008-1.html>.

72. Дмитриева О. В. Социализация личности студента в образовательном пространстве вуза: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Оренбург, 2004. 24 с.

73. Довданов В. А. Воспитание нравственных качеств личности в системе дополнительного образования. *Научная мысль Кавказа*. Ростов н/Д: Изд-во Северо-Кавказ. науч. центра высш. шк. 2006. С. 59–67.

74. Докторович М. О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.05. К., 2007. 208 с.

75. Донцов А. В. Психолого-педагогічні особливості формування ціннісних орієнтацій студентської молоді. *Високі технології виховання*. Х., К.: ІСДО, 1995. С. 85–90.

76. Дорошенко А. Б. Соціальне середовище як фактор формування особистості (соціально-філософський аналіз): дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.11. Київ, 1994. 146 с.

77. Досвід волонтерської роботи та напрями її вдосконалення / І. Грига, О. Брижовата, Л. Дума, О. Лисенко. Соціальна робота в Україні: перші кроки / під ред. В. Полтавця. К.: КМ „Academia”, 2000. С. 145–173.

78. Дробницький О. Г. Моральная философия: избр. тр. М.: Гардарики, 2002. 523 с.

79. Дубасенюк О. А. Теоретичні і методичні основи виховної діяльності педагога: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04. Київ, 1996. 444 с.

80. Дубич К. В. Особистісно орієнтоване виховання студентів в умовах соціокультурного середовища вищого навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2007. 297 с.

81. Духовно-моральне виховання школярів в Україні: досвід та шляхи вдосконалення / Л. Хоружа, В. Киричок. *Рідна школа*. 2013. № 4/5. С. 26–32.

82. Дьяченко М. И. Психология высшей школы: учеб. пособие для вузов 2-е изд., перераб. и доп. Мн.: Изд-во БГУ, 1981. 383 с.

83. Дьюи Д. Введение в философию воспитания. М.: Работник просвещения, 1921. 63 с.

84. Жадько В. А. Добро і зло як категорії моральної свідомості. *Гуманіт. вісн. Запорізької держ. інж. акад.* 2006. Вип. 25. С. 185–194.

85. Жирун О. А. Моральна свідомість у професійному становленні. *Вісник Нац. техн. ун-ту України „Київський політехнічний інститут”. Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2011. № 1. С. 109–112.

86. Євтух М. Методичні засади розбудови особистісно-орієнтованої навчальної діяльності у вищій школі. *Філософія освіти XXI ст.: проблеми і перспективи*: зб. наук. праць. К.: Знання, 2000. Вип. 3. С. 42–49.

87. Єгоров С. Ф. Антологія педагогічної думки Древньої Русі і російської держави XIV–XVII ст. М.: Педагогіка, 1985. 366 с.

88. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.

89. Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук України; головний ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

90. Завацька Л.М. Проблемне поле соціально-педагогічного патронажу в умовах виховного простору вищого навчального закладу. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка*. Чернігів, 2014. Вип. 115. Серія: педагогічні науки. С. 80–84.

91. Завацька Л. М. Реалізація компетентнісного підходу у фаховій підготовці соціальних педагогів у контексті взаємодії з соціальними інституціями. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка*. Чернігів, 2016. Вип. 133. Серія: педагогічні науки. С. 66–70.

92. Завацька Л. М. Технології організації молодіжного дозвілля. Технології професійної діяльності соціального педагога: навчальний посібник для ВНЗ. 3-є видання. Чернігів., 2012. 240 с.

93. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога: навч. посіб. для ВНЗ. Київ: Видавничий Дім „Слово”, 2008. 240 с.

94. Закон України „Про вищу освіту”. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

95. Закон України „Про благодійну діяльність та благодійні організації”. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>.

96. Закон України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>.

97. Зеньковский В. История русской философии. М.: Академический проект ; Раритет, 2001. 800 с.

98. Зюзіна Т. О. Гуманітарна складова професійної підготовки у вищих навчальних закладах як засіб духовно-морального виховання студентів. *Вісн.*

Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2013. № 10 (1). С. 20–25.

99. Зязюн І. А. Педагогіка добра : ідеали і реалії : наук.-метод. посіб. Міжрегіон. акад. управління персоналом (МАУП). К.: МАУП, 2000. 312 с.

100. Зякун Т. Особливості формування національної свідомості молоді на сучасному етапі державотворення. *Рідна школа.* 2006. №5. С. 19–23.

101. Іщук С. В. Етика соціальної роботи: курс лекцій. Тернопіль: ТДПУ, 2008. 59 с.

102. Калашникова Н. Ю. Воспитательная среда вуза как фактор личностно-профессионального становления студентов: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Москва. 2007. 19 с.

103. Кант И. Сочинения: в 6 т. / под общ. ред. В. Ф. Асмуса и др., вступит. статья Т. Ойзермана. Москва. 1964. Т. 4, Ч. 1. 350 с.

104. Кан-Калик В. А. Основы професійно-педагогічного спілкування. Грозний, 2005. 531с.

105. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. К.: УДЦССМ, 2001.

106. Капська А. Й. Технологізація волонтерської роботи в сучасних умовах. К.: Держ. центр соц. служб. 2001. 140 с.

107. Катинська Л. Л. Морально-етичні проблеми виховання студентської молоді. *Педагогічний дискурс.* 2012. Вип. 12. С. 173–175.

108. Кириленко В. Проблема агресії молодших школярів на сучасному етапі в теорії та практиці соціальної роботи. *Освіта регіону.* 2011. № 5. 2011. С. 135–140.

109. Киричук В., Карпенко З. Рівні суб'єктності та індикатори духовності людини. *Педагогіка і психологія.* 1995. № 3. С. 5–10.

110. Коваль Л. Г., Зверева І. Д., Хлебик С. Р. Соціальна педагогіка: навч. посіб. К.: ІЗМН, 1997. 392 с.

111. Колесник Ю. Л. Методологічні підходи до проблеми морально-екологічного виховання студентської молоді . *Духовність особистості*. 2013. Вип. 2. С. 97–105.

112. Колесник Ю. Л. Організаційно-педагогічна система морально-екологічного виховання студентів вищих технічних навчальних закладів. *Духовність особистості*. 2013. Вип. 3. С. 98–104.

113. Кон И. С. Психология ранней юности: кн. для учителя. М.: Просвещение, 1989. 255 с.

114. Концепція національного виховання студентської молоді. Додаток до рішення колегії МОН 25.06.2009. Протокол № 7/2-4 // Журнал та методичні матеріали наставника студентської групи: укл. В. П. Лисенко, Р. В. Сопівник, І. В Сопівник. К.: Вид. центр НУБіП України. 2010. 124 с. С. 5–9.

115. Коношенко С. В. Реабілітаційна робота з соціально дезадаптованими підлітками в умовах індустріального регіону: монографія. Слов'янськ: „Печатный двор”, 2009. 251 с.

116. Корольчук О. П. Студентство : виховання духовності і культури, спроба окреслити проблеми та перспективи. *Освіта*. 1999. № 2.

117. Крайнюк О. П., Дербенець В. В. Формування моральності студентів у процесі фізичного виховання. *Духовність особистості*. 2013. Вип. 1. С. 85–94.

118. Краткий словарь по социологии / под общ. ред. Д. М. Гвишиани, Н.И. Лапина. М. : Политиздат, 1988. 479 с.

119. Крахмальова О. Г. Моделі формування моральної свідомості студентів. *Духовність особистості*. 2012. Вип. 5. С. 131–139.

120. Крахмальова О. Г. Концептуальні основи сучасної системи морального виховання студентів ВНЗ. *Духовність особистості*. 2011. Вип. 5. С. 79–87.

121. Крохмальова О. Г. Формування моральної свідомості у студентів класичного університету: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2013. 20 с.

122. Кремень В. Г. Якісна освіта і нові вимоги часу. *Педагогічна і психологічна науки в Україні*. К.: Пед. думка, 2007. Т. I. С. 11–24.

123. Кричфалушій М. В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у майбутніх спортивних педагогів. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2010. № 1. С. 31–34.

124. Коношенко С. В. Удосконалення змісту професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів. *Вісник студентського наукового товариства*: матеріали ІХ Міжрегіональної конференції молодих учених. Зб. наук. пр. Горлівка: Вид-во ГППМ, 2011. Вип. 28. Педагогіка. Ч. 2. С. 164–167.

125. Коношенко С. В. Теоретичні аспекти формування ціннісних орієнтацій у майбутніх соціальних педагогів. *Професійна підготовка студентів соціально-педагогічної сфери – освітня складова суспільного розвитку*: матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (дистанційної) (Київ, 1 квітня 2014 року) / за заг. ред. проф. І. М. Ковчиної. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 5–6.

126. Косовець В. І. Розвиток соціальної активності молоді в умовах соціокультурного середовища села: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова. 2009. 171 с.

127. Кузьменко О. А. Соціальне становлення особистості в умовах відкритої соціально-педагогічної системи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1998. 18 с.

128. Кузьміна О. В. Теоретичні аспекти розвитку життєвої компетентності учнівської молоді. *Проблеми підготовки майбутнього фахівця освітньої галузі: історія, реалії, перспективи, тенденції*: збірник наукових праць учасників всеукраїнської науково-практичної конференції: (16-17 вересня 2014 р., м. Слов'янськ). Слов'янськ: ДДПУ, 2014. С. 6–8.

129. Кузьміна О.В. Технології формування життєвої компетентності учнів шкіл-інтернатів. *Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць* / за заг. ред. проф. В.І. Сипченка. Вип. LXIV. Слов'янськ: ДДПУ, 2013. С.259–266.

130. Кузьміна О.В. Формування життєвої компетентності та ціннісних орієнтацій молоді у кризовий період її життя. *Зб. наук. пр. „Проблеми сучасної педагогічної освіти”*. Ялта, 2014. С.85–94.

131. Кучеренко Є. В. Проблема виховного ідеалу у формуванні особистості молодшого школяра. *Вчителю про молодшого школяра: психологічний аспект*: зб. наук. пр. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2013. С. 59–70.

132. Лаертський Д. Про життя, навчання у висловах знаменитих філософів. К.: Думка, 1979. 619 с.

133. Леонтьев А. А. Деятельность, сознание, личность. М., 1975. 302 с.

134. Литовченко О. В. Соціально-виховне середовище позашкільного навчального закладу як чинник соціального становлення особистості *Освітологічний дискурс*. 2011. Вип. 3. URL: http://innovations/kmpu.edu.ua/ENFV/2011_1/main.html Назва з екрана.

135. Липский И. А. Социальная педагогика. Методологический анализ: учеб. пособ. Москва: ТЦ Сфера, 2004. 320 с.

136. Лихачев Б. Т. Педагогика. Курс лекций. М., 2010. 647 с.

137. Логвиновська Т. Виховання соціальної спрямованості молоді в умовах студентського містечка: дис. ... канд. пед. наук. Херсон. 232 с.

138. Лук'янець Л. І. Милосердя і доброта – найбільші людські цінності. *Позакласний час*. 2008. № 8. С. 63.

139. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: навч.-метод. посіб. К., 1998. 112 с.

140. Люріна Т. І. Педагогічні технології підготовки майбутнього педагога до управлінської діяльності: навч.-метод. посіб. Мелітополь: Вид. центр МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2010. 102 с.

141. Макаренко А. С. Методика виховної роботи. К.: 1990. 368 с.
142. Маккарлі С. Управління діяльністю волонтерів. Як залучити громадськість до вирішення проблем суспільства: пер. з англ. К.: Гурт, 1998. 160 с.
143. Максимовська Н. О. Анімаційне соціально-виховне середовище ВНЗ як простір соціального розвитку студентської молоді. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій та загальноосвітній школі*: зб. наук. пр.; редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя, 2013. Вип. 33 (86). С. 606–611.
144. Мардахаев Л. В. Социальная педагогика: учебник. Москва: , 2005. 269 Издательство РГСУ: Издательство „Омега-Л”, 2013. 416 с.
145. Мащенко С. Г. Виховання студентів засобами навчальної діяльності. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2011. Вип. 26. С. 99–106. URL: http://24.nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzkr_2011_26_15.pdf.
146. Меценатство в Україні / за ред. Р. В. Коваленка. Х., 2003. 114 с.
147. Міняйлова А. В. Компонентно-структурний аналіз гуманістичного виховання студентів. Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2013. № 3. С. 286–294. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vlup_2013_3_41.pdf.
148. Михальченко М. Вища школа як соціальний інститут і механізм соціалізації молоді: монографія / кол. авт.: М. Михальченко (кер.), Т. Андрущенко, В. Баранівський, О. Бульвінська та ін. К.: Пед. думка, 2012. 320 с.
149. Молоканов М. В. Двухмерное пространство моделей коммуникативного взаимодействия. URL: http://elib.org.ua/psychology/ua_show_archives.php?subaction=showfull&id=1107417351&archive=1120045935&start_from=&ucat=27&.
150. Моральна свідомість та самосвідомість особистості: монографія / М. В. Савчин та ін.; ред. М. В. Савчин, О. І. Галян. Дрогобич, 2009. 288 с.

151. Москальова Л. Ю. Характеристика основних структурних компонентів моральності особистості. *Гуманізація навчально-виховного процесу*: зб. наук. пр / за заг. ред. проф. В. Сипченка. Слов'янськ : Вид. центр СДПУ, 2003. Вип. XX. С. 113 –116.

152. Мудрик А. В. Социальная педагогика: учеб. для студентов пед. вузов; под ред. В. А. Слостенина. М.: Академия, 2000. 200 с.

153. Мукомел С. А. Формування духовних цінностей старшокласників в умовах соціально-виховуючого середовища: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ: ЛПУ ім. Тараса Шевченка, 2005. 20 с.

154. Назаренко Л. М. Аксіологія виховання як складова соціального становлення дитини: монографія. Херсон: КВНЗ „Херсонська академія неперервної освіти”, 2013. 216 с.

155. Наказ Міністерства освіти і науки України № 641 від 16.06.2015 р. „Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та Методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх початкових закладах”. URL : http://musiclessons.ucoz.com/load/samoosvita/golovna_pro_ministerstvo_normativno_pravova_baza_nakaz_mon_ukrajini_vid_16_06_2015_641_pro_zatverdzhennja_koncepciji_nacionalno_patriotichno/36-1-0-1257.

156. Національна доктрина розвитку освіти України XXI ст. : Указ Президента України № 347/2002. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.

157. Ніколаєвська А. Релігійна ідентичність в системі соціальних ідентичностей українського студентства. „*Socioпростір: міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи*”. 2011. №1(2). С. 31–36.

158. Образцова А. Я. Психолого-педагогічний вплив ВНЗ на виховання толерантності студентської молоді. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: зб.

наук. пр. Вип. 14, Ч. II. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. С. 208–216.

159. Олексюк О. М. Проблема формування духовного потенціалу студентів. *Практична психологія та соціальна робота*. 1999. № 2. С. 47–48.

160. Омецінська М. В. Сучасний стан благодійності та меценатства в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Вісн. держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтва*. 2010. № 3. С. 164–168.

161. Організація волонтерського руху у вищих навчальних закладах. Діагностичний інструментарій: метод. розробки. Житомир : ЖДУ, 2004. 20 с.

162. Організація, зміст, форми та методи виховної роботи серед студентів колективами кафедр вищого навчального закладу освіти: метод. рекомендації / укл. : В. Д. Базилевич, М. І. Поночовний, Н. І. Косарева. К.: ІЗМН. 1997. 28 с.

163. Оржеховська В. М., Тарасова Т. В. Духовність – це здоров'я молодого покоління: навч.-метод. посіб. Т.: 2005. 216 с.

164. Ощепкова Л. С. Педагогические условия воспитания и развития милосердия у младших школьников: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Пермь, 2001. 171с.

165. Панина Н. В. Молодежь Украины: структура ценностей, социальное самочувствие, и морально-психологическое состояние в условиях тотальной аномии. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2001. №1. С. 5–26.

166. Пауэр Ф. К., Хиггинс Э., Кольберг Л. Подход Лоуренса Кольберга к нравственному воспитанию. *Психологический журнал*. 1992. Т. 13. № 3. С. 175–182.

167. Пащенко Д. І. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманістичного виховання учнів: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. К., 2006. 466 с.

168. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М. Бим-Бад; ред.кол.: М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др. М.: Большая Рос. энциклопедия, 2008. 528 с.

169. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. К.: Педагогічна думка, 2001. 514 с.

170. Підготовка волонтерів до роботи з дітьми обмежених функціональних можливостей: метод. рекомендації до проведення тренінгових занять / за ред. О. В. Безпалько, С. В. Едель. К.: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2001. 32 с.

171. Пенські В. М. Психологічні особливості становлення моральної свідомості у підлітковому та юнацькому віці (на матеріалах крос-культурного дослідження): автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2009. 20 с.

172. Петрочко Ж. В. Соціально-виховуюче середовище як умова ефективної взаємодії соціалізації особистості. Соціалізація особистості: зб. наук. пр.; за ред. А. Й. Капської. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. Том XX. С. 16–26.

173. Платонов О. Л. Проблема самовиховання моральної свідомості студентської молоді як невід'ємна частина її духовного розвитку. *Духовність особистості*. 2012. Вип. 5. С. 178–181.

174. Плахтій В. І. Теоретичні засади вивчення рівня розвитку моральної свідомості особистості. *Педагогічний дискурс*. 2007. Вип. 2. С. 126–131.

175. Плахтій В. І. Формування основ моральної свідомості молодших школярів засобами дитячої літератури: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. К., 2002. 21 с.

176. Поволодський П. М. Становлення духовності. *Учитель*. 2000. № 3. С. 17–21.

177. Погребняк О. Виховання гуманістичних якостей і моральної поведінки студентів у процесі навчально-спортивної підготовки. *Імідж сучасного педагога*. 2013. № 3. С. 50–52.

178. Подмазін С. І. Збагачене освітнє середовище. Школа життєтворчої особистості. К.: ІСДО, 1995. С. 37–49.

179. Прутченков А. С. Школа жизни : метод. разработки социально-психологических тренингов. 2-е изд., перераб. и доп. М.: МООД и М. ; Новая цивилизация; Пед. о-во России. 2000. 192 с.

180. Пташник-Сердюк О. І. Студентство як соціокультурна група Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Science, II(3), Issue: 18, 2014.

181. Разин А. В. От моральных абсолютов к конкретной действительности. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1999. 160 с.

182. Рогова Т. В. Атестація навчально-виховної діяльності педагогічного колективу загальноосвітньої школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Х., 1997. 24 с.

183. Роменець В. А. Історія психології ХХ століття. К.: Либідь, 1998. 992 с.

184. Рубинштейн С. Л. Человек и мир: Проблемы общей психологии: под ред. Е. В. Шорохова. М.: Педагогика, 1973. 423 с.

185. Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді у позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2004. 43 с.

186. Савина Е. А. Профессиональная направленность личности студентов педагогического колледжа в условиях проектного обучения: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Москва, 2010. 199 с.

187. Севастьянова О. А. Соціально-педагогічні умови соціалізації студентської молоді у виховному процесі вищого навчального закладу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2007. 20 с.

188. Селевко Г. К. Социально-воспитательные технологии. Москва: НИИ школьных технологий, 2005. 176 с.

189. Селюкова Т. В. Трансформація цінностей як фактор морально-етичних проблем у вихованні студентської молоді. *Педагогічний дискурс*. 2012. Вип. 12. С. 289–292.

190. Сіданіч І. Л. Актуальні проблеми духовно-морального виховання студентської молоді. *Наук. зап. Нац. ун-ту „Острозька академія”*. *Психологія і педагогіка*. 2013. Вип. 23. С. 233–241.

191. Скиба М. Є., Островський К. С. Навчання та виховання студентської молоді – на вищий якісний рівень. *Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи*: Матеріали II міжн. наук.-практ. конф. Хмельницький: ТУП. 2003. С. 358–363.

192. Скиба М. Є. Культурологічні та морально-етичні проблеми виховання студентської молоді. *Педагогічний дискурс*. 2012. Вип. 12. С. 293–295.

193. Скриль О. І. Милосердя як необхідна складова формування особистості підлітка. URL: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2011/Pedagogica/3_82707.doc.htm.

194. Скриль О. І. Висвітлення питання виховання милосердя як складника морального становлення підлітків у науковій літературі другої половини ХХ ст. *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка*. 2013. № 5. С. 61–68.

195. Скульський Р. П. Вивчення пріоритетних цінностей молоді та їх урахування в процесі виховання майбутніх учителів. *Цінності освіти і виховання*: наук.-метод. зб. / за заг. ред. О. В. Сухомлинської. К.: АПН України, 1997. С. 200–203.

196. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників: за заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. Київ: УДЦССМ, 2000. 260 с.

197. Слюзко В., Плахтій С. Моральна свідомість як філософське поняття. *Педагогічний дискурс*. 2014. Вип. 16. С. 173–178.

198. Слюзко В. І. Слово як засіб формування моральної свідомості особистості у педагогічній спадщині В. Сухомлинського. *Педагогічний дискурс*. 2011. Вип. 10. С. 452–457.

199. Слюзко В. І. Роль вербальних засобів у формуванні основ морально-свідомої особистості на засадах народної педагогіки. *Педагогічний дискурс*. 2012. Вип. 13. С. 354–357.

200. Современный философский словарь: под ред. В. Е. Кемерова. Лондон–Минск, 1998. 690 с

201. Соколова Т. В. Теоретико-методологічне дослідження проблеми морального виховання студентів вищих навчальних закладів у навчально-виховному процесі. *Духовність особистості*. 2012. Вип. 2. С. 143–150.

202. Соловей М. І., Демчик В. С. Виховна робота у вищому навчальному закладі. Київ, 2003. 257 с

203. Соціальний статус студентства як одна з умов формування його духовної самобутності. URL: <http://naub.oa.edu.ua>.

204. Соціальна робота в Україні: навч. посіб.: І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; за заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. К.: Наук. світ, 2003. 233 с.

205. Спіріна Т. П. Формування професійної культури майбутніх соціальних педагогів у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Житомир, 2009. 261 с.

206. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка. К.: ІСДЦ, 1996.

207. Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді в координатах педагогічної науки і практики. *Шлях освіти*. 2006. №1. С. 2–7.

208. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. К.: Рад. школа, 1997. Т. 4. 546 с.

209. Сухомлинський В. О. Як виховати людину? М.: Вид-во політ. літ-ри, 1975. 287 с.

210. Тарасенко Г. Професійна культура вчителя як особистісний і соціальний феномен. *Актуальні проблеми педагогіки : методологія, теорія і практика* : зб. наук. пр. Горлівка, 2006. Вип. 3. С. 27–33.

211. Тименко В. М. Педагогічні засади соціальної роботи із студентською молоддю у вищих навчальних закладах США: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. К., 2005. 23 с.

212. Тимошенко В. В. Аналіз проблеми духовно-морального виховання студентів у педагогічному університеті. *Духовність особистості*. 2012. Вип. 3. С. 170–175.

213. Ткачова Н. О. Аксиологічні засади педагогічного процесу в сучасних загальноосвітніх закладах: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. Луганськ, 2007. 44 с.

214. Троцько Г. В. Теоретичні та методичні основи підготовки студентів до виховної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.07. Київ, 1997. 54 с.

215. Усіченко І., Віленський Ю, Заграничний О. І доброта, і милосердя. К., 1996. 46 с.

216. Ушаков А. С. Виховання культури вчинку у студентської молоді у позааудиторній роботі вищого навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2007. 227 с.

217. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания: собр. соч. / К. Д. Ушинский. М.: Изд-во АПН РСФСР: Ин-т теории и истории педагогики, 1950. Т. 9. 628 с.

218. Філософський словник соціальних термінів: под ред. В. П. Андрущенко. Харків : „Корвін”, 2002. 672 с

219. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. К.: Академвидав, 2006. 352 с.

220. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищих пед. закл. освіти. Т.: Навч. книга, 2001. 191 с.

221. Харченко С. Я. Дидактические основы подготовки студентов к социально-педагогической деятельности. Луганськ: Альма-матер, 1999. 138 с.

222. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 320 с.

223. Хомик В. Моральний вимір свідомості юнаків: український досвід. *Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам* / пер. з англ. В. Хомика. К.: Либідь, 2003. С. 251–283.

224. Хомич Л. О. Взаємозв'язок процесів соціалізації і виховання особистості. *Педагогічна і психологічна науки в Україні*. К.: Пед. думка, 2007. Т. 5. С. 350–356.

225. Хомич В. Інноваційні форми розбудови освітнього середовища університету. *Рідна школа*. 2008. № 10. С. 14–15.

226. Хорошайло О. С. Ціннісний потенціал базової освіти в духовно-моральному вихованні студентів. *Педагогічний дискурс*. 2012. Вип. 12. С. 326–329.

227. Хорошайло О. С. Робота куратора з духовно-морального виховання студентів, що навчаються в інтегрованих групах. *Духовність особистості*. 2011. Вип. 5. С. 183–192.

228. Хуторский А. В. Педагогическая инноватика: методология, теория, практика: научное издание. Москва: Изд-во УНЦ ДО, 2005. 222 с.

229. Черниш Н. Й. Суспільна свідомість студентства. Львів, 2001.

230. Чорна К. І. Сутність гуманізації виховного процесу як пріоритетної умови становлення культури гідності зростаючої особистості. *Педагогічний вісник*. 2012. № 3. С. 6–8.

231. Шевченко Г. П. Духовність і цінності життя. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*: зб. наук. пр. Луганськ: СНУ ім. Володимира Даля, 2004. Вип. 5. С. 3–15.

232. Шемуда М. Духовно-моральне виховання студентів в умовах гуманізації вищої освіти України. *Зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту*. 2011. Ч. 2. С. 353–357.

233. Шутова В. А. Педагогические условия воспитания милосердия у детей младшего возраста: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.06. Смоленск, 1999. 21 с.

234. Шрейдер Ю. А. Этика. Введение в предмет. М.: Педагогика, 1998. 346 с.

235. Яворницкий Д. И. История запорожских козаков: в 3 т. СПб., 1897. Т. III. 360 с.

236. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посіб. К.: Либідь, 2002. 560 с.

237. Яременко П. С. Якість освіти в Україні. К.: Лібра, 2011. 157 с.

238. Ясько Б. А. Морально-духовные качества современной молодежи. М.: Педагогика, 2009. 142 с.

239. Ященко Е. М. Формування комунікативної культури студентів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів економічного профілю: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. К., 2010. 20 с.

240. Atkin R. The association of personality type in childhood with violence in adolescence. *Research in Nursing and Health*. 2007. No 30 (3). P. 308–319.

241. Bruner, Jerome S. *The Relevance of Education*. London, 1972. 216 p.

242. Geertz C. *The Interpretation of Cultures*. N. Y., 1973. 179 p.

243. Pet'ko L. The „case study” method as means of formation of a professionally oriented foreign language teaching environment in university conditions. *Intellectual archive*. 2015. Volume 4. Num. 4 (July). Series „Education & Pedagogy”. Toronto: Shiny Word Corp. P. 48–65.

244. Peccei A. *The Human Quality*. Oxford; New York: Pergamon Press, 1977. 214 p.

245. Karrass, Ch.L. *The Negotiating Game*, Harper Business, 1992, 233 p.

246. Rawls J. A. *Theory of Justice*. N. Y., 1971. P. 60.

ДОДАТКИ

Додаток А

ПРОГРАМА СПЕЦКУРСУ „ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ ТА БЛАГОЧИННІСТЬ МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ”

Вступ

Одним із суспільно важливих завдань сьогодення є виховання гармонійної, духовно багатой та національно свідомой особистості, що зумовлено духовною кризою суспільства, зниженням рівня життя в Україні, відсутністю соціальної захищеності, явним і прихованим безробіттям, інфляцією, невизначеністю моральних орієнтирів у політиці держави й повсякденному житті.

Ситуація загострюється й тим, що вироблені в попередні десятиліття суспільні ідеали мали узагальнений, регламентований, державницько-класовий характер, а не зверталися до внутрішнього, особистісного світу кожної людини. Тому перехід від глобальних суспільних категорій, від публічної риторики про моральність до розуміння духовності як складного психічного феномену самоусвідомлення особистості в сьогоденних умовах потребує підвищеної уваги влади, громадянського суспільства, усіх соціальних інститутів. Адже знецінення традиційних моральних цінностей, безкарність, безвідповідальність призводять до ускладнення всю систему виховання молоді.

Виховання студентів є складником процесу здобуття ними вищої освіти, що передбачено Законом України „Про вищу освіту” (2014 р.), де одним з її завдань є формування світоглядних і громадянських якостей та морально-етичних цінностей. Як зазначає М. Фіцула, моральне виховання – це напрям виховання, що „...має метою формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності” [12, с. 53]. Однією з форм морального виховання студентської молоді є благодійницька діяльність, зокрема волонтерська робота.

Волонтерство в сучасних умовах розглядають як одну із соціально-педагогічних технологій, що дозволяє залучити майбутніх фахівців до соціальної практики, значущість якої зумовлюємо, по-перше, тенденціями розвитку в Україні громадянського суспільства; по-друге, необхідністю посилення уваги до проблеми формування в студентській молоді почуття милосердя.

Саме спецкурс „Волонтерський рух у молодіжному середовищі” дає змогу не лише ознайомити студентів з історією та сучасним станом волонтерського руху, але й залучити їх до практики благодійної діяльності, сформувати мотивацію до морального вчинку милосердя та допомогти усвідомити соціальну значущість волонтерства.

Пояснювальна записка

Програма спецкурсу „Волонтерський рух у молодіжному середовищі” розрахована на студентів закладів вищої освіти незалежно від професійної спеціалізації. Адже кожен громадянин України, незалежно від його професії та робочого місця, має бути здатен до надання соціальної допомоги іншим людям. Готовність проявити милосердя – ознака гуманістичного розвитку громадянського суспільства. У зв'язку з цим значне місце в системі підготовки майбутніх професійних кадрів має бути відведено оволодінню різними видами благодійної діяльності, зокрема волонтерства.

Програма спецкурсу „Волонтерський рух у молодіжному середовищі”, яка розрахована на 12 годин (по 2 години на кожну тему), базується на провідних ідеях педагогіки, соціальної роботи, громадянської освіти молоді.

Вивчення спецкурсу передбачало розв'язання таких завдань, як:

- ознайомлення студентів з історією виникнення волонтерського руху та його сучасною світовою й вітчизняною практикою;
- забезпечення студентів теоретичними знаннями про сутність почуття милосердя, зміст та специфіку волонтерства;
- формування усвідомлення суспільної значущості волонтерської роботи, необхідності її організації в студентському середовищі;

– ознайомлення студентів з технологією волонтерських загонів, напрямами волонтерської роботи.

Зміст цього спецкурсу забезпечує отримання знань, умінь і навичок, необхідних студентам для практичної роботи у волонтерських загонах, та містить такі теми:

1. Благодійництво та волонтерський рух у системі соціальної допомоги: історія та сучасний стан.
2. Світовий досвід волонтерства.
3. Діяльність благодійних організацій в Україні.
4. Принципи організації волонтерського загону.
5. Етапи організації волонтерського загону.
6. Напрями діяльності волонтерського загону.

У рамках вивчення спецкурсу використано різноманітні форми занять: лекції, семінарські та практичні заняття, тренінги, дискусії, виконання індивідуальних і групових творчих завдань, реалізація проектів, які вимагали не лише репродуктивних знань студентів, але й були спрямовані на оволодіння ними технологій благодійної діяльності, зокрема волонтерства.

У процесі вивчення спецкурсу в студентів формувалося уявлення про:

- сутність волонтерства, його історію та сучасний стан у громадянському суспільстві;
- нормативно-правову базу, яка регулює основи волонтерства;
- досвід благодійних організацій та волонтерських груп, які діють в Україні.

Студенти, вивчаючи спецкурс, набули вмінь і навичок:

- організовувати роботу волонтерських загонів;
- використовувати технології соціальної роботи;
- визначати специфіку волонтерської роботи з урахуванням різних категорій підопічних (ветерани війни, інваліди; люди похилого віку, діти з особливими потребами, хворі та ін.);
- емпатії та рефлексії.

Практика показує, що вивчення спецкурсу „Волонтерський рух у молодіжному середовищі” доцільно вводити на 1 – 2 курсах навчання студентів у закладі вищої освіти за рахунок годин варіативної частини навчального плану.

**Навчально-тематичний план спецкурсу
„Волонтерський рух та благодійність у молодіжному середовищі”**

№	Теми занять	Кількість годин			
		лекції	семінари	практика	усього
1.	Благодійництво та волонтерський рух у системі соціальної допомоги: історія та сучасний стан	2			2
2.	Світовий досвід волонтерства		2		2
3.	Діяльність благодійних організацій в Україні	1	1		2
4.	Принципи організації волонтерського загону	1		1	2
5.	Етапи організації волонтерського загону	1		1	2
6.	Напрями діяльності волонтерського загону			2	2
	Разом	5	3	4	12

Стислий зміст програми спецкурсу

„Волонтерський рух у молодіжному середовищі”

Тема 1. Благодійництво та волонтерський рух у системі соціальної допомоги: історія та сучасний стан

Ключові слова та поняття: благодійна діяльність, меценатство, філантропія, волонтерство, соціально-економічні умови, народні братства, милосердя.

Благодійна діяльність православних общин. „Поучіння князя Володимира Мономаха своїм дітям”.

Благодійні організації та фонди в Україні в ХІХ столітті.

Женевська Конвенція 1864 року. Роль Анри Дюнану у становленні та розвитку волонтерського руху.

Створення Координаційного комітету міжнародної волонтерської служби.

Сучасні підходи до трактування сутності поняття „волонтерство”. Волонтерство та благодійництво.

Тема 2. Світовий досвід волонтерства

Ключові слова та поняття: особистісні якості, доброта, милосердя, альтруїзм, гуманізм, добровільний вибір, цінності, потреби, мотивація, взаємодія.

Соціальна значущість таких якостей, як милосердя, доброта, співчуття. Ідеали гуманізму. Милосердя як прояв гуманістичної позиції.

Милосердя, доброта, співчуття як основні складники волонтерства.

Засоби мотивації волонтерської роботи та етапи її формування.

Розроблення системи мотивації. Процес цілепокладання як засіб мотивації. Потреба в прояві морального вчинку милосердя.

Організація волонтерської роботи в США. Асоціація молодіжних спілок. Національна асоціація добровольців. Роль неформальних добровольців у розвитку волонтерського руху в США.

Єврейські благодійні організації. Волонтери і Хесед. Волонтерство – духовна сила єврейської взаємодопомоги. Основні принципи діяльності єврейських волонтерів.

Знайомство з напрямками роботи німецьких волонтерів.

Польський благодійний фонд „Діти – дітям”.

Тема 3. Діяльність благодійних організацій в Україні

Ключові слова та поняття: міжнародні програми, благодійний фонд, громадський і державний сектор, міжнародна співпраця, благодійна організація, хоспіс, адаптаційно-оздоровчі установи, асоціація, волонтерський центр, волонтерський клуб, корекційні програми, соціально-педагогічна реабілітація, школа волонтерів.

Організація волонтерської роботи в Україні. Волонтерство – добровільна робота.

Міжнародний Комітет Червоного Хреста, його структура, основні принципи діяльності.

Діяльність благодійних організацій, фондів.

Тема 4. Принципи організації волонтерського загону

Ключові слова і поняття: добровільна діяльність, ініціатива, самореалізація, професійні навички, суспільно корисна практика, корисність, відкритість, інформування.

Загальна Декларація Волонтерів. Волонтерство як інститут соціалізації. Принципи волонтерства. Роль волонтерів у вирішенні соціально важливих проблем. Принцип безкорисності волонтерської роботи. Принцип добровільної участі людей у волонтерській роботі. Волонтерство як усвідомлений акт прояву милосердя.

Демократичні основи організації волонтерської групи.

Тема 5. Етапи організації волонтерського загону

Ключові слова та поняття: структура, програма, співбесіда, система визнання, лідер, стажування, зворотний зв'язок, планування, управління, типи волонтерів.

Система розвитку структури волонтерської групи. Постановка мети. Визначення пріоритетів роботи волонтерів. Розроблення програми діяльності групи.

Визначення форм волонтерської роботи.
 Створення позитивного ставлення до об'єктів волонтерства.
 Контроль за виконанням завдань. Оцінка роботи волонтерів.
 Організація навчання волонтерів. Стажування.
 План волонтерської діяльності. Робота зі ЗМІ, державними структурами, НГО.

Тема 6. Напрями діяльності волонтерського загалу

Ключові слова та поняття: люди з особливими потребами, акція, адаптація, тренінг, профілактична робота, реабілітація, соціалізація.

Роль волонтерів у процесі реабілітації та адаптації дітей із особливостями психофізичного розвитку; форми роботи з ними.

Технологія підготовки та проведення благодійних акцій.

Волонтерські табори як форма волонтерської роботи.

Теми рефератів

1. Соціологія благодійності і волонтерства.
2. Іпотерапія як вид благодійної діяльності.
3. Благодійний квиток у майбутнє.
4. Сектор благодійності в дзеркалі сьогодення.
5. Волонтер – стан душі, або політ над всесвітом.

Рекомендована література

1. Антонюк Т. А. Социальное проектирование: некоторые методологические аспекты. Мн.: Наука, 1987. 264 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності. К.: Либідь, 2006. 272 с.
3. Брюс Р., Хопкінс. Как создать благотворительную организацию и управлять ею : [Юрид. руководство : Перевод]. М.: Благотворит. об-ние „Сопричастность”, 1993. 292 с.

4. Дейчаківський М. Громадянське суспільство і недержавні організації. *Вітчизна*. № 3-4., 1999. С. 12-16.
5. Закон України „Про благодійну діяльність та благодійні організації”. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 25.
6. Лазарчук, Л. Л. Волонтерское движение в молодежной среде: программно-методический комплекс. Минск БГПУ, 2007. 43 с.
7. Лозова В. І. Способи формування пізнавальної активності школярів у процесі виконання ними громадських доручень. *Управління школою*. 2003. № 6. С. 2-7.
8. Меценатство в Україні / за ред. Коваленка Р. В. Харків, 2003. 114 с.
9. Назаренко Л. М. Аксіологія виховання як складова соціального становлення дитини: монографія Херсон : КВНЗ „Херсонська академія неперервної освіти”, 2013. 216 с.
10. О благотворительной и некоммерческой деятельности / под ред. Вербицкого. Москва, 1992. 74 с.
11. Омецінська М. В. Сучасний стан благодійності та меценатства в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Вісник державної академії керівних кадрів культури і мистецтва*. 2010. № 3. С. 164-168.
12. Освітні технології: навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін. К.: А.С.К., 2001. 256 с.
13. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. К.: Видавничий центр „Академія”, 2000. 544 с.

**Програма
постійно діючого семінару для викладачів та студентів закладів вищої
освіти, кураторів академічних груп за темою „Формування почуття
милосердя в студентській молоді: сутність, зміст, особливості
організації”**

Вступ

Одним із суспільно важливих завдань сьогодення є виховання гармонійної, духовно багатой та національно свідомой особистості, що зумовлено духовною кризою суспільства, зниженням рівня життя в Україні, відсутністю соціальної захищеності, явним і прихованим безробіттям, інфляцією, невизначеністю моральних орієнтирів у політиці держави й повсякденному житті.

Ситуація загострюється й тим, що вироблені в попередні десятиліття суспільні ідеали мали узагальнений, регламентований, державницько-класовий характер, а не зверталися до внутрішнього, особистісного світу кожної людини. Тому перехід від глобальних суспільних категорій, від публічної риторики про моральність до розуміння духовності як складного психічного феномену самоусвідомлення особистості в сьогоденних умовах потребує підвищеної уваги влади, громадянського суспільства, усіх соціальних інститутів. Адже знецінення традиційних моральних цінностей, безкарність, безвідповідальність призводять до ускладнення всю систему виховання молоді.

Виховання студентів є складником процесу здобуття ними вищої освіти, що передбачено Законом України „Про вищу освіту” (2014 р.), де одним з її завдань є формування світоглядних і громадянських якостей та морально-етичних цінностей. Як зазначає М. Фіцула, моральне виховання – це напрям виховання, що „...має метою формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності”. У контексті цього актуалізується підготовка викладачів до організації морального виховання

студентської молоді. Практика свідчить, що викладачам і кураторам бракує теоретичних і методичних знань щодо процесу формування почуття милосердя в студентів через їх залучення до благодійної діяльності. Саме на підготовку викладачів та студентів закладів вищої освіти до означеного процесу спрямована програма „Формування почуття милосердя в студентської молоді: сутність, зміст, особливості організації”.

Програма містить 2 модулі:

1. Теоретичні засади формування почуття милосердя в студентської молоді.

2. Практика формування почуття милосердя в студентської молоді в процесі благодійної діяльності.

Передбачено, що слухачі постійно діючого семінару на його заняттях:

– ознайомляться з історією становлення благодійної діяльності, волонтерського руху та їх сучасною світовою й вітчизняною практикою;

– отримають теоретичні знання про сутність почуття милосердя, методи й засоби його формування в студентів;

– усвідомлять суспільну значущість волонтерської роботи, необхідність її організації в студентському середовищі;

– оволодіють технологіями організації волонтерських загонів і змістовими напрямками благодійної діяльності студентів.

У рамках проведення семінару можуть використовуватися різноманітні форми занять: лекції, практикуми, тренінги, дискусії, виконання індивідуальних і групових творчих завдань, реалізація проектів, що сприятиме не лише засвоєнню викладачами теоретичних аспектів формування почуття милосердя в студентів, але й оволодінню ними технологій благодійної діяльності, зокрема волонтерства, проектної діяльності.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

**постійно діючого семінару для викладачів закладів вищої освіти,
кураторів академічних груп
за темою „Формування почуття милосердя в студентській молоді:
сутність, зміст, особливості організації”**

№	Теми занять за модулями	Кількість годин
Модуль І. Теоретичні засади формування почуття милосердя в студентській молоді		
1.	Почуття милосердя як духовно-моральна якість людини (сутність поняття, аксіологічна основа милосердя, основні якості милосердної особистості)	2
2.	Історія виникнення поняття (античний світ; теорія І. Канта; правила милосердя за В. Соловйовим, В. Бердяєвим; філософські погляди В. Зеньковського та П. Флоренського; „сродна праця” Г. Сковороди; ідеал громадянина-гуманіста, створений В. Сухомлинським)	2
3.	Милосердя як моральний учинок	2
4.	Підходи до формування почуття милосердя в студентів (аксіологічний, середовищний, континіумний, когнітивно-діяльнісний, системний)	2
5.	Особливості виховання почуття милосердя в студентів (психологія ранньої юності, завдання та зміст морального виховання студентів, критерії сформованості моральних якостей особистості)	2
	Разом	10 годин
Модуль ІІ. Практика формування почуття милосердя в студентській молоді в процесі благодійної діяльності		
1.	Діагностика та визначення сукупності духовно-моральних рис, які притаманні особистості студента.	2
2.	Методи і засоби формування почуття гідності у студентів	2
3.	Етапи формування почуття гідності у студентів	2

4.	Особливості організації благодійної діяльності студентів	2
5.	Специфіка волонтерського студентського руху	2
	Разом	10 годин
	Усього	20 годин

Модуль „Я – Гуманіст”

Вступ

Становлення української державності, побудова громадянського суспільства, інтеграція України у світове та європейське співтовариство передбачають орієнтацію на Людину, її духовну культуру й визначають основні напрями виховної роботи з молоддю та модернізації навчально-виховного процесу. Ідеалом виховання є різнобічно та гармонійно розвинений національно свідомий, високоосвічений, життєво компетентний громадянин, здатний до саморозвитку та самовдосконалення.

Головною домінантою виховання молоді є формування в особистості ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції.

В основу виховання молоді покладено ідею розвитку української державності як консолідувальний чинник розвитку суспільства й нації загалом. Форми й методи виховання базуються на українських народних традиціях, кращих надбаннях національної та світової педагогіки й психології.

Сьогодні сформоване соціальне замовлення на ефективні виховні системи й технології. Зростає увага до виховання засобами музеїв, театральної педагогіки, дитячого та юнацького спорту. Створюються реальні умови для прояву творчих здібностей молодих людей. Сучасна молодь добре інформована щодо процесів у різних сферах науки, техніки, соціального життя; динамічно оволодіває сучасними комунікаційними технологіями.

Усе це створює сприятливі соціально-педагогічні умови для розвитку виховання молоді як пріоритетної сфери соціального життя країни, підвищення його статусу та розвитку потенціалу, досягнення якісно нових результатів у духовно-моральному, патріотичному, трудовому, художньо-естетичному, екологічному вихованні молодого покоління [4].

Саме зміст модуля „Я – гуманіст” дає змогу виховувати в студентській молоді активну громадську позицію, формувати почуття соціальної

відповідальності за відповідні вчинки та дії, патріотично виховувати гідних громадян України, формувати ціннісні життєві орієнтири.

Пояснювальна записка

Змістовний модуль „Я – гуманіст” розрахований на студентів ЗВО, не враховуючи спеціальну, професійну підготовку.

За період знаходження студента в стінах закладу вищої освіти, у студентів є можливість у позааудиторний час оволодівати практичними навичками життєтворчості, здійснюючи дію самореалізації в різних видах навчальної, ігрової, практичної діяльності. У самостійне життя має вийти творча особистість, здатна брати відповідальність за прийняті рішення на себе, критично мислити та використовувати набуті знання й уміння для творчого розв’язування проблем, змінювати на краще своє життя й життя своєї держави. Самореалізація як необхідна умова виховання компетентного випускника вищої школи, гідного громадянина України передбачає здійснення можливостей розвитку „Я” власними зусиллями, шляхом співдіяльності, співтворчості з іншими людьми, соціумом і світом загалом.

З метою гуманізації й демократизації виховного процесу вищої школи як напряму модернізації змістовним модулем передбачено реалізацію моделі „Я – гуманіст”, а також створення інноваційного виховного середовища, формування ціннісного ставлення в межах концепції „Я – особистість” та очікуваним результатом – соціальної активності вихованців у напрямках:

- Я – патріот;
- Я – сім’янин;
- Я – духовна особистість;
- Я – здорова особистість;
- Я – громадянин;
- Я – гуманіст;
- Я – культурна, вихована особистість.

Мета проекту:

На сучасному етапі становлення й розвитку держави перед вищою школою постає складне і відповідальне завдання – формування людини нового типу, самостійної та свідомої особистості з громадською позицією, почуттям національної гідності, готової до конкретного вибору свого місця в житті.

Чітко спланована система виховного простору ХНТУ працюватиме на формування у вихованців ціннісних пріоритетів, життєвої активності в громадсько корисній, соціально-комунікативній діяльності як складників кінцевого результату особистісно-розвивального змісту навчально-виховного процесу.

Завдання проекту:

1. Комплексний цілеспрямований вплив на особистість, вироблення в неї імунітету до негативних та позитивних впливів соціального оточення.
2. Формування широкого спектра естетичних почуттів, розвитку творчих здібностей, духовної зрілості, естетичної культури в студентів ХНТУ.
3. Прищеплення загальнолюдських цінностей, розвиток і утвердження у свідомості вихованців історично притаманних українському народові моральних цінностей: моральних почуттів і рис поведінки.
4. Виховання особистості, яка здатна реалізовувати себе повноцінно в усіх сферах життєдіяльності, прагнучи до гармонії, добра і справедливості.

Програма змістовного модуля „Я – гуманіст” розрахована на 16 годин (по 4 години на кожну тему), базується на провідних ідеях соціальної педагогіки, соціальної роботи, громадянської освіти молоді.

Вивчення цього модуля передбачало розв’язання таких завдань, як:

- ознайомлення студентів із нормативно-правовими аспектами благодійної діяльності в Україні, його сучасною світовою та вітчизняною практикою;

- забезпечення студентів теоретичними знаннями про поняття милосердя, зміст та специфіку благодійної діяльності;
- формування усвідомлення суспільної значущості гармонійного існування особистості в навколишнього середовищі;
- ознайомлення студентів із загальнолюдськими цінностями, пріоритетними життєвими орієнтирами.

Зміст цього модуля забезпечує отримання знань, умінь і навичок, необхідних студентам для практичної роботи в благодійних заходах та містить такі теми:

1. Нормативно-правові аспекти благодійної діяльності в Україні
 - 1.1. Благодійництво в системі соціальної допомоги: історія та сучасний стан
2. Гармонійний розвиток особистості: сучасне сприйняття навколишнього світу
 - 2.1. Формування почуття милосердя у молоді – головний чинник розвитку особистості
3. Я і моральні цінності
 - 3.1. Мої ціннісні пріоритети
4. Громадянське виховання студентської молоді
 - 4.1. Творчий проект куратора академічної групи: громадсько корисна діяльність у дії (проектна діяльність у благодійних фондах).

У рамках вивчення спецкурсу використовували різноманітні форми занять: лекції, семінарські та практичні заняття, тренінги, дискусії, виконання індивідуальних і групових творчих завдань, реалізація проектів, які вимагали не лише теоретичних знань студентів, але й були спрямовані на оволодіння ними технологій благодійної діяльності, зокрема волонтерства.

У процесі вивчення змістовного модуля в студентів формувалося уявлення про:

- сутність благодійності, його історію та сучасний стан у громадянському суспільстві;

- нормативно-правову базу, яка регулює основи благодійної діяльності;
- досвід благодійних організацій, які діють в Україні;
- визначились з пріоритетами життєвих цінностей.

Студенти, вивчаючи спецкурс, набули умінь і навичок:

- організовувати роботу благодійних заходів;
- використовувати технології соціальної роботи;
- визначати специфіку благодійної роботи з урахуванням різних категорій підопічних (ветерани війни, інваліди; люди похилого віку, діти з особливими потребами, хворі тощо);
- емпатії та рефлексії.

Практика показує, що вивчення змістовного модуля „Я – гуманіст” доцільно вводити на 1 – 2 курсах навчання студентів у закладі вищої освіти за рахунок годин варіативної частини навчального плану.

Навчально-тематичний план змістовного модуля „Я – гуманіст”

№	Теми занять	Кількість годин			
		Лекції	Семінари	Практика	Усього
1.	Нормативно-правові аспекти благодійної діяльності в Україні	2			2
1.1	Благодійництво в системі соціальної допомоги: історія та сучасний стан			2	2
2.	Гармонійний розвиток особистості: сучасне сприйняття навколишнього світу		2		2
2.1	Формування почуття милосердя в молоді – головний чинник розвитку		2		2

	особистості				
3.	Я і моральні цінності	2			2
3.1	Мої ціннісні пріоритети		2		2
4.	Громадянське виховання студентської молоді	2			2
4.1.	Творчий проект куратора академічної групи: громадсько корисна діяльність у дії			2	2
	Разом	6	6	4	16

Стислий зміст програми змістовного модуля

„Я – гуманіст”

Тема 1. Нормативно-правові аспекти благодійної діяльності в Україні

1.1 Благодійництво в системі соціальної допомоги: історія та сучасний стан

Тема 2. Гармонійний розвиток особистості: сучасне сприйняття навколишнього світу

2.1 Формування почуття милосердя у молоді – головний чинник розвитку особистості

Тема 3. Я і моральні цінності

3.1. Мої ціннісні пріоритети

Тема 4. Громадянське виховання студентської молоді

4.1. Творчий проект куратора академічної групи: громадсько корисна діяльність у дії

Теми рефератів

1. Школа відповідальних громадян
2. Благодійність, види та напрями діяльності
3. Розуміння соціальних цінностей людини
4. Студентське самоврядування – шлях до соціалізації особистості

Рекомендована література

1. Александрова С. А. Моделі кураторства у вищій школі [Електронний ресурс]. *Сучасні аспекти виховання студентської молоді: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 4–5 квітня 2013 р.)*. Х. : ХНУМГ, 2013. Режим доступу: <http://eprints.kname.edu.ua/30597/>.
2. Бабенко Л. В. Виховання почуття милосердя в учнів ПТУ. *Традиції української етнопедагогіки і їх використання в навчально-виховній роботі в школі : тези наук.-практ. конф.* К., 1993. С. 49.
3. Безпалько О. В. Соціальна робота в громаді : навч. посіб. К. : Центр навч. літ-ри, 2005. 176 с.
4. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М., 1986. 420 с.
5. Бех І. Д. Виховання особистості. Сходження до духовності : наук. вид. К. : Либідь, 2006. 272 с.
6. Вишнівська Н. В. Поняття милосердя і його виховання у дітей. *Вісник психології і педагогіки* [Електронний ресурс] : Збірник наук. праць / Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка.
7. Закон України „Про благодійну діяльність та благодійні організації”. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>.
8. Капська А. Й. Соціальна робота : деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. К. : УДЦССМ, 2001.
9. Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді у позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2004. 43 с.
10. Макдональд Д. Чому волонтер? *Громадські організації*. 1999. № 4. С. 26.
11. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; за заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. К. : Наук. світ, 2003. 233 с.
12. Ясько Б. А. Морально-духовные качества современной молодежи. М. : Педагогика, 2009. 142 с.

Анкета № 1

на виявлення соціальних цінностей у студентської молоді

*Шановний студенте!**Просимо Вас узяти участь у соціально-педагогічному дослідженні.**Дякуємо за відвертість Ваших відповідей і об'єктивне висвітлення власної позиції. Уважно прочитайте і дайте необхідну відповідь на кожне питання.*

Студент факультету _____

(П.І.Б.) _____

Група _____

№ п/п	Питання
1.	Чи є питання духовної культури людини актуальним у наш час? Підкресліть необхідне: <ul style="list-style-type: none"> ▪ так ▪ ні ▪ не можу відповісти
2.	Назвіть основні складники культури сучасної людини: Напишіть _____ _____
3.	Чи є, на Вашу думку, почуття милосердя проявом духовної культури людини? Підкресліть необхідне: <ul style="list-style-type: none"> ▪ так ▪ ні ▪ не можу відповісти
4.	Чи цікавить Вас проблема формування почуття милосердя? Підкресліть необхідне: <ul style="list-style-type: none"> ▪ так ▪ ні ▪ не можу відповісти
5.	Чи відчуваєте Ви потребу у виявленні почуття милосердя до інших людей? Підкресліть необхідне: <ul style="list-style-type: none"> ▪ так ▪ ні ▪ не можу відповісти
6.	Наведіть приклади того, коли Вами були виявлені почуття

	милосердя? Напишіть _____ _____
7.	Чи готові Ви до прояву почуття милосердя у взаємодії з іншими людьми? Підкресліть необхідне: <ul style="list-style-type: none"> ▪ так ▪ ні ▪ не можу відповісти
8.	Що заважає Вам бути милосердними до інших людей? Напишіть _____ _____
9.	Як Ви розумієте сутність милосердя в особистості? Напишіть _____ _____
10.	Якою є, на Ваш погляд, милосердна особистість? Напишіть _____ _____
11.	Хто допомагає у Вашому житті бути милосердними щодо інших людей? Напишіть _____ _____
12.	Чи цікавились Ви проблемою милосердя людини в процесі навчання в університеті? Підкресліть необхідне: <ul style="list-style-type: none"> ▪ так ▪ ні ▪ не можу відповісти
13.	Які, на Вашу думку, події в університетському житті вплинули на Ваше почуття милосердя? Напишіть _____ _____
14.	Чи відчуваєте Ви потребу обговорення проблеми милосердя під час навчання в університеті? Підкресліть необхідне: <ul style="list-style-type: none"> ▪ так ▪ ні

	▪ не можу відповісти
15.	Чи розглядаєте Ви подібні проблеми на кураторських годинах чи в інших формах позанавчальної роботи ? Напишіть _____

Дякуємо за співпрацю!

Анкета № 2

на визначення участі студентської молоді в благодійній діяльності

Шановний студенте!

Просимо Вас узяти участь у соціально-педагогічному дослідженні.

Дякуємо за відвертість Ваших відповідей і об'єктивне висвітлення власної позиції. Уважно прочитайте і дайте необхідну відповідь на кожне питання.

Студент факультету _____

(П.І.Б.) _____

▪ Група _____

1.	<p>Як Ви розумієте сутність благодійної діяльності? Напишіть _____ _____</p>
2.	<p>Чи брали Ви участь у благодійній діяльності? Підкресліть необхідне:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ так ▪ ні ▪ не можу відповісти
3.	<p>У яких формах благодійної діяльності Ви брали участь? Підкресліть необхідне:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ збір пожертвувачів ▪ відвідування спеціалізованих установ (будинки для літніх людей, дитячі будинки) ▪ допомога літнім людям на дому ▪ організація культурного дозвілля для дітей-сиріт, дітей-інвалідів, літніх людей ▪ інше _____
4.	<p>Які прояви Вашого характеру Вам допомагали в проведенні благодійної діяльності? Напишіть _____ _____</p>
5.	<p>Якими основними рисами характеру, на Ваш погляд, повинна володіти особистість – благодійник, який займається благодійною діяльністю? Напишіть _____</p>

6.	<p>Які риси характеру особистості потрібні для надання системної, безкорисливої допомоги людям?</p> <p>Підкресліть необхідне:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ добре слово ▪ гарний настрій ▪ добрі наміри, вчинки ▪ інше _____ <p>Напишіть _____</p> <p>_____</p>
7.	<p>Чи визнаєте Ви „волонтерство” як один із видів благодійної діяльності?</p> <p>Підкресліть необхідне:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ так ▪ ні ▪ не можу відповісти
8.	<p>Чи готові Ви присвячувати волонтерській діяльності кілька часів на день, тиждень?</p> <p>Напишіть _____</p> <p>_____</p>
9.	<p>Чи є у Вас бажання систематично займатись волонтерською діяльністю у групі, на факультеті, в університеті?</p> <p>Підкресліть необхідне:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ так ▪ ні ▪ не можу відповісти

- ***Дякуємо за співпрацю!***

**Зведена таблиця критеріїв, показників та рівнів сформованості почуття
милосердя в студентській молоді**

Критерії	Показники	Рівні			
		Високий	Достатній	Середній	Низький
<p>Когнітивний – усвідомлення студентами суспільної цінності почуття милосердя</p>	<p>Усвідомлення сутності соціальних понять „милосердя”, „духовність”, „мораль”; розуміння змісту і засобів прояву вчинку милосердя;</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ уміння аналізувати моральну ситуацію; ▪ прояв уміння протистояти проявам жорстокості в студентському середовищі 	<p>Повне усвідомлення студентом сутності понять „духовність”, „мораль”, „милосердя”; активна гуманістична спрямованість вчинків, гуманістичний стиль взаємин з іншими</p>	<p>Уміє розкрити суть лише одного з трьох понять; нестійка гуманістична спрямованість вчинків; гуманістичний стиль взаємин з найближчим оточенням</p>	<p>Виявляє поверхневі знання базових понять; пасивною гуманістичною спрямованістю вчинків; гуманістичним стилем взаємин лише в поодиноких випадках</p>	<p>Відсутні показники про усвідомлення мети базових понять, без знання про зміст і засоби прояву моральної дії; ігноруванням вчинків гуманістичного спрямування; деструктивним стилем взаємин</p>
<p>Мотиваційно-ціннісний – гуманістична спрямованість поведінки</p>	<p>здатність сприйняття вимог моральної поведінки;</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ прояв нетерпимості до проявів приниження інших; ▪ прийняття почуттів інших людей; ▪ потре- 	<p>Розуміє поняття „духовність”, „мораль”, „милосердя”; сприймає взаємозв'язок понять, діяльності та взаємин</p>	<p>Чітко розмежовує зміст понять; уміє утворити поведінку в рольовій ситуації та намагається проявляти її в дії</p>	<p>Не завжди може охарактеризувати базове поняття, але дотримується їх змісту</p>	<p>Має недостатні знання про базові поняття; слабо співвідносить вчинки і дію</p>

	ба у прояві почуття людяності до інших				
Поведінковий - стиль взаємин у студентському середовищі	<ul style="list-style-type: none"> ▪ уміння володіння комунікативними здібностями; здатність обирати поведінку на основі вимог цінностей у відповідних моральних вимогах; ▪ уміння адекватно сприймати емоційні прояви; ▪ уміння прогнозувати результати моральної дії 	Намагається співвідносити базові поняття з особливістю ситуації; має прояв до участі в поведінкових ситуаціях		Конкретну поведінку не завжди співвідносить із змістом базових понять; <ul style="list-style-type: none"> ▪ немає навичок для пов'язання соціальних ролей із соціальними поняттями ▪ „милосердя”, „духовність”, „мораль” 	Не впевнений у доцільності прояву моральної дії, ігнорує вчинки гуманістичного спрямування

Бланк щодо оцінювання рівнів сформованості почуття милосердя у студентів

Критерій	Показники	Оцінки суб'єктів управління якістю ЗСО					Сума балів
		СТ	КГ	СТГ	ВГ	СТА	
Когнітивний (усвідомлення студентами суспільної цінності почуття милосердя)	усвідомлення сутності понять „милосердя”, „духовність”, „мораль”						
	розуміння змісту і засобів прояву вчинку милосердя						
	уміння аналізувати моральну ситуацію						
	уміння протистояти проявам жорстокості в студентському середовищі						
	Середній бал						
Мотиваційно-ціннісний (гуманістична спрямованість поведінки)	сприйняття вимог моральної поведінки						
	нетерпимість до проявів приниження інших						
	сприйняття почуттів інших людей						
	потреба в прояві почуття людяності до інших						
	Середній бал						
Поведінковий (стиль взаємин у студентському середовищі)	володіння комунікативними здібностями						
	поведінка відповідає моральним вимогам						
	адекватність емоційних проявів						
	уміння прогнозувати результати моральної дії						

	Середній бал					
Рівень милосердя	сформованості почуття	Високий, достатній,	середній, низький	Бал		

Додаток 3

Рівні сформованості почуття милосердя в студентів експериментальної та контрольної груп (підсумковий етап педагогічного експерименту)

Групи, кількість осіб	Рівні			
	Високий	Достатній	Середній	Низький
ЕГ – 68	22 (32,4%)	28 (41,2%)	14 (20,5%)	4 (5,9%)
КГ – 64	4 (6,2%)	23 (35,9%)	24 (37,5%)	13 (20,3%)
Усього – 132				

**ПЛАН
ПРОВЕДЕННЯ БЛАГОДІЙНИХ ЗАГАЛЬНОУНІВЕРСИТЕТСЬКИХ
ЗАХОДІВ ХНТУ**

проведених у межах дисертаційної роботи „Соціально-педагогічні умови формування почуття милосердя в студентській молоді у процесі благодійної діяльності” зі студентами Херсонського національного технічного університету протягом 2017 н.р.

№ з/п	Назва заходу	Мета заходу
1.	Загальноуніверситетський захід „Академія Святого Миколая”	<p>Акція відбувається кожного року.</p> <p>Мета: формування в студентській молоді почуття милосердя, підтримки дітей-сиріт:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Цюрупинського (у Херсонській області) будинку для дітей-сиріт віком від 8 до 17 років. <p>Матеріал для реалізації: солодощі, ручний „Хенд-мейд”, творчі роботи студентів-дизайнерів;</p> <ul style="list-style-type: none"> - Степанівського будинку інтернатного типу для підлітків із правопорушеннями віком від 11 до 17 років; <p>Обласного будинку дитини для дітей з ураженням центральної нервової системи, м. Херсон, віком від 1 до 3 років</p>
2.	Акція „ETNOFEST KNTU” із залученням представників етноменшин м. Херсон	<p>Місяць презентації етнічних общин, що проживають на території Херсонської області.</p> <p>Мета: ознайомлення студентів ХНТУ з етнічними групами Херсонщини, яскравістю та колоритом народу, що проживає на південних землях України.</p> <p>У програмі: національна кухня, творчість, атрибутика.</p> <p>Отримані кошти спрямовані на підтримку новонароджених Херсонської міської комунальної лікарні ім. О. С. Лучанського, відділення новонароджених</p>

3.	Благодійний ярмарок „Підтримаємо український спорт разом!”	Мета: залучення студентської молоді до здорового способу життя, підтримка чемпіонки України, Європи, чемпіонки паралімпійських ігор у „Ріо-де-Жанейро – 2017” з плавання, аспірантки кафедри інформаційно-вимірювальних технологій електроніки та інженерії ХНТУ Єлизавети Мерешко
4.	Клуб волонтерів ХНТУ „Miloserdya”, учасники – студенти-волонтери ХНТУ, керівник – начальник відділу з організації виховної роботи ХНТУ Данілова Л. В.	Мета: підтримка людей похилого віку, участь у постійно діючих проектах при Благодійному єврейському центрі „Хесед Шмуель”: <ul style="list-style-type: none"> - Міжнародний марафон „Мрія не старіє”; - „Онук на годину”; - проект АІТ „Я люблю рухатися”; - „Місце зустрічі – діалог”; - „Ліфт з минулого в майбутнє”
5.	Студенти-волонтери ХНТУ брали участь в ІХ Міжнародному інвестиційному форумі Херсонщини „Таврійські горизонти: співпраця, інвестиції, економічний розвиток”	Мета: Надання волонтерської допомоги: <ul style="list-style-type: none"> - переклад з іноземних мов; - організаційна робота форуму
6.	Загальноуніверситетський ярмарок „Великий розмай”	МЕТА: формування в студентській молоді почуття милосердя, надання благодійної допомоги воїнам АТО, людям похилого віку, мешканцям хоспісу (придбання багатофункційних ліжок)
7.	Адресна благодійна допомога	Мета: формування в студентській молоді професорсько-викладацького складу почуття милосердя, підтримка випускників-сиріт ХНТУ, учасників бойових дій у зоні військового конфлікту АТО
8.	Науково-практична конференція „Морально-правові засади благодійної діяльності в Україні”	Мета: ознайомлення із нормативно-правовою базою законопроектів про „Благодійну діяльність”, залучення студентів ВНЗ м. Херсона до участі в

		благодійній діяльності
9.	„Квіти для жінок” (проведення планується до Дня 8 Березня 2017 н.р.)	Мета: формування в студентської молоді почуття милосердя. З метою оформлення „Зимового саду” у Херсонському диспансері для онкохворих залучення студентів до збору квітів у горщиках
10.	За результатами корпоративної діяльності сформовано пакет документів щодо участі і Національному конкурсі „БЛАГОДІЙНА УКРАЇНА” , м. Київ „БЛАГОДІЙНА ХЕРСОНЩИНА – 2016” (результати очікування буде відомо в лютому – березні 2017 р.)	Мета: залучення професорсько-викладацького складу та студентської молоді до участі в благодійних акціях, формування у студентської молоді почуття милосердя. Презентація додається
11.	Благодійний ярмарок – „Пасхальне свято”	Мета: формування в студентської молоді почуття милосердя. Підтримка військових службовців
12.	Благодійний ярмарок „Вкраїна калинова”	Мета: формування в студентської молоді почуття милосердя. Підтримка воїнів АТО
13.	Благодійна акція з метою підтримки переселенців із зони АТО	Мета: формування в студентської молоді почуття милосердя. Підтримка переселенців із зони АТО
14.	Благодійна акція „Підтримай захисника України”	Мета: формування в студентської молоді почуття милосердя. Підтримка військових Чорнобаївської льотної частини
15.	Благодійний ярмарок „Підтримай захисників Херсонщини”	Мета: національно-патріотичне виховання, формування у студентської молоді почуття милосердя. Підтримка захисників Херсонщини, придбання технічного обладнання – дрилі та ін.
16.	Благодійна акція: „Алея Слави Захисників України”	Мета: національно-патріотичне виховання, формування у студентської молоді почуття милосердя. Висадка молодих дерев на алеї Слави захисників України на території України http://kntu.net.ua/index.php/ukr/content/view/full/37778

17.	Благодійний ярмарок „ День Миру ”	Мета: національно-патріотичне виховання , формування у студентської молоді почуття милосердя. Підтримка дітей сиріт Старозбуріївського інтернату для дітей-сиріт, Херсонська обл.
18.	Участь у благодійному концерті до Дня захисника України	Мета: національно-патріотичне виховання, формування у студентської молоді почуття милосердя. Відвідування військової частини 3056 Національної гвардії України, м. Херсон
19.	Всеукраїнська акція „Потяг єднання України”, ініційована волонтерами в рамках реалізації програми Президента України з підтримки національної єдності	Мета: сприяння консолідації суспільства та взаєморозумінню мешканців різних куточків України, піднесенню патріотичного духу українців, а також популяризація національної культури
20.	Благодійні акції щодо підтримки хворих дітей	Мета: формування у студентської молоді почуття милосердя. Збір коштів на проведення хірургічних втручань

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Данілова Л. В. Особливості формування почуття милосердя у сучасної студентської молоді. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2012. Вип. 1 (18). С. 75–79.

2. Данілова Л. В. Критерії та показники сформованості почуття милосердя у студентів ВНЗ. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*: збірник наукових праць Херсонського національного технічного університету. Херсон: Грінь Д. С., 2014. Вип. 2 (11). С. 29–32.

3. Данілова Л. В. Історичні аспекти виникнення поняття милосердя. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*: збірник наукових праць Херсонського національного технічного університету. Херсон: Грінь Д. С., 2015. Вип. 1(12). Т. 1. С. 81–84.

4. Данілова Л. В. Почуття милосердя як соціальна якість студентської молоді. *Освіта та розвиток обдарованості особистості: щомісячний науково-методичний журнал*. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. № 3 (58). С. 10–13.

Статті в зарубіжних наукових виданнях:

5. Данілова Л. В. Социальная обусловленность формирования чувства милосердия у студенческой молодежи. *Pedagogik Mahorat: Ilmiy-nazariy va metodik jurnal*. Vuxoro, 2017. № 1. С. 99–103.

6. Danilova L. To the issue: historical aspects of the concept mercifulness. *Znanstvena misel journal*. Slovenska cesta 8, 1000 Ljubljana, Slovenia, 2017. № 4. S. 77–80.

Статті та тези в збірниках матеріалів конференцій:

7. Данілова Л. В. До проблеми формування у студентської молоді почуття милосердя: європейський досвід та перспективи. *Європейські інтеграційні процеси в Україні: стан, проблеми та перспективи*: матеріали всеукраїнської практичної конференції (м. Херсон, 11 жовтня 2011 р.). Херсон: Херсонський державний університет, 2011. С. 96–97.

8. Данілова Л. В. Громадська активність студентської молоді як важлива умова виховання у вищих навчальних закладах. *Теорія і методика виховання: науково-педагогічний вісник*. Херсон: Грінь Д. С., 2012. Вип. 1. С. 46–49.

9. Данілова Л. В. Формування у студентської молоді почуття милосердя: європейський досвід та перспективи. *Теорія і методика виховання: науково-педагогічний вісник*. Херсон: Грінь Д. С., 2015. Вип. 1 (4). С. 40–43.

Апробація результатів дослідження. Результати та висновки виконаної роботи обговорено й позитивно оцінено на засіданнях кафедри фундаментальних дисциплін ПрАТ ВНЗ „Міжрегіональна академія управління персоналом” (2015 – 2017 рр.). Основні теоретичні положення та результати дослідження оприлюднено на наукових і науково-практичних конференціях та семінарах різного рівня:

Міжнародних: VIII Міжнародній науково-практичній конференції IXII Всеукраїнських педагогічних читань „Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: виховуємо культуру потреб особистості” (Херсон, 2015), VIII Міжнародній конференції Українського форуму благодійників „Стратегічна філантропія: мистецтво змінювати світ” (Київ, 2016), IX Міжнародному інвестиційному форумі Херсонщини „Таврійські горизонти: співпраця, інвестиції, економічний розвиток” (Нова Каховка, 2016);

Всеукраїнських: „Європейські інтеграційні процеси в Україні: стан, проблеми та перспективи” (Херсон, 2011), „Організація виховної роботи з

учнівською та студентською молоддю: досвід та перспективи” (Херсон, 2011), „Національна освіта і виховання молоді” (Херсон, 2012), „Особливості формування образотворчих знань та розвиток творчих здібностей учнів початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів засобами кольорознавства” (Херсон, 2014), „Психолого-педагогічне забезпечення професійної підготовки фахівців технічного, економічного та гуманітарного профілю” (Херсон, 2014), „Виховання особистості: національно-патріотичний вимір” (Херсон, 2015), „Науково-методичне забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців в системі юридичної освіти” (Херсон, 2015).

Приватне акціонерне товариство
«Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія
управління персоналом»
Україна, 03039, м. Київ-39,
вул. Фрометівська, 2
тел. (044) 490-95-00,
факс: (044) 264-95-11

МАУП

Приватне акціонерне товариство
«Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія
управління персоналом»
Херсонський інститут
Україна, 73022, м. Херсон-22,
вул. Тракторна, 20
тел.: (0552) 45-47-63
факс: (0552) 46-15-22
e-mail: khfmaup@hs.ukrtel.net

№ 60

«30» червня 2017 р.

У спеціалізовану вчену раду

ДОВІДКА

про впровадження результатів
дисертаційного дослідження Данілової Лариси Володимирівни
«Соціально-педагогічні умови формування почуття милосердя в студентській
молоді у процесі благодійної діяльності»
зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка

Дисертаційне дослідження Л.В. Данілової проходило апробацію протягом 2016-2017 рр. на базі кафедри фундаментальних дисциплін Херсонського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП». Автором презентовані теоретико-методологічні позиції вивчення соціально-педагогічних умов формування почуття милосердя в студентській молоді у процесі благодійної діяльності. Наукове дослідження стосується проблематики гуманістичного формування молоді з урахуванням ціннісних механізмів моральної регуляції суспільної поведінки; представлені технології формування почуття милосердя в студентській молоді у процесі благодійної діяльності, підґрунтям яких є людяність, милосердя, толерантність, доброта, та їх безпосередній взаємозв'язок з навчально-виховним процесом і суспільними потребами.

Л.В. Данілова запропонувала для практичної реалізації структурну модель формування почуття милосердя у студентській молоді, у якій задіяні усі складові навчально-виховного процесу із залученням як державних, так і недержавних інституцій. Теоретичні та практичні положення наукового дослідження знайшли своє відображення у процесі викладання навчальних дисциплін «Психологія управління», «Соціальна психологія», «Соціальна робота».

Результати впровадження дисертаційного дослідження Лариси Володимирівни Данілової «Соціально-педагогічні умови формування почуття милосердя в студентській молоді у процесі благодійної діяльності» підтверджують, що матеріали дослідження мають практичну значущість для забезпечення суспільної активності молоді.

Директор Херсонського
інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна
академія управління персоналом»,
д.ю.н., професор

С.В. Діденко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА

вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003
телефон 56-23-13, факс 2-58-67
E-mail: allmail@ppnu.edu.ua
код ЗКПО 31035253

01.03.2017 № 0754/01-55/19 Довідка

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Л.В. Данілової

**«Соціально-педагогічні умови формування почуття милосердя в
студентської молоді у процесі благодійної діяльності»**

Протягом 2015-2016 навчального року на базі Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка здійснювалась апробація та впровадження результатів дослідження здобувача Л.В. Данілової, виконаного за проблемою формування почуття милосердя в студентської молоді у процесі благодійної діяльності. Запропонований спецкурс за темою дослідження сприяв поглибленню у студентів знань про зміст, форми та методи благодійної роботи в межах освітньо-виховного простору та роль доброчинності у розбудові та удосконаленні діяльності соціальних інституцій щодо вирішення низки питань суспільного характеру. Теоретичні положення дослідження знайшли своє відображення у лекційних курсах з предметів «Соціальна педагогіка», «Організація роботи соціальних інституцій» та «Технології соціально-педагогічної роботи».

Результати впровадження підтверджують, що матеріали дисертаційної роботи Л.В. Данілової мають практичну значущість у формуванні загальнолюдських якостей студентської молоді та сприяють підвищенню їх компетентностей у соціальній сфері.

Рішення про успішне впровадження результатів дисертаційної роботи Данілової Л.В. на тему «Соціально-педагогічні умови формування почуття милосердя в студентської молоді у процесі благодійної діяльності» схвалено на засіданні кафедри спеціальної освіти і соціальної роботи (протокол № 12 від 21 лютого 2017 р.).

Проректор з наукової роботи

0(532)56-36-91
Пахомова Н.Г.

С.М. Шевчук

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ, Запорізька обл. 71100
 E-mail: rector@bdpu.org; www.bdpu.org

Тел. +38(06153) 3-62-44, факс +38(06153) 4-74-68
 Код ЄДРПОУ 02125220

22.08.2014 № *57-30/180*

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження «Соціально-педагогічні умови формування почуття милосердя в студентській молоді у процесі благодійної діяльності» здобувача Данілової Лариси Володимирівни

Протягом 2015 - 2016 років на базі Інституту соціально-педагогічної та корекційної освіти (нині – Факультету дошкільної, спеціальної та соціальної освіти) Бердянського державного педагогічного університету здійснювалась апробація та впровадження результатів дослідження Данілової Л.В. з проблеми «Соціально-педагогічні умови формування почуття милосердя в студентській молоді у процесі благодійної діяльності».

Розроблені дослідником методичні матеріали сприяли поглибленню в студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» знань про зміст, форми та методи благодійної роботи в межах освітньо-виховного простору та роль доброчинності в розбудові та удосконаленні діяльності соціальних інституцій щодо вирішення низки суспільних питань.

Теоретичні положення дослідження відображені в лекційних курсах з навчальних дисциплін «Соціальна педагогіка», «Історія педагогіки» та «Теорія та історія соціального виховання», «Методика організації волонтерського руху».

Науково-теоретичні положення дисертаційної роботи й методичні матеріали були обговорені на засіданні кафедри соціальної педагогіки (Протокол № 6 від 31.01.2017 р.). Викладачі кафедри відзначили доцільність та практичну значущість методичних матеріалів, розроблених дисертанткою. Отже, дослідження має практичну значущість та його результати можуть бути використані в процесі підготовки майбутніх спеціалістів.

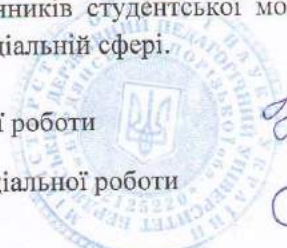
Результати впровадження підтверджують, що матеріали дисертаційного дослідження Данілової Л.В. мають практичну значущість у формуванні загальнонародських чинників студентської молоді та сприяють підвищенню їхніх компетентностей у соціальній сфері.

Проректор
 з науково-педагогічної роботи

Завідувач кафедри соціальної роботи
 та інклюзивної освіти

[Signature]
 В.М. Ліпич

[Signature]
 К.В. Петровська

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 Україна, 73008, м. Херсон, Бериславське шосе, 24 Тел.: +38 (0552) 326910 E-mail: kstu@tlc.kherson.ua

05.04.17 № 12-28/79

Довідка

про впровадження результатів дисертаційної роботи
 Л.В. Данілової
**«Соціально-педагогічні умови формування почуття милосердя в
 студентської молоді у процесі благодійної діяльності»**

Протягом 2013-2016 навчальних років на базі Херсонського національного технічного університету здійснювалась апробація та впровадження результатів дослідження здобувача Л.В. Данілової, виконаного за проблемою формування почуття милосердя в студентської молоді у процесі благодійної діяльності. Запропонований спецкурс за темою дослідження сприяв поглибленню у студентів знань про зміст, форми та методи благодійної роботи в межах освітньо-виховного простору та роль доброчинності у розбудові та удосконаленні діяльності соціальних інституцій щодо вирішення низки питань суспільного характеру. Теоретичні положення дослідження знайшли своє відображення у лекційних курсах з предметів «Психологія та педагогіка», «Психолого-педагогічні основи професійної діяльності».

Результати впровадження підтверджують, що матеріали дисертаційної роботи Л.В. Данілової мають практичну значущість у формуванні загальнолюдських якостей студентської молоді та сприяють підвищенню їх компетентностей у соціальній сфері.

Рішення про успішне впровадження результатів дисертаційної роботи Данілової Л.В. на тему «Соціально-педагогічні умови формування почуття милосердя в студентської молоді у процесі благодійної діяльності» схвалено на засіданні кафедри філософії, політології та українознавства (протокол №7 від 27 лютого 2017р.)

Проректор з наукової роботи

Г.Г. Савіна